

ZARIPOVA D. A.

TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

UO'K: 004.85(075.8)

KBK: 32.973.2

D.A.Zaripova. Ta'lim texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: «Aloqachi», 2019. – 124 b.

ISBN 978–9943–5807–7–0

Mazkur fan dasturi bakalavriatura AKT sohasida kasb ta'limi yo'nalishlarida o'qitiladigan "Ta'lim texnologiyalari" o'quv fani bo'yicha tuzilgan bo'lib, unda ta'lim texnologiyalari mazmun mohiyati, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari turlari, ularning ilmiy nazariy asoslari, asosiy tamoyillari, maqsad va vazifalari bayon etilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma "Ta'lim texnologiyalari" o'quv fani o'qitiladigan ta'lim yo'nalishlari talabalarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashga mo'ljallangan bo'lib, talabalarining kasbiy pedagogik, metodik tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Ushbu o'quv qo'llanma universitetning AKT sohasida kasb ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan.

O'quv qo'llanma "Ta'lim texnologiyalari" fanini o'rganishning nazariy va amaliy asoslarini qamrab olgan bo'lib, unda ta'limning texnologiyalari, asoslari uning tarkibi, tuzilishi, vazifalari va unga bo'lgan zamonaviy yondashuvlar, ta'lim texnologiyalaridan amalda foydalanishga doir tavsiyalar keltirilgan.

O'quv qo'llanmadan oliy ta'lim muassasalari talabalarini professor-o'qituvchilar xamda ta'lim texnologiyalari bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

UO'K: 004.85(075.8)

KBK: 32.973.2

Taqrizchilar: L.M.Nabiulina – p.f.n., dosent

D.I.Yunusova – p.f.d., professor

O'quv qo'llanma Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti. Ilmiy-uslubiy Kengashining qarori bilan chop etishga tavsiya etildi

ISBN 978–9943–5807–7–0

© «Aloqachi» nashriyoti, 2019.

KIRISH

Bugun jaxonning rivojlangan mamlakatlari tajribasini o'rganish, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellectual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat hayotining barcha sohalarida tub islohatlarning amalga oshirilayotganligi yangidan-yangi yutuqlarga erishishni ta'minlamoqda. Turli sohalarda yo'ga qo'yilayotgan xalqaro hamkorlik garchi o'z samarasini berayotgan bo'lsada, biroq, milliy mustaqillikni har jihatdan mustahkamlash, erishilgan yutuqlarni boyitish, mavjud kamchiliklarni tezkor bartaraf etish jamiyat a'zolaridan alohida fidokorlik, jonbozlik, shijoat va qat'iyat ko'rsatishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Yana bir muammoni hal etish o'ta muhim hisoblanadi: bu pedagoglar va professor-o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur".¹ – deb aytgan fikrlari ahamiyat kasb etadi.

XXI asr ta'lim olishining o'ziga xos davri bo'lishi kutilmoqda, chunki endilikda ta'lim axborotlar oqimi kuchaygan sharoitda amalga oshiriladi. Bu jarayondan albatta kasbiy ta'lim ham chetda qolmaydi. Xalqaro hamjamiyatda pedagog kadrlarni tayyorlash hamda ta'lim innovatsiyalari va texnologiyalari asosida ta'limni tashkil etish, pedagog kadrlarning zamonaviy texnologik bilimlarini kamaytirish, ta'limni virtualashtirish, loyihalash va uning zamonaviy paradigmalaridan (3D-Learning, aralash ta'lim (online / offline) Moodle.) foydalanish dolzarb muammo sifatida qaralmoqda.

Mamlakatimiz ta'lim tizimini xalqaro ta'lim standartlari bilan uyg'unlashtirib, oliy ta'lim muassasalarida xalqaro andozalarga mos keluvchi va ijtimoiy buyurtma asosida malakali kadrlarni tayyorlashda innovatsion ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, ta'lim texnologiyalaridan ta'lim jarayonida samarali foydalana olish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida oliy ta'lim alohida o'rin egallaydi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarini kasbiy tayyorgarligi sifatini ta'minlashda

¹ Ш.М.Мирзиёев "Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак". Тошкент 2017, 45-бет.

ularni innovatsion ta'lim texnologiyalari, o'qitishning yangi metod va vositalari, ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi tarixi, an'anaviy va noan'naviy o'qitish texnologiyalari shaklida yo'naltirilishi, ta'lim hamkorlik ta'limi, muammoli ta'lim, individual ta'lim, masofaviy ta'lim, elektron pedagogika, pedagogika pedagogik dizayn, ta'lim jarayonini loyihalash jarayonlari xamda bilim, ko'nikma va malakalarni kasbiy kompetentlarini shakillantirish muhim ahamiyatga ega.

1-BOB. TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING MAQSAD VA VAZIFALARI

1.1. "Ta'lim texnologiyalari" faniga kirish

Fan, texnika va texnologiyaning o'tgan asrning o'rtalaridagi yutuqlari, shubhasiz zamonaviy ilmiy texnik taraqqiyot uchun zamin yaratdi. XX asrda ayniqsa uning ikkinchi yarmida fan taraqqiyotining sur'ati, o'zining eng yuqori cho'qqisiga erishdi. Bu davrda to'plangan ilmiy ma'lumotlar, insoniyatning butun tarixi davomida to'plangan bilimlar hajmining aksariy qismidan ortig'ini tashkil etadi. Nazariy va amaliy fanlarda olingan inqilobiy natijalarning olamshumul yutug'i - bu kosmos va yadro energiyasining o'zlashtirilishidir.

Fan, texnika, texnologiyaning ushbu samarali taraqqiyoti yangi ilm talab ishlab chiqarish jarayonlarini vujudga kelishiga va uzluksiz rivojlanishiga, chiqariladigan mahsulotlar sifatini yaxshilanishiga va hajmini oshishiga olib keldi. Tabiiyki ishlab chiqarish usullarini o'zgarishi, ta'lim sohasidagi tegishli o'zgarishlarni taqozo etadi.

XVII asrda ommaviy sanoat ishlab chiqarishining vujudga kelishi, ko'plab darsliklarni chop etish imkoniyati va ehtiyojini tug'dirdi va shu asosda ommaviy maktab tizimini shakllanishiga zamin yaratdi. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida zamonaviy elektron hisoblash mashinalari va telekommunikatsion tizimlar samarali o'rgatuvchi texnik vositalar vazifasini bajarayotgan bir paytda, bu vositalar bevosita ishlab chiqarish kuchlariga aylangan. Aqliy mehnatni avtomatlashtirishning real jarayonlarini amalga oshiriladi. Ishlab chiqarishning ishchi o'rinlari o'rta ma'lumotli mutaxassislariga mo'ljallangan, ishlab chiqarishning ayrim ilmtalab tarmoqlari oliy ma'lumotli mutaxassislariga extiyoji kattadir.

Ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojni kadrlarga talabni o'sishi pedagog o'sishiga olib keladi. Ammo ma'lumki, pedagog kasbi eng murakkab kasblardan biri hisoblanadi. Haqiqiy pedagog bo'lish uchun pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat zarurdir. Pedagogik qobiliyatli kishilarning soni cheklanganligini hisobga oladigan bo'lsak, ta'lim tizimiga, bu qobiliyatga to'la ega bo'lmagan ko'p sonli kishilar qamrab olinayotganligini guvohi bo'lamiz.

Yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan fan, texnika va texnologiyalar sharoitida, zamonaviy jamiyatda, pedagog kasbining yanada murakkablashuvini qayd etish zarurdir. Ilmiy texnik taraqqiyotning jadallashuvi, ilmiy-texnik axborotlarning jadal o'sishiga va

yangilanishiga olib keldi. Dunyoda har yili yuz minglab kitoblar jurnallar chop etiladi, yuz minglab dissertatsiyalar himoya qilinadi, Internet global tarmog'idagi axborotlar oqimini amalda o'lchab bo'lmaydi.

XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan "Pedagogik texnologiya" va unga nomdosh bo'lgan fanlar pedagog kadrlarni tayyorlashda muxim ahamiyatga ega. Ommaviy ta'lim sharoitida, pedagogik texnologiyalar – har bir bosqichi va har bir elementi jiddiy asoslangan, ob'ektiv tashxislanishiga, kafolatlanuvchi pirovard natijaga mo'ljallangan - pedagogik jarayonni tuzish va ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradi. Pedagogik texnologiyalar, zamonaviy jamiyatning ta'lim tizimida bevosita ishlab chiqarish kuchiga aylanadi.

Ta'limni texnologiyalashtirish g'oyasi yangilik emas. Bundan 400 yil avval chex pedagogi Yan Amos Komenskiy ta'limni texnologiyalashtirish g'oyasini ilgari surgan. U ta'limni "texnikaviy" qilishga undagan, ya'ni hamma narsa, nimaga o'qitilsa, muvaffaqiyatga ega bo'lsin. Natijaga olib keluvchi, o'quv jarayonini, u "didaktik mashina" deb atagan.

Bunday didaktik mashina uchun: aniq qo'yilgan maqsadlar, bu maqsadlarga erishish uchun, aniq moslashtirilgan vositalar; bu vositalar bilan qanday foydalanish uchun, aniq qoidalarni topish muhimligini takidlagan.

Ta'lim nazariyasi va amaliyotida o'quv jarayoniga texnologik xususiyatni berish uchun 50-yillarda birinchi urinishlar amalga oshirilgan. Ular o'z ifodasini an'anaviy o'qitish uchun majmualari texnik vositalarni yaratishda topgan.

Hozirgi vaqtda pedagogik texnologiyaga o'qitishning texnik vositalari yoki kompyuterlardan foydalanish sohasidagi tadqiqotlardek qaralmaydi, balki bu ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillarni tahlil qilish, ishlab chiqish hamda usul va materiallarni qo'llash, shuningdek qo'llanilayotgan usullarni baholash yo'li orqali ta'lim jarayonining asoslari va uni maqbullashtirish yo'llarini ishlab chiqishni aniqlash maqsadidagi tadqiqotdir.

Barcha ta'lim va tarbiya jarayonlarini pedagogik texnologiya asosida tashkil etish pedagogik jarayonini ixtiyoriy loyixalash va uni amalga oshirishdan keskin burilishi quyidagilarni anglatadi:

✓ uning har bir qism va bosqichlarining izchil asoslanganligi (ta'lim jarayonini tizimlashtirish - batafsil aniqlangan va asoslangan, ishlarni

ma'lum tartibidan tashkil topgan qismlar - muloqot, axborot va boshqaruvning yo'l va vositalarini aniqlash);

✓ yakuniy natijani haqqoniy tashxis qila olishga yo'naltirilganligini;
✓ ta'lim jarayoniga mavjud sharoit va belgilangan vaqt ichida qo'yilgan ta'limiy maqsad hamda ijobiy natijaga erishishni ta'minlaydigan ishlab chiqarish-texnologik jarayonining mukammal, aniq yo'lga qo'yilgan, izchil, muvofiqlashgan xususiyatini berish;

✓ uning samaradorligi va inson imkoniyatlari (kuch, vaqt)ni maqbullashtirish maqsadi bilan butun ta'lim jarayonini boshqaruvchanligi.

"Texnologiya" atamasi pedagogika faniga ishlab chiqarish sohasidan kirib kelgan, uning mohiyati va vazifasini insonparvarlashtirish, ijtimoiylashtirish yo'nalishida qabul qilish kerak.

O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni. Kadrlar tayyorlash

Zamonaviy pedagoglarga quyidagi talablar qo'yiladi:

- ta'lim berish mahorati;
- tarbiyalay olish mahorati;
- o'quv-tarbiya jarayonida inson omilini taminlovchi shaxsiyat fazilati;

- ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona nazorat qila olishi va baholay olish maxorati.

Ijodkor pedagoglar an'anaviy ta'lim berish usulidagi kamchiliklarga javob topish, o'quvchining aqliy faoliyatini rivojlantirish usullarini izlashlari natijasida o'ziga xos ta'lim usuli vositasini yaratadilarki, buning oqibatida yangicha pedagogik fikrlash tarzi vujudga keladi. Ana shu izlanishlar natijasida yangi pedagogik texnologiyalar yaratila boshlandi.

Pedagogik texnologiyalarni bir tizimga solish, unga maqsadli yo'nalish berish ta'limning amalga oshirishdagi shakl va mazmun yaxlitligini taminlagan holda kutilishi zarur natijani olishni belgilaydi. Ta'limga testlarni olib kirilishi, bilimlarni ko'p balli baholash tizimida aniqlashga o'tish, bob, bo'lim mazmunini yaxlit holda o'zlashtirishni modellashtirish, tizimga solingan nazorat turlarida, o'quvchilarni ishlashi va nihoyat noan'anaviy ta'lim o'rniga vujudga kelgan yangi texnologiyalar bo'lib, ular yangicha fikrlash tizimdagi ta'limga o'tishni taqozo etadi.

"Ta'lim texnologiyalari" fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanadi. Ta'lim texnologiyasining o'ziga xos xususiyati

shundan iboratki, unda o'quv maqsadlarga kafolatli erishishda o'quv jarayon loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv eng avvalo, yuzakilikda emas, balki rejalashtirilgan natijani olish imkonini beruvchi konstruktiv ko'rsatmali sxemada o'z ifodasini topadi.

O'quv fanining maqsadi va vazifasi. Ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillarni to'xtovsiz tahlil qilish, hamda qo'yiladigan metodlarni nechog'lik mosligiga to'g'ri baho berish tamoyillarini belgilash va ta'lim natijasini ifodalay olishimizga ko'rsatadigan yo'l hisoblanadi. Yangi pedagogik texnologiya mana shu tamoyillarga tayanib, ta'lim jarayonini samarali bo'lishini taminlaydi.

Ta'limni amalga oshirish jarayoniga texnologiyalarni kiritish uchun quyidagi vazifalarni bajarish zarur:

- ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi ta'lim oluvchi shaxsi ustivorligini taminlash;
- ta'lim maqsadining natijaga erishuvini (kafolatlanganligini) amalga oshirish;
- ta'lim jarayonini boshqariluvchi jarayon ekanligidan kelib chiqqan holda, uni maqsadli boshqarishga erishish;
- ta'lim mazmunini taminlovchi vosita, usul, shakllar texnologiyasini yagona bir tizimga keltirish.

Nazorat savollari:

1. Fanining dolzarbligi va kasbiy ta'limdagi o'rni.
2. Fanning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
3. Ta'lim texnologiyalarining mohiyatli belgilariga batafsil aniqlik bering.
4. O'quv fanining maqsadi va vazifasi nimalar kiradi?

1.2. Ta'lim texnologiyalari tushunchasi, tavsifi va rivojlanish tarixi

Ilmiy-texnik taraqqiyot nafaqat aksariyat ishlab chiqarish sohasinigina texnologiyalashtirilmogda, balki u madaniyat, ta'lim sohalariga ham kirib bormogda. Bugungi kunda informatsion tibbiyot, ta'lim va boshqa texnologiyalar to'g'risida fikr yuritish mumkin.

Texnologizatsiyalash-bu obektiv jarayon bo'lib, ta'lim evolyusiyasining yangi vazifalarini sifatli hal qilish uchun tayyorgarlik davridir.

Tarixan texnologiya tushunchasi texnik taraqqiyot bilan bog'liq ravishda yuzaga kelgan va bu tushuncha san'at, hunar va fan haqidagi

ta'limotga muvofiq keladi.

Texnologiya deganda, odatda ashyolarni qayta ishlash metodlari va ishlab chiqarish jarayoni hamda ularning ilmiy tavsiflarining majmui tushuniladi. Siyosiy lug'atda texnologiyaga shunday izoh beriladi:

• ishlab chiqarish jarayonida ashyolar, materiallar, yarim tayyor ashyolarni qayta ishlash, tayyorlash holati, xususiyati, shakliirng o'zgarish metodlari yig'indisi;

• ashyolar, materiallar va yarim xom ashyolarga muvofiq ishlab chiqarish qurollari orqali ta'sir o'tkazish usullari to'g'risidagi fan.

"Qomusiy lug'at" da ham shunga yaqin izoh beriladi, lekin unda birmuncha kengroq yoritiladi: "Fan sifatida texnologiyaning vazifasi har tomonlama samarali va tejamli ishlab chiqarish jarayonlarini aniqlash va amaliyotda undan foydalanish maqsadida fizika, kimyo, mexanika va boshqa qonuniyatlarini bajarish".

Texnologiya grekcha so'z bo'lib, texnos- san'at, mahorat, logos- ta'limot degan ma'nolarni bildiradi.

Texnologik bilimlar tizimi quyidagi tashkil etuvchilardan iborat:

➤ tushunchaga oid qism - texnologiyalashtirishning murakkabroq bo'lgan toifa va qoidlarini o'rganishga yo'l;

➤ ta'lim texnologiyasining tarkibiy qism va harakatlanuvchi tuzilma - ta'lim jarayonini bashoratlash va loyihalashtirish asosi to'g'risida tushuncha;

➤ talimiy texnologiyalarning konseptual asoslari - har qanday ta'lim texnologiyasi negiziga pedagogik va psixologik fanlar yutug'ida ifodalangan pedagogik g'oya asos bo'ladi;

➤ maqsadni belgilash - agar pedagogik vazifalar aniqlangan bo'lsa va o'quv faoliyatining yakuniy natijalari bir ma'noda ifodalangan bo'lsa, boshlanish shartlari ma'lum bo'lsa, ta'lim jarayonini loyihlashtirish mumkin;

➤ ta'lim berish modeli - maqbul yo'llar (usul va shakllar) va vositalar yig'indisi - mavjud sharoitlar va belgilangan vaqtda ob'ektning boshlang'ich holatini o'zgartirish bo'yicha ko'zlanayotgan natijalarga erishish kafolati;

➤ boshqaruvning yo'l va vositalar yig'indisi: bashoratlash, loyihalashtirish, rejalashtirish, tashkillashtirish, nazorat va baholash, shuningdek tezkor o'zgartirish to'g'risida boshqaruv xulosasini qabul qilish maqsadida ta'lim jarayonini uzluksiz va muntazam kuzatish - monitoring.

Ta'lim texnologiyasi muammolarini tadqiq etuvchi tashkilotlar hamda ilmiy jurnallar

1-jadval

No	Mamlakatlar	Tashkilot nomi	Tash. top.yil	Jurnal nomi	Nashr et. yil
1	AQSH	Ta'lim kommunikatsiyasi hamda assotsiyasi	1971	Ta'lim texnologiyasil	1961
2	Angliya	Pedagogik ta'lim milliy kengashi	1967	Ta'lim texnologiyasi va dasturli ta'liml	1964
3	Yaponiya	4 nomdagi ilmiy jurnallar	1965 1970	Ta'lim texnologiyasil	1965
4	Italiya	Milliy markaz tashkil etildi	1971	Ta'lim texnologiyasil	1971
5	Vengriya	O'qitish texnologiyasi Davlat Markazi tashkil etildi	1973	Ta'lim texnologiyasil	1971
6	Rossiya	O'qitish texnologiyasi Davlat Markazi tashkil etildi	1971	Ta'lim texnologiyasil	
7	O'zbekiston			Ta'lim texnologiyalari	1993

Ta'lim berishni texnologiyalashtirish asosini o'rganishni boshlashdan avval, quyidagi maslahat va tavsiyalarga e'tiboringizni qarating.

1. Texnologiyalashtirish asosida ifodalangan, va bu bilan albatta siz tanishishingiz zarur bo'lgan qoidalar, shu zahoti sizga tushuntirish bermaydi, faqat ko'zlanayotgan maqbul va samarali natijaga erishish uchun niima ish qilish zarurligini ko'rsatadi.

Har bir yo'l va vosita o'qituvchi-texnolog tomonidan, u intilayotgan, yakuniy natijaga erishishga ko'rinarli qo'shgan hissasi

tomoni bilan baholanishi zarur. qoidaning maqbulligini talqin qila turib, e'tiborni nafaqat unga, uni qo'llashni nazarda tutuvchi vaziyat yoki sharoitlarga qaratish zarur. Bundan tashqari, avvalda shu narsani o'quv vaziyatida qo'llab, muvaffaqiyatga erishgan o'qituvchi-amaliyotchi yoki hammaga ma'lum bo'lgan ta'lim berish texnologiyasining muallifida, shuni qoidasiz umumlashtirishdagi xatoliklar tarqalgan. Mohiyat shundaki, barcha turli-tumanlikdan mavjud sharoitda va o'quv rejasida berilgan vaqtda ko'zlanayotgan natijaga erishishni kafolatli ta'minlaydigan, so'ngra esa undan shu sharoit uchun mos keladigan, ta'lim berish texnologiyasining - yagona majmuini loyihalashtirish mumkin bo'ladigan, axborot, muloqot va boshqaruvning shunday yo'l va vositalarini baholashi, farqlashi va tanlashni uddalashi muhim.

2. Mashhur marketolog Dj. O'Shonesning "...kitoblar hyech qachon tajriba o'rmini bosa olmaydi degan fikriga qo'shilish mumkin. Mahoratli oshpaz oshpazlik to'g'risida kitob yozishi mumkin, uni tayyorlash yo'lga amal qilib, xuddi shunday chiqishini kutmaslik kerak, chunki uning mahorati bilan taqqoslab bo'lmaydi - berilgan qoidani ishlatib muhim ko'nikma va malakalar ega bo'lish mumkin emas, ular faqat amaliyotda egallanadi va "qo'llaniladigan donishmandlik" deb ataluvchi amaliyotli donishmandlik bilan mustahkamlanadi, ya'ni vaziyat bilan muvofiqlikdagi donishmandlik" [19].

Ushbu qo'llanma bilan tanishganingizdan so'ng shu zahoti umidsizlikka tushmang, siz shu zahoti ta'lim berish texnologiyasini loyihalashtira olmaysiz. Shuni esda saqlanki: qo'llaniladigan donishmandlik kitob bo'yicha formularni o'rganishda emas, balki haqiqiy ishni bajarganda hosil bo'ladi.

3. "Ta'lim jarayonini ixtiyoriy qurish va amalga oshirishdan, uning har bir qism va bosqichlarini izchil asoslangan, yakuniy natijani haqqoniy tashxislashga yo'naltirilgan" ga o'tish uchun asos zarur [7].

Agarda siz ta'lim jarayonini texnologiyalashtirishga o'tish muhimligini anglamas ekansiz, unda "biz yangi texnologiyalarning yutug'larini bermaylik, paydo bo'lgan muntazamlik mexanizmini chiqarib tashlay olmaydi, yo bo'lmasa majbur qilingan texnologiyalar ziyonli natijalarni ko'paytirish mumkin"

5. Nihoyat, shaxsiy ta'lim berish texnologiyasini loyihalashtirish va mavjud ta'lim berish texnologiyasini qo'llash "o'qituvchi, vaziyat madaniyati, shuningdek shaxsiy yoki talabalarning shaxsiy xususiyatlari bilan yuzma-yuz kelish yo'nalishi bilan ish tutmog'i kerak".

Ta'limga texnologik yondashuv va "Ta'lim texnologiyasi" tushunchasi ma'nosining uzluksiz o'zgarishi

2-jadval

Davr	Texnologik yondashuvning namoyon bo'lishi	"TT" tushunchasi ma'nosi
XVII asr	XVII asrda Yan Amos Komenskiy, shunday ta'lim mexanizmi, ya'ni "vaqt, narsalar va usullar" mohirona taqsimlansa, uni to'g'ri tuzish va undan to'g'ri foydalanilganda kutilayotgan natijani bersa, ya'ni uni «didaktik mashina» deb nomlab, u ustida izlanish olib borgan	«Didaktik mashina»
30 - yillar 50- yillarning o'rtasi	30-yilning o'rtasida AQShning Indiana universitetida talabalarga eshitish va ko'rish (audiovizual) ta'limi bo'yicha ma'ruzalar o'qilgan, 1946y. - shu yerning o'zida eshitish va ko'rish (audiovizual) ta'limi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash kursi: ishlab chiqarishni rejalashtirish, eshitish va ko'rish (audiovizual) vositalarni ishlatish va ular sifatini baholash, shu vositalarni qo'llab o'quv jarayonini boshqarish dasturlari kiritildi. 1954y. - professor B.F. Skinner tomonidan ishlar taqsimoti (mavzu-qadam-xodimlar) bo'yicha o'rgatishning muntazamli	"Ta'limda texnologiyalar" - "... ma'lumotgaega bo'lishsohasida zamonamizning bo'lagibo'lgan kashfiyotlar, sanoat mahsulotlariva jarayonlarini qo'llash"(M. Klark). Pedagogik maqsadlarda axborotni taqdim etishda eshitish va ko'rish (audiovizual) vositalarini qo'llash

	texnologiyasini o'zida namoyon etuvchi, dasturlashgan ta'lim modeli (DT) asosladi. Qaytar aloqani nazarda tutuvchi: har bir bajarilgan ishning to'g'riligini tezkor baholash va agarda keyingi qadamga xatolik bo'lsa qaytarish deb ta'kidlagan.	
50 - 60 - yillar o'rtasi	1958y. - N. Krauder bir qator berilgan va javoblarni to'g'riligiga bog'liq ravishda qaytar aloqaga muvofiq javoblarni ko'p tanlash DT kengaytirilgan chizmasini taklif etdi.	"O'rgatuvchi texnologiya" (D. Finn, 1959) - pedagogik maqsadda maxsus yaratilgan eshitish vositalaridan foydalanish va ulardan foydalanish uslubiyoti.
70 - 80 - yillar	Ta'lim texnologiyasini ilmiy asosini axborot, telealoqa nazariyasi, pedagogik kvalimetriyasi, tizimli tahlil, bilish jarayonini boshqarish nazariyasi, ta'lim jarayonini qulaylashtirish, pedagogik mehnatni ilmiy tashkillashtirish va boshqalar. Eshitish vositalarining yangi turlari: videomagnitofon, aylanmali kadro-proektor, elektron va bloknotli yozuv taxtasi va boshqalar chiqara boshladi. Ta'lim texnologiyasi muammolari bo'yicha Halqaro anjumanlarda ta'lim texnologiyasiga umumiy mohiyat taklif etildi.	"Ta'limiy texnologiya" TT - "ta'lim texnik vositalari yoki kompyuter sohasidagi" izlanishlar emas; bu ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi omillarni tahlil qilish yo'li bilan, tuzilmaga keltirish hamda yo'l va materiallarni qo'llash yo'li bilan, shuningdek qo'llanilayotgan

TT qo'llanish sohasi - (1) o'qitishning texnik vositalari, (2) ma'lumot olish muammolariga tizimli yondashishi. "Birinchi soha o'qitish vositalarida texnika yutuqlarini amalga oshirish bilan, ikkinchi soha esa, pedagogik nazariyani rivojlanishi bilan, ularni tashkillashtirishning umumiy nazariyasi birlashtirishi lozim bo'lgan ilovaga bog'liq, ya'ni ta'lim muammolariga tizimli yondashishdir".

P.D.Mitchel (1970 y.) TT bo'yicha 102 manbalarni tahlil etishi natijasida TT ma'nosi va pedagog-texnologlar vazifasi asosini shakllantiradi: "Kutilayotgan pedagogik natijalarni olish uchun inson, moddiy va moliyaviy manbalarni maqbul taqsimlash".

TT pedagogikada nazariy bilim sohasi deb qabul qilinishi: "TT muammolarining nazariy tadqiqotlarini ishlab chiquvchi oqim, mohir texnologlarning yangi avlodi paydo bo'ldi" (M. Eraut).

"Faqat sodda odamlargina, texnologiyani - faqat moslamalar va o'quv materiallar majmui deb hisoblaydilar". Bu bundan ko'prog'ini angalatadi. Bu tashkillashtirish yo'li, bu materiallar, insonlar, tashkilot, modellar va tizim turidagi "inson-mashina" to'g'risidagi tasavvur. Bu muammoning iqtisodiy imkoniyatlarini tekshirish. Bundan tashqari, texnologiya fan, san'at va

usullarni baholash orqali ta'lim jarayonini eng maqbullashtirish prinsiplarini aniqlash va yo'llarini ishlab chiqish maqsadidagi izlanishdir". London - Nyu - York, 1978 g.

"TT dastlabki mohiyati pedagogik maqsadlarda muloqot qilishning eshitish va ko'rish vositalari, ko'rsatuv, kompyuter va boshqa turdagi "yumshoq" va "qattiq" vositalardan foydalanishni anglatgan. Yangi va kengroq ma'noda esa, - ta'lim olish shakllarini maqbullashtirishni o'z vazifalari deb qo'yuuvchi, butun

	<p>inson qadri o'zaro harakatiga muhim bo'lgan aloqaga ega.</p> <p>TT "Ta'lim vositasi"ning sinonimi hisoblanmasdan, u fanlararo xilma-xil tasodiflar yig'indisi, ta'limning barcha jihatlarini bilan bog'liq bo'lgan, qisqa ta'limiy lavhadan to uning barcha harakatlaridagi milliy tizimlari hisoblanadi" - D. Finn, London, 1978 y.</p> <p>80 - yillarda TT to'g'risida Rossiya olimlarining birinchi nashrlari paydo bo'ldi: "... horijiy tajribalar hozir bizda yaxshi ma'lum bo'lmay turibdi. Lekin TT eshigimizni taqillatayapti" (Klarin, 1989).</p>	<p>ta'lim berish jarayonini hamda bilimlarni texnikaviy va insoniy manbalarni hisobga olgan holda o'zlashtirish va ularning o'zaro harakatini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli usulidir". (YUNESKO, 1986 y.)</p>
<p>90-chi yillar</p>	<p>TT muammolarini: V.P. Bepalko, V. Guzeev, V. Klarin, V Monaxov, G. Selevko, S. Saidaxmedov, J. Yo'ldoshev, S. Usmonov, M. Ochilov va boshqalar ishlab chiqdilar.</p>	<p>«Pedagogik texnologiya» - atamasi pedagogika fanida vujudga keldi.</p>
<p>XXI asrning 1- o'n yillari</p>	<p>"Pedagogikaning predmeti inson tabiati (bog'liq bo'lgan) va o'quv-tarbiyaviy harakatlarining samarasi o'rtasidagi qonuniyatli munosabatlar hisoblanadi". Bir qancha uslubiyotlardan "tanlash huquqi" o'rniga, ilmiy, tabiatga oid pedagogika berilgan yoki insonni to'g'risidagi aniq bilimlari asosida mavjud sharoitlar uchun harakatlanishning maqbul yo'llarini ongli loyihalashni taklif etadi. Ma'lumki, muammoning bunday berilishida pedagogika "tajribani umumlashtirish" va "omma ijodkorligi" botqog'idan ilmiy izlanish maydoniga va yuqori asosli psixologiya - pedagogika muhandisligiga o'zgaradi. Ushbu matn parchasida TT - berilgan sharoitda pedagogik vazifalarga maqbul erishish yo'llaridir. Berilgan sharoitda maqbullik texnologiyani hammabop tizimli belgisi.</p>	

Nazorat savollari:

1. Ta'lim texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?
2. Ta'lim texnologiyasi fanining rivojlanish tarixini bilasizmi?
3. Texnologik bilimlar tizimi nimalardan iborat?
4. Texnologizatsiyalash deganga nimani tushunasiz?
5. Fanga xissa qo'shgan qaysi olimlarni bilasiz?

1.3. Talaba shaxsi ta'lim texnologiyasi ob'ekti va sub'ekti sifatida

Respublikamizda ta'lim tizimida isloxlardan amalga oshirilayotgan asosiy maqsad shaxsni har tomonlama rivojlantirish va farovonligini ta'minlash hisoblanadi.

Mamlakatimiz taraqqiyotining muhim sharti kadrlarni tayyorlash tizimining mukammal bo'lishi, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida rivojlanishi hisoblanadi.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta'lim tizimini orqali har tomonlama rivojlangan shaxs - shaklanishini ko'zda tutadi. U ushbu ta'lim tizimida va kadrlar tayyorlashda ta'lim xizmatlarining istemolchisi, buyurtmachisi sifatida va huddi shunday ishlab chiqaruvchi sifatida ishtirok etadi.

Shaxs ta'lim jarayonining ishlab chiqaruvchisi sifatida ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmatlar sohasi faoliyatida bilish va tajribalarni berishda ishtirok etadi. Respublikamizda shaxsga o'zining ijodiy imkoniyatlarini amalga oshirish uchun kasbiy ta'lim yo'nalishlarini tanlash huquqini bergan.

Uzluksiz ta'lim tizimida oliy ta'lim alohida o'rin egallaydi. O'qituvchining o'z ishiga ijodiy yondashuvi jamiyat hayotidagi o'zgarishlar, yangiliklarni tezda ilg'ay bilishi, fan yangiliklarini o'rganib, o'z faoliyatida qo'llashi bilan ifodalanadi. Buning uchun esa talaba tezkor axborot bilan ta'minlanishi darkor. Axborotning roli beqiyos o'sgan davrda kerakli ma'lumotlarsiz iqtisodiy hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish mumkin emas.

Axborot to'plashning asosiy usullari quyidagilar:

- bibliografiya tizimi;
- o'qituvchi va talabalar tomonidan to'plangan ma'lumotlarni tizimlash;
- o'qituvchilar kuchi bilan yangi adabiyotlarga taqrizlar va sharhlar yozish;
- ilmiy munozaralar tashkil qilish va ilmiy doklادلarni muhokama qilish, internet axborotidan foydalanish va hokazolar.

Lekin shuni yodda tutish kerak:

1. Allaqachonlar ko'pchilik bir fikrga kelgan masalalar, iboralar bo'yicha qaytadan munozara boshlamaslik;

2. Me'yordan chiqmaslik, hamma mavzuda albatta munozarali savolni o'rtaga tashlash shart emas;

3. U yoki bu muammo, tushuncha haqida boshqalar o'z fikrlarini aytgach, albatta, munosabat bildirish;

4. Munozarali savollarni avvalo kafedra yig'ilishida muhokama qilib, bir fikrga kelish, so'ngra talabalar muhokamasiga qo'yish kerak.

Shu bilan birga, murakkab hodisa jarayonlarni asossiz ravishda soddalashtirishga ham urinmaslik kerak. Har bir masalaga bir tomonlama yondashish ham noto'g'ri xulosa chiqarishga olib kelishi mumkinligini yoddan chiqarmaslik zarur.

Dars o'tishda o'qituvchi talabalarning qaysi guruhiga e'tibor qaratishi kerak: bilimdonlarnimi, bilimi o'rtachalarnimi yoki bilim doirasi pastlarnimi? Bu savolga javob berish uchun har qanday darsda mazmun va shaklni hisobga olish kerak.

Har qanday ma'ruza mazmunan nazariy jihatdan yuqori darajada, shaklan esa hammaga tushunarli bo'lishi kerak. Ma'ruzaning dolzarbligi avvalo unig shakliga, uslubiga, qanday auditoriyada o'qilishiga bog'liq. Ko'pincha, talabalardan o'qituvchi zerikarli ma'ruza o'qiydi, tushunib bo'lmaydi, degan shikoyatlarni eshitish mumkin. Tajribali pedagoglar buning sababini didaktikaning printsiplari buzilganida, izchil mantiqning yo'qligida, gaplarning murakkab tuzilishida, yaxshi misollar tanlanmaganligida, oldingi ma'ruza bilan bog'lanish yo'qligida deb ko'rsatishadi.

Dars berishning ob'ektiv hamda sub'ektiv tomonlari mavjud. Uning ob'ektiv tomoniga fanning predmeti, shu fanning xususiyatlari, mavzuning mazmuni kirsa, sub'ektiv tomoniga shu fanni o'qituvchi tomonidan o'zlashtirilishi kiradi. Undan tashqari, metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi, individual metodik tamoyillar, uslublar va uni o'quv jarayonida qo'llash ham shu muammoga kiradi.

O'quv jarayonini tashkil etish va dars berish uslubini tanlaganda mutaxassis tayyorlash bilan birga, yoshlarga etuklik, axloqan poklik, vatanparvarlik ruhini ham singdirish zarurligini yoddan chiqarmaslik kerak.

O'qituvchining shaxsi, psixologik sifatleri, nazariy va metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi dars berish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi.

Dars berish metodlarining samaradorligi haqida fikr yuritilar ekan, o'qituvchining shaxsiy sifatlaridan uning ilmiy uslubiy tayyorgarligi darajasini ajratib bo'lmaydi.

Dars berish jarayon sifatida ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning birligidir.

Dars berishning ob'ektiv tomoniga o'qituvchiga bog'liq bo'lmagan, o'rganilayotgan fanning mazmuni, dars o'tish tamoyillari kiradi. Sub'ektiv tomonlariga esa:

- a) o'qituvchining shu fanni qanday egallagani, bilim darajasi;
- b) o'qituvchining uslubiy tayyorgarligi, metodikaning qonun qoidalarini qo'llay bilish mahorati;
- v) har bir o'qituvchining ta'lim tarbiya jarayonida u yoki bu uslubni qo'llashdagi individual xususiyatlari kiradi.

Dars berishda pedagog sub'ektiv omil sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p jihatdan talabalarning o'zlashtirishi o'qituvchining dars o'tishda tanlagan metodlariga bog'liq.

Har bir o'qituvchi o'z qobiliyatini dars berishda namoyon qilib, ma'ruza va nutqida o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi. Ma'lum bir mavzuni yoritishda o'qituvchi o'zi yaxshi bilgan yoki o'zining ilmiy izlanishlari bilan bog'liq bo'lgan, lekin shu mavzuga to'g'ridan to'g'ri chiqish uchun vaqt etmay qolishi mumkin. Bu mavzuni bayon qilishda didaktikaning izchillik printsiplarini buzilishiga olib keladi. Shuning uchun dars o'tishdagi muhim vazifalardan biri, bu – sub'ektiv omillar, albatta, ob'ektiv omillarga bo'ysinishi, aynan shu fanning mazmunini ochib berishga xizmat qilishi kerak. Bunda, albatta, to'plangan metodik tajriba qo'l keladi.

Har bir o'qituvchi o'zida quyidagi psixologik sifatlarni hosil qilishga va rivojlantirishga harakat qilishi kerak.

1. O'qituvchi auditoriyada o'zini erkin tutishi dars berish imkoniyatiga ishonishi kerak.

2. O'qituvchi gapirib turib, o'ylashni bilishi kerak. O'qituvchilik kasbining, mehnatining, mahoratining o'ziga xosligi ham shunda. Dars berishda fikrlash, o'ylash va gapirish jarayoni qo'shib ketadi. Avval o'ylab olib, keyin gapirishga fursat bo'lmaydi.

3. O'qituvchining fikrlashi va shu vaqtning o'zida uni bayon qilishi auditoriyada yuz beradi. Shuning uchun o'qituvchi unga tikilib turgan ko'zlardan qo'rqmasligi zarur. Ularni ta'siridan xoli bo'lishni o'rganishi,

bilishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi auditoriyadagi talabalar bilan o'zaro bog'liqlikni yo'qotmaslikni ham o'zida tarbiyalashi shart.

4. O'qituvchi auditoriyada o'tirgan talabalarning munosabatini, ulardagi o'zgarishini to'g'ri aniqlashi uchun kuzatuvchilik qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Auditoriyani psixologik holatini (sukunat, shovqin va hokazolar) tez ilg'ashi zarur.

O'qituvchi bir psixologik holatdan boshqa holatga oson o'ta olishi kerak. O'qituvchining ishonchli dalillari, ilmiy, asosli mulohazalari, uning fikrlarini talabalarga ta'sirini bir necha marta oshiradi. O'ziga ishonchi esa keng doiradagi bilimi, o'z fikrini ilmiy asoslab bera olish qobiliyatiga ega bo'lishda shakllanadi.

O'qituvchi keltirgan misollarida talabalarga mehnatga, jamiyatga, o'rtoqlariga, jamoaga qanday munosabatda bo'lish zarurligini anglatishi kerak. Talabalarga ta'sir ko'rsatish uchun, albatta, o'qituvchi ular o'rtasida hurmatga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi (oratorlik) ma'ruza o'qish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchida talabalarni o'z fikriga mahliyo qilish, o'zini qanday tutishni bilish qobiliyati bo'lsa, u haqiqiy talant sohibidir. Buyuk faylasuf, «birinchi muallim» Aristotel har bir so'zni qanday aytishni avval soatlab oynaga qarab, mashq qilgan ekan.

O'qituvchining butun faoliyatida samimiylik, o'ziga ishonch muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi faoliyatida qo'llaniladigan metodlar o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi aloqani mustahkamlashga qaratilgan. Bu o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ishchanlik muhitini yaratishda o'z ifodasini topadi. Bunda talabaning fikri o'qituvchi bilan birga kechishi yoki ozgina orqada qolishi yoki ozgina oldinga o'tib ketishi mumkin.

O'qituvchi auditoriyani ko'rish, his qilishi, u bilan birga ishlashi kerak. Talaba ham, o'z navbatida, o'qituvchi uni ko'rib, nima qilayotganini bilib turishini his qilishi kerak.

O'qituvchi darsni zerikarli bo'lmasligiga harakat qilishi, o'z ma'ruzasiga talaba ko'zi bilan ham qarashi lozim. Ana shunda o'zini kamchiliklari, dars o'tishda qo'llayotgan uslub to'g'ri yoki to'g'ri emasligini tez ilg'ab oladi. O'z ishiga ijodiy yondashish, undan tashqari talabalar hayotini yaxshi bilish, talabalarni qiziqtiradigan masalalarni echishga yordam beradi.

So'nggi yillarda pedagog olimlar, amaliyotchilar ilmiy asoslangan ta'lim texnologiyalarini o'z faoliyatlarida keng qo'llashga intilmoqdalar. Ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish ilmiy muammo sifatida maxsus tadqiq etishni ko'zda tutadi, bunda eng avvalo

quydagilarni aniqlash lozim:

- ta'lim texnologiyasi nimani anglatishi va uning to'zilmesi qanday tarkibiy qismlardan tashkil topganligi;

- jarayon sifatida ta'lim texnologiyasining funksional tuzilmasi nimalardan iborat;

- ta'lim texnologiyalari raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadlariga qanday darajada to'g'ri kelishi va uni qanday baxolash mumkinligini;

O'quv jarayonini texnologiyalashtirishda didaktik masalalarni belgilash qonuniyatlarini.

Barkamol shaxsni shakllantirish muammosi ta'lim muassasalarida o'quv- tarbiyaviy jarayonlarini ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etishni taqazo etadi. Bu jarayon oson kechmaydi. Chunki: butun ixtiyoriy qurilayotgan va joriy etilayotgan o'qitish tizimini qat'iyon ilmiy asoslangan pedagogik tizimga aylantirish kerak. Aslida xam ijtimoiy tajriba elementlari - bilim, ijodiy faoliyat, ob'ektiv borliqqa munosabatlar - pedagogik jaryon maxsulidir va ma'lum pedagogik tizim doirasida shakllantiriladi. Pedagogik texnologiya esa amaliyotga joriy etilayotgan pedagogik tizim loyixasidir.

N.V.Kuzmina pedagogik tizim o'zida ta'lim va tarbiya maqsadida bo'ysindirilgan o'zaro bog'lik tarkibli elementlardan tashkil topishini uqdiradilar: pedagogik maqsad; o'quv va ilmiy axborot; pedagogik aloka vositalari: o'quvchilar va pedagog. V.P.Bespalkoning ta'rifi ko'ra "Pedagogik" tizim ma'lum shaxs sifatlarini shakllantirishga tartibli, aniq maqsadni ko'zlab va oldindan o'ylab pedagogik ta'sir etishini vujudga keltirish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'lik vositalar, usullar va jarayonlar yigindisidir. Har jamiyatda shu jamiyat mafkurasiga xos shaxsni shakllantirish maqsadi va unga mos pedagogik tizim mavjud bo'ladi. Agar maqsad o'zgarsa tizim ham o'zgaradi.

Quyidagi barcha ta'lim tizimlari uchun umumiy bo'lgan pedagogik tizim loyixasi keltirilgan. Professor N.Saydaxmedovning tadqiqot etishicha xar qanday pedagogik tizim o'zaro bog'liq bo'lgan kuydagi invaritiv elementlardan tashkil topadi:

- 1) o'quvchilar;
- 2) ta'lim maqsadlari;
- 3) ta'lim -tarbiya mazmuni;
- 4) didaktika jarayonlar;
- 5) tashkiliy shakllar;
- 6) pedagogik yoki o'qitishning texnik vositalari.

Didaktik masalalarni xal etish maqsadi shaxsning ma'lum sifatlarini shakllantirish zarur bo'lsa, shart sharoitlar-talabalarning boshlangich sifat ko'rsatkichlari, axborot esa o'quv predmetining mazmuni yoki tarbiyaviy ta'siridir.

Har bir didaktik masala pedagogik tizimda o'ziga mos keladigan elementlari pedagogik texnologiya bilan xal qilinadi, ular didaktiv jarayon, o'qitishning tashkiliy shakllari hamda pedagog yoki o'qitishning texnik vositalari. Ijtimoiy buyurtma yo'nalishi didaktiv masalalarga karatilgan va bu bejiz emas, chunki ta'lim xar doim jamiyat talablarini qondirishga xizmat qiladi va u ongli ravishda yoki induktiv tarzda tez, balki sekinlik bilan bu talablarga mos xolda to'zilib boradi. Pedagogik texnologiyaning muvaffaqiyatli loyixalanishi va yakuniy natijaning kafolatlanishi o'qituvchining didaktik masalalar moxiyatini anglab etish darajasiga va darsda ularni to'g'ri belgilab olishga bog'liqdir. Bu vazifa xozirga qadar o'qituvchilar tomonidan anglashilmay kelinyapti, qator xollarda esa ular metodikani texnologiyadan farqlay olmayaptilar.

Nazorat savollari:

1. Texnologik bilimlar tizimi nimalardan iborat?
2. Texnologizasiyalash deganga nimani tushunasiz?
3. Pedagogik tizim nima?
4. V.P. Bespalkoning ta'rifi izoh bering.
5. Tasodifiy o'quvchilar guruxi deb qanday guruxga aytiladi?
6. Getrogen gurux nima?

2- BOB. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR TURLARI

2.1. Pedagogik texnologiya tushunchasi va ilmiy asoslari

Hozir mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobat fan, texnika va texnologiya sohasidagi raqobatga aylandi. Demak, raqobat intellektual mohiyat kasb etib, ta'lim sohasidagi raqobatga aylanmoqda desak xato bo'lmaydi.

Biroq respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni ta'minlashga doir o'tkazilayotgan islohotlar avvalgi ta'lim tizimining ijobiy tomonlaridan tamomila voz kechish degani emas. Barcha sohada, jumladan, ta'lim tizimida ham avvalgi erishilgan ilmiy potentsialga tayanish, ma'naviy merosni amaliyotga tatbiq etish. Ijobiy jihatlardan foydalanish zarur. Asosiy maqsad zamonaviy talab darajasida yoshlarimizni tarbiyalash, ijodiy fikrlay oladigan malakali mutaxassislar tayyorlashdir. Bu esa, o'z navbatida ta'lim jarayoniga boshqacha nazar bilan qarashni talab etadi.

Fan texnika taraqqiyoti ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni zaruriyatga aylantirdi. Natijada, pedagogikada ham yangi oqim ta'lim texnologiyalari, o'qitishning interaktiv metodlari ishlab chiqilib, dars jarayonida foydalanishga katta ahamiyat berila boshlandi.

Mamlakatimizda bir tomondan, qator sabablarga ko'ra ta'lim sohasida yo'qotilgan ilgarigi mavqeini tiklash, ikkinchi tomondan, rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olish uchun ta'lim samaradorligini oshirish, buning uchun esa zarur chora-tadbirlar belgilash zarur edi.

Ta'lim jarayonini jahon tajribalari asosida tashkil qilish, o'quvchitalabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishga ahamiyat berila boshlandi. Respublikamizda ham ta'lim jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga e'tibor berish boshlandi.

Mutaxassis kadrlarning qay darajada bilim olishi, ko'nikma mahoratiga ega bo'lishi ta'lim muassasalarida ta'limtarbiya jarayonini ko'p jihatdan qanday tashkil etilishiga bog'liq. Shuning uchun ham ko'plab pedagoglar talabalarga nimani o'qitish, o'rgatish kerak, qanday o'qitish, o'rgatish kerak? degan savol qo'yib, unga javob topish uchun tinimsiz izlanishlar olib boradilar. Pedagog olimlar va amaliyotchilar ishlab chiqarish texnologiyasini nazarda tutgan holda o'quv jarayonini ham "texnologiyalashtirishga" ya'ni o'qitishni natijasini kafolatlangan o'ziga xos texnologik jarayonga aylantirishga urinadilar. Natijada

pedagogikada yangi yo'nalish – pedagogik texnologiya, xususan, o'qitish va tarbiyalash texnologiyasi paydo bo'ldi.

Pedagogik texnologiya bu ta'lim samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladigan hamda pedagogika nazariyasi va amaliyotining barcha sohaları bilan o'zaro bog'liq bo'lgan o'qitish shakllari, metodlari, vositalari, unga yondashuvlar, tizimlar, kontseptsiyalar, tendentsiyalar, g'oyalarning fanlararo o'zaro birikib yagona majmua tarzida ifodalanishini bildiradi.

Pedagogik texnologiya deyarli yarim asr davomida tadrijiy ravishda rivojlandi va hozirgi darajaga etdi. Bu davrda o'qitish «og'zaki – audiovizual–dasturlash–multimedia–gipermedia» ketma– ketligi bo'lib almashindi.

Pedagogik texnologiyaning e'tirof etilishi davrini uch bosqichga bo'lish mumkin.

1. Pedagogik texnologiyaning o'rganish ob'ekti sifatida e'tirof etilishi. XX asrning 30 yillarida AQSh ta'lim tizimiga audiovizual o'qitish dasturlari kiritila boshlandi. U nafaqat ta'limda texnologik inqilobga, balki yangi fan pedagogik texnologiyaga asos soldi..

1946 yilda AQSh ning Indiana universitetida o'quv dasturiga audiovizual ta'lim rejasi kiritildi (muallifi L. Larson). Birinchi davr (50 yillarning boshi va o'rtalari) ta'lim muassasalarida axborotlarni taqdim etishning texnik vositalari tovushni yozib olish va qayta eshittirish, boshqacha qilib aytganda "audiovizual vositalar" ning paydo bo'lish bilan xarakterlanadi. Dastlab har bir dars, o'tiladigan mavzuda o'quv va tarbiya maqsad vazifalari ishlab chiqiladi. Bu holda ishlab chiqarishdagi boshqaruvchi bilan ta'limdagi pedagog faoliyatida o'xshashlik bor. O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati o'quv jarayonini so'nggi natijalari bo'lgan mukammal bilimga ega bo'lgan kadrlar tayyorlashga erishish maqsadi turgan.

An'anaviy yondashuvga, odatda, ko'rgazmalitushuntiruv, axborotretseptiv, reproduktiv kabi usullar kiritiladi. Ularning umumiy tomoni tayyor bilimlarni o'quvchi, talabaga etkazish, bayon qilishga asoslangan bo'lib, o'quvchi bilim oluvchi rolini bajaradi. An'anaviy o'qitishda:

- Yangi materiallarning deyarli hammasi o'qituvchi tomonidan og'zaki bayon qilinadi;

Bilimlar talabalarga tayyor holda taqdim etiladi;

O'qituvchi turli yo'llar bilan bu bilimlarning qabul qilinishini tashkil qiladi; - O'quvchilar bilimni qabul qiladilar (retseptsiya) va ularni ma'nosiga etadilar, o'z xotiralarida saqlab qoladilar;

- Darslik asosan mustaqil ish uchun qo'llaniladi;

- Auditoriya mashg'ulotlari paytida darsliklar: ayrim hollarda pedagog tushuntirishlariga xalaqit bermasligi uchun yoki o'quvchi, talabalar diqqatini buzmaslik maqsadida qo'llanilmaydi. Ko'pincha darslik uyda ham qo'llanilmaydi, uning o'rnini dars paytida tuzilgan konspekt bosadi;

- Bilimlarni tekshirish asosan mashg'ulot vaqtining sezilarli qismini egallaydigan individual og'zaki so'rovlar, hamda uzoq muddatlarda o'tkaziladigan nazorat ishlari yordamida amalga oshiriladi;

- Mustaqil ishning nisbiy miqdori juda kam. O'quvchi, talabalarni olingan bilim, axborotlarni xotirada saqlab qolish, mustahkamlashga undaladi. Ta'limga an'anaviyko'rgazmali yondashuvda asosan dars o'tishning an'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'qituvchi bo'lgan) metodlari qo'llaniladi. Bu metodlarda o'ziga xos afzallik va kamchiliklar bor.

Metodlarning afzalliklari:

- aniq, ma'lum tushunchalarni bilish, ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lish;

- o'qituvchi tomonidan o'qitish jarayonini va o'qitish muhitini yuqori darajada nazorat qilish;

- vaqtdan unumli foydalanish;

- aniq ilmiy bilimlarga tayanish.

Metodlarning kamchiliklari:

• o'qitishning bunday tizimini eng jiddiy kamchiligi talabalarning mashg'ulotlardagi passivligi va bundan kelib chiqib bilim olish samarasi pastligi;

• o'qituvchining to'la nazorati barcha o'quvchilar uchun motivatsiya ishtiroqini vujudga keltirmaydi;

• o'quvchi, talabalar o'qituvchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydi;

• eslab qolish darajasi hammada teng bo'lmagani sababli guruhda o'zlashtirish past bo'lishi mumkin.

• Mustaqil o'rganish va echimlar qabul qilish uchun sharoitlar yaratilmaydi.

XX asrning boshlarida yashagan nemis pedagogi Rudolf an'anaviy dars haqida shunday degan ekan: faqat eshitish va ko'rish metodi bilan ta'lim olgan o'quvchilar juda passiv zotlarga aylanadilar. Ular hayotiy haqiqat oldida ojiz bo'ladilar. Bu fikr hozirgi kun uchun yanada dolzarbdir.

Texnologik yondashuv ta'lim jarayonini o'zaro uzviy bog'lik bosqichlarga ajratish, qo'yilgan maqsadga erishish uchun belgilanadigan amallarni bajarish va malum ketmaketlikda amalga oshirishni loyihalashtirilgan ish va amallarni bir xil talab asosida bajarishni nazarda tutadi. O'quv materiali ta'lim maqsadiga mos tuziladi.

Uchinchi, tadqiqiyjodiy yondashuvda o'quvchi, talabalarning muammolarni echish qobiliyatini rivojlantirish, ularni yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishi, tashabbus ko'rsatishiga ko'proq e'tibor beriladi. Shaxsiy tashabbuslari faollashtirilib, qo'llabquvvatlanadi va rivojlantiriladi. Ijodiy fikrlashga undaladi. Ta'lim hamkorlikka asoslanadi.

Har ikki yondashuvda ham umumiy jihat: ta'lim jarayoni markazida o'quvchi turadi. O'quvchi, talabalarning mustaqil bilim olishga, o'qishga, mustaqil fikr yuritish, taqqoslash, xulosa chiqarishga o'rgatiladi. Darsda faol qatnashishlariga keng imkon beruvchi, ularni o'ylashga undovchi, hamkorlikda ishlashga o'rgatuvchi metodlar qo'llaniladi. Bu metodlarni qisqacha noan'anaviy metodlar deb ham yuritiladi. Bu metodlar ham o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega.

Noan'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'quvchi turgan) o'qitish metodlarining afzalliklari:

- o'quvchi, talabalarning darsda faol qatnashish imkoniyati kengligi;

- dars mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib kelishi;

- nafaqat mazmunni o'zlashtirishga yordam bermay, balki tanqidiy va mantiqiy, tahliliy fikrlashni ham rivojlantirishga yordam berishi;

- muammolarni echish ko'nikmalarini shakllantirishi;

Ikkinchi davr (1950-1960 yillarning o'rtalari) o'qitish jarayoniga texnologik yondashuvning tatbiq etilishi bilan xarakterlanadi. Bu yondashuvning nazariy asosi dasturli o'qitish g'oyasi hisoblanadi. Uning texnologik asosini o'quv maqsadlari uchun maxsus mo'ljallangan audiovizual vositalar (teskari bog'lanish vositalari, elektron sinflar, lingafon xonalari, trenajyorlar) tashkil etadi. Bu davrda ta'lim texnologiyasi deyilganda muqarrar ravishda oldindan rejalashtirilgan natijaga olib keluvchi pedagogik jarayonning ilmiy tavsifi (vosita va metodlari majmui) tushunila boshlandi.

Bu davrda pedagogik texnologiyaning kasbiy kategoriya sifatida e'tirof etilishi, dasturli o'qitish g'oyasi (1954 yil) asoslab berildi (muallif B. F. Skinner) va bu hol pedagogik texnologiyadagi ustuvorliklarning o'zgarishiga sabab bo'ldi.

Uchinchi davr pedagogik texnologiyaning pedagogikadagi nazariy

bilimlar tarmog'ini sifatida e'tirof etilishi. 70 yillar pedagogik texnologiya bazasi asosining kengayishi bilan xarakterlanadi.

Pedagogik texnologiyaning asosini yaratishda informatika, telekommunikatsiya nazariyasi, pedagogika, tizimli tahlil fanlarining yutuqlariga tayanildi. Pedagogik texnologiyaning metodologik asosi o'zgardi. Og'zaki o'qitishdan audiovizual o'qitishga o'tildi. Ayniqsa, 1976 yili birinchi shaxsiy kompyuter «APPLE» ning yaratilishi (mualliflar: Stiv Jobs va Stiv Uoznik) ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlarga olib keldi.

Hozirgi vaqtda pedagogik texnologiyani e'tirof etishning to'rtinchi davri davom etmoqda. Bugungi kunda pedagogik texnologiya fanlararo bog'lanishni amalga oshiruvchi jarayon sifatida tan olinmokda.

1998 yili YuNESKO tashkilotchiligidagi «XXI asrda oliy ta'lim – yondashuvlar va amaliy tadbirlar» mavzusida o'tkazilgan jahon anjumani Deklaratsiyasi yangi asrda oliy ta'limga bo'lgan talab misli ko'rilmagan darajada o'sib borishi, ya'ni yosh avlodning yangi bilim, g'oya va ko'nikmalarni egallashi, ijtimoiymadaniy va iqtisodiy taraqqiyotda uning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini kengroq anglashga intilish kuchayishini ta'kidladi.

Pedagogik texnologiya mohiyati jihatidan boshqa texnologiyalar bilan bir safda turadi. Chunki har bir texnologiya o'z xususiy sohasi, metodlari va vositalariga ega.

Pedagogik texnologiya va inson kapitaliga investitsiya tushunchalarining hayotga kirib kelishini deyarli bir davrda yuz berishi bejiz emas. Chunki har ikkisi ham sog'lom mustaqil fikrlay oladigan, vaziyatni to'g'ri baholab, samarali variantni farqlay biladigan, tanlagan mutaxassisligi bo'yicha talabga muvofiq malaka, ko'nikmaga ega bo'lishning ob'ektiv zarurligini ko'rsatuvchi, ta'kidlovchi tushunchalardir. Pedagogik texnologiyaning mohiyati, unga asoslanib dars jarayonini tashkil etish haqida kamida yarim asr davomida ilmiy munozaralar olib borilyapti. Bu munozaralarning mazmuni, natijasi turli mualliflar pedagogik komissiyalar va uyushmalarning ta'rifu tavsiflarida o'z aksini topdi. Bir guruh mualliflar pedagogik texnologiyani o'qitishning zamonaviy vositalari majmuasi deb hisoblashsa, boshqalari kommunikatsiya jarayoni, uchinchi guruhdagilar o'qitish jarayoni va vositalarining bir butunligi deb qarashadi.

AQSh pedagogik texnologiyalar va kommunikatsiyalar uyushmasi 1979 yili pedagogik texnologiyalarning ma'nosi to'g'risidagi munozaralarga yakun yasab, uning rasmiy ta'rifini e'lon kildi. Bu

ta'rifga ko'ra pedagogik texnologiya odamlarning g'oyalarni, bilimlarni o'zlashtirishi, ta'lim olishni rejalashtirish, ta'minlash, baholash va boshqarish faoliyatini tashkil etish metodlari va vositalarini o'z ichiga qamrab olgan majmuaviy integrativ jarayondir.² Lekin hozirgi paytda ham bu haqdagi munozaralar to'xtaganini yo'q.

Mashhur pedagog olim Bepalko V.P. pedagogik texnologiya bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir, deb ta'riflagan. Pedagogik texnologiyani teran ma'nosini V. P. Bepalko, birinchidan, pedagogikadagi eksperimentlardan xoli bo'lish va ta'lim jarayonlarini loyihalashda, ikkinchidan, o'quvchining o'qish, bilim olish faoliyati tuzilishi va mazmunini ishlab chiqishda, uchinchidan, o'quvchining o'quv materialini o'zlashtirish sifatini, uning shaxs sifatida kamol topish darajasini nazorat etish va maqsadli tashxis qilishda, to'rtinchidan, o'quvtarbiya jarayoni tarkibiy qismlari (komponentlari) mazmundorligi va tizimini yaxlitligi tamoyilini joriy etishda ko'radi.³ Pedagogik texnologiya respublikamiz pedagog olimlari tomonidan turlicha talqin etiladi. «Pedagogik texnologiya bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatish va aks ta'sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayondir».⁴ Tadqiqotchilar Sayidahmedov N, Mirzajonova D. ta'riflariga ko'ra «Pedagogik texnologiya bu ilmiy asoslangan didaktik jarayon amalga oshiradigan, samaradorligi va ishonchligi yuqori bo'lgan hamda ta'lim natijasiga erishishni kafolatlaydigan pedagogik faoliyat»dir.⁵

Hozirgi paytda barcha pedagoglar pedagogik texnologiyaga berilgan eng mukammal ta'rif bu YuNESKO ta'rifidir, deb tan olishadi. Lekin qizig'ini shundaki uni inglizchadan tarjimasini turli kitoblarda farq qiladi. Masalan, «Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari»

² Silber K, H. Some implicational of the history of Educational Techology: we re all in this together. In: J. W. Brown and S. N. Brown. Educational Media Yearbook, Littleton, Colorado: Librares Unlimited, 1981, p. 21.

³ Bepalko V.P. Slagaemie pedagogicheskoy texnologii. M: «Pedagogika», 1989, s. 192.

⁴ Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: «Moliya», 2003, 6-bet.

⁵ N. Sayidaxmedov, D. Mirzajonova. Pedagogik texnologiya ta'lim, zamonaviylik va ilmiylik. Kasb-xunar ta'limi N:1 2005 yil.

kitobida «Pedagogik texnologiya – bu butun o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘z oldiga ta’lim shakllarini samaradorlashtirish vazifasini qo‘yuvchi texnik hamda shaxs resurslari va ularning o‘zaro aloqasini hisobga olib, bilimlarni yaratish, qo‘llash va belgilashning tizimli metodidir»⁶ deb qayd etiladi.

Boshqa mualliflar «Pedagogik texnologiya – bu bilim berish va uni egallashda texnika va inson resurslarini o‘zaro uzviy bog‘liq holda ko‘rib, butun ta’lim jarayonini loyihalashda va amalda qo‘llashda (sistemali) majmuali yondashuv usulidan foydalanishdir» deb ta’riflangan, degan fikrni bildiradilar.⁷ Yana bir kitobda «Pedagogik texnologiya – bu ta’lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko‘zlagan o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil tizimidir» deyiladi YuNESKO ta’rifida, deb ko‘rsatiladi.⁸

«Ta’lim texnologiyasi ta’lim modellarini optimallashtirish maqsadida inson va texnika resurslari va ularning o‘zaro ta’sirini hisobga olgan holda butun o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini yaratish, qo‘llash va aniqlash tizimidir», deb beriladi, ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llariga bag‘ishlangan seminar trening materiallarida.⁹

«YuNESKO ta’rifiga ko‘ra, PT(pedagogik texnologiya) ikki ma’noga ega: o‘qitishning texnik vositasi(O‘TV) va PT, ya’ni dastlabki ma’noda «bu – o‘qitishning texnik vositasi», keyingisi bo‘yicha esa, «PT – bu rejalashtirish – joriy etish – baholash (densing – applying – assessing) chizig‘i bo‘yicha tizimli yondashuv. Bu pedagogik texnologiyaning barcha yangi ta’riflari va ularning kontsepsiyalari uchun xarakterlidir».¹⁰

Ko‘rinib turibdiki, mualliflar o‘z qarashi nuqtai nazaridan ta’rifni

⁶ Farberman B.V., Musina R.G., Jumaboeva F.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘qitishning zamonaviy usullari. Toshkent, 2002, 60-bet.

⁷ Ziyomuhamedov B., Abdullaeva Sh. Ilg‘or pedagogik texnologiya, Toshkent, 2001, 7- bet.

⁸ Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat, Toshkent, 2003, 63-bet.

⁹ «Ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari.» mavzusidagi seminar-trening materiallari. Toshkent, 2002, 41-bet.

¹⁰ Pedagogik texnologiyalarning rivojlanish tarixi. Nashr etilgan materiallar sharhi. Kasb-hunar ta’limi. 2005, №2, 20-bet.

turlicha talqin etishga harakat qilishgan. Bir ta’rifda butun texnologiya, uni qo‘llashning tizimli metodi sifida talqin etilsa, ikkinchisida, ta’lim jarayonini loyihalashda va amalda qo‘llashda (sistemali) majmuali yondashuv usulidan foydalanishdir deyilsa, boshqalarida esa metodlar haqida ochiq fikr bildirilmay, ko‘proq tizim sifatidagi tomoniga e’tibor qaratiladi.

Turli qarashlarni hisobga olgan holda pedagogik texnologiya ta’rifiga yondashsak, «ishlab chiqarish» natijasi «mahsuloti» – ma’lum malakaga ega bo‘lgan mutaxassis tayyorlash uchun ilmiy asoslangan didaktik jarayonni amalga oshirish, ya’ni o‘qitish jarayonini qo‘yilgan maqsadga ko‘ra izchil ketmaketlikda, turli metodlarni qo‘llash orqali samarali ta’lim natijasiga erishishning ishonchliligini ta’minlovchi pedagogik faoliyat deb tushuntirish mumkin.

Pedagogik texnologiyada ta’lim va tarbiya umumiy tarzda qaratiladi. Lekin hayot ko‘rsatdiki, ta’lim sohasidagi texnologiyani hamma vaqt ham tarbiya sohasida qo‘llab bo‘lmas ekan. Sababi, ta’lim jarayonida maqsadni tashxislash va rejalashtirish imkoni mavjud. Tarbiya jarayonida esa maqsadni tashxislab bo‘lmaydi. Bundan tashqari har qanday pedagogik texnologiya pirovard maqsadga erishishni ta’minlashi zarur. Lekin hozirgi vaqtgacha pedagogikada insonning tarbiyalanganlik darajasini, insonda shakllangan muayyan shaxsiy sifatlarni, insoniy qadriyatlarini, umuman olganda unga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish natijalarini aniqlash juda qiyin va bu mezonlar ishlab chiqilmagan.

Pedagogik texnologiya pedagogning talabalarga ta’sir qilishni tashkill etish bo‘yicha kasbiy ahamiyatga molik malakalar tizimini aniqlab beradi, pedagogik faoliyatning texnologikligini anglash usullarini taklif etadi.

Hozirgi davr ta’lim texnologiyalari muammosi, pedagogik innovatsiya tajribalari ularni bir tizimga tushirish va aniqlashtirishni talab qiladi. Oliy maktab oldida pedagogik texnologiyalarning ilmiy asoslari, ularning tasnifi mohiyatini ochib berish va o‘quv jarayonining texnologikligi muammolarini ta’minlash masalasi turibdi.

Pedagogikaga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, hozirgi davrda pedagogik texnologiya tushunchasi ta’lim amaliyoti va nazariyasi ilmidan mustahkam o‘rin egalladi, lekin uni pedagogikaning mukammal lug‘atlaridagi o‘rni hali noma’lumligicha qolib kelmokda.

Pedagogik texnologiya tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi tarixida turli qarashlar mavjud bo‘lgan: u texnik vositalar haqidagi ta’limot deb, hamda o‘qitish jarayonini loyihalashtirilgan holda izchil va

muntazam tashkil etish deb talqin qilingan. Hozir pedagogik texnologiyalarning bir qancha ta'riflari mavjud.

V.P. Bespalko pedagogik texnologiyani amaliyotga tatbiq qilinadigan muayyan pedagogik tizim loyihasi sifatida belgilaydi. U pedagogik tizim texnologiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'ladi, deb hisoblaydi. Bunda asosiy diqqat o'quv-pedagogik jarayonni oldindan loyihalashga qaratiladi, didaktik vazifa va o'qitish texnologiyalari tushunchasidan foydalaniladi. Shu tariqa V.P. Bespalko o'quv jarayonini loyihalash g'oyasini ilgari suradi. Afsuski, hozirgi qadar pedagogik texnologiya va loyiha tushunchalari haqida aniqlik yo'q.

Pedagogik texnologiya ta'lim jarayoniga jadallik bilan kirib borayotgan bo'lsa ham, uning maqomi noaniqligicha qolib ketmoqda. Tadqiqotchilarning ishlarida fan va amaliyot oralig'idan o'rin egallamoqda.

N.F. Talizina har bir pedagog real pedagogik jarayonni tashkil etishdan oldin o'quv jarayoni haqida texnologik darajada bilimlar tizimini bilib olgan bo'lishi shart deb hisoblaydi. U fan va amaliyot oralig'ida tamoyillarni olg'a suruvchi, metodlar ishlab chiquvchi, ularni izchil qo'llash kabi masalalar bilan shug'ullanuvchi alohida fan bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Ularsiz pedagogik jarayon texnologiya real o'qitish jarayoni sifatida asoslanmay qoladi.

Ayrim mualliflar o'qitish texnologiyalariga fan va san'at oralig'idagi fan deb qaraydilar, boshqalari uni loyihalash bilan bog'laydilar.

Shunday qilib, bir yondashuvda o'qitish texnologiyalari o'qitishning barcha vositalarini qamrab olgan qandaydir jihozlash sifatida ham belgilanadi. Unda texnologiya o'quv jarayonini texniklashtirishni taqozo qiladi.

Boshqa yondashuvda texnologiyaga ta'lim amaliyotini yangi yoki zamonaviylashtirilgan bilimlar bilan ta'minlashning usuli sifatida qarashga imkoniyat beradi. Bunda texnologiyaga ta'limning ilmiy tamoyillari va amaliyotini tatbiq etish sifatida qaraladi.

Texnologiya tushunchasi 60-yillardagi Amerika va G'arbiy Evropada ta'limni isloh qilinishi bilan bog'liq ravishda kirib keldi. B.Blui, J. Koroll, P.YA.Galperin, V.I.Davidov, N.A.Menchinskaya, Z.I.Kalmikova, L.I. Zankov texnologiyalari mashhur. O'qitishni tashkil qilishning texnologik yondashuvlari V.P.Bespalko, N.F.Talizina, L.M.Fridman, YU.N.Kulyutkina, G.S.Suxobskoy, T.V.Kudryavsev, A.M. Matyushkin, M.I.Maxmutov kabi aksariyat psixolog va

didaktikachilarga taalluqlidir.

Texnologik yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat o'qitish texnologiyalari bo'sh texnologiyalanganligi bo'yicha qolib ketmoqda. Bir qator texnologiyalarda nazariy asoslar kuchaytirilgan bo'lib, amaliy tomoni u qadar oydinlashtirilmagan.

T.A.Ballo texnologiyaning bir tomonini, ya'ni o'qitishda topshiriqli yondashuvni yoritadi. Boshqalarida yo kompyuter orqali dasturlashtirilgan o'qitish yoki o'qitishning muammoli tuzilmasi ajralib turadi.

L.V.Zankov, T.Ya.Galperin, V.I.Davidov tadqiqotlarida bosqichli o'qitishning yaxlit texnologiyalari haqida fikr yuritiladi.

Pedagogik texnologiyada hali ko'p aniqlanmagan masalalar bor. Bu muammoni tadqiq etish, o'qitish texnologiyasining tushunchasi va metodologik mohiyatini aniqlash bilan bog'liq.

Pedagogik texnologiya o'ziga xos va potensial yaratiladigan pedagogik natijalarga erishish uchun, pedagogik tizimning barcha tashkiliy tomonlariga aloqador nazariy va amaliy (ta'lim tizimi doirasida) tadqiqotlar sohasi sifatida belgilanadi.

Pedagogik texnologiya mohiyatini yoritish uchun pedagog-didaktikachilar tomonidan berilgan ta'rflarga to'xtalishni maqsadga muvofiq deb topamiz.

"Pedagogik texnologiya - psixologik va pedagogik o'gitlar yig'indisi bo'lib, shakllar, metodlar, usullar, o'qitish yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to'plamidir. Ayni zamonda u pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik omilini ham bildiradi" (B.Lixachev).

"Pedagogik texnologiya — o'quv jarayonini amalga oshirishning mazmuniy texnikasi" (V.P. Bespalko).

"Pedagogik texnologiya - rejalashtirilgan o'qitish natijalariga erishish jarayoni tavsifi" (I.P. Volkov).

"Texnologiya - ishlov berish, holatni o'zgartirish san'ati, mahorati, malakasi va metodlar yig'indisi" (V.M. SHepel).

"Pedagogik texnologiya - talaba va o'qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o'tkazish bo'yicha ular pedagogik faoliyatining har tbmonlama o'ylangan modelidir." (V. M. Manaxov).

"Pedagogik texnologiya - bu ta'lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlan vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil

metodidir" (YUNESKO).

"Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalda bo'lishning tizimli yig'indisi va tartibini bildiradi" (M.V.Klarin).

"Pedagogik texnologiya - o'zida turli mualliflar (manbalar)ning barcha ta'riflari mazmunini qamrab olgan mazmuniy umumlashma hisoblanadi". (G.K. Selevko).

Bu ta'riflar tahlilidan pedagogik texnologiya natijani qo'lga kiritish uchun ta'lim doirasida zarur bo'lgan vositalar tizimini rejalashtirish va tatbiq etish degan xulosaga kelish mumkin.

Ta'lim texnologiyasi deganda ta'limning belgilangan maqsadi va talabning bilim darajasiga ko'ra o'quv faoliyatini boshqarishning nazariy loyihasi va pedagogik tizimning amalda bo'lishini ta'minlovchi zarur vositalar tizimi tushuniladi.

Bu tadqiqotlarni tahlil qilgan holda ushbu ta'rifni berish mumkin:

Pedagogik texnologiya ta'lim maqsadlariga erishish va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni muttasil ravishda rivojlantirish tizimi loyihasidir.

Oliy ta'limni isloh qilish, bu masalalarga ilmiy asoslangan nuqtai nazardan yondashishga majbur etadi. Har qanday loyihalash, o'qitishning ilmiy asoslangan vositalari bo'lgani holda, uning texnologikligi hisoblanmaydi.

Loyihalash metodologik funksiya bajaradi. U talabning psixik rivojlanish qonuniyatlari, o'quv jarayonining rivojlanish xususiyatlari va pedagogik boshqaruv usullarining tadqiqot vositasi sifatida maydonga chiqadi.

Oliy o'quv yurtida ta'limni takomillashtirish maqsadida pedagogik mulohazaning yangi shakllari, axborotlarning tarkibiy qismlarini qayta ishlab chiqish, o'quv faoliyatini boshqarishning yangi shakllari talab qilinadi.

Texnologik taraqqiyot, bugungi kunda ijtimoiy jarayonlarni kuzatib borishga qodir eng muhim komponentlardan biridir. Pedagogik ta'lim texnologiyasini yaxshilash jamiyat madaniy saviyasini va uning iqtisodiy qudratini shakllantirish shartidir.

O'qitish texnologiyasi ta'limning faoliyatini ta'minlaydi, bilimlarni mehnat jarayoniga tatbiq etishni ta'minlaydi, pedagogning ongliligini qolipga tushiradi, uning jadal harakat qilishiga va hayot yo'lga ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy o'qitish texnologiyasi shaxsni intizom, iroda va ixtisoslikka bo'lgan qiziqishni yuzaga keltiradi. Mutaxassisga bo'lgan har tomonlama talabni qanoatlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalari pedagog va talabning hamkorligiga tezlikda moslangan psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirishga yo'naltiradi.

Mutaxassislarni kasbiy tayyorlash texnologik tamoyili bo'lajak kasbiga qaratilgan maqsadlar, mazmun funksiyalari, o'qitish metodlaridir. Shundan kelib chiqqan holda pedagogik texnologiyalar ishlab chiqiladi.

Pedagogik texnologiyalar ta'riflariga bo'lgan turli yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, haqiqatdan ham o'qitish texnologiyalari fan va ishlab chiqarish hamda o'quv-pedagogik jarayon oraliqidan o'rin oladi. Bu kasbiy didaktik tayyorgarlik tizimidagi bilimlarning mustaqil sohasi bo'lib, u o'qitishning didaktika nazariyasi va amaliyoti bilan chambarchas bog'langan. U o'quv faoliyatini boshqarish jarayonini loyihalash va konstruksiyalash funksiyalarini o'zida qamrab oladi.

O'qitish texnologiyasi tarkibiga o'quv jarayonini boshqarishning aniq usullari, boshqarish va o'qitishning ayni istiqbolli tadbirlari haqidagi ham nazariy, ham amaliy bilimlar kiritiladi. O'quv jarayonining borishi sharoitlariga mos ravishda ularning izchilligi belgilanadi.

O'qitish texnologiyasi, o'qitish nazariyasi, o'qitish texnikasi. Ular o'quv faoliyatini boshqarish haqidagi pedagogik sohalardir. Ular - umumlashtirilgan darajasiga ko'ra amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiya ta'lim istiqbolining jarayonlashtirilgan aspektidir.

O'qitish texnologiyasini belgilash - bu kasbiy faoliyat sohasidagi ta'limiy va takomillashish samarasini ta'minlovchi o'quv jarayonini me'yoriy boshqarib turishdir.

Ilmiy adabiyotlarda pedagogik texnologiyaning uch aspekti to'g'risida fikr yuritiladi: *ilmiy, tavsifiy, amaliy*.

Ilmiy aspektda o'qitishning maqsadi, mazmuni va metodlari ilmiy asoslanadi hamda pedagogik jarayon loyihalashtiriladi.

Tavsifiy aspektda rejalashtirilgan o'qitish natijalariga erishishning maqsadi, mazmuni, metodlari va vositalarining ishtiroki asosida algoritim jarayoni ishlab chiqiladi.

Amaliy aspektda pedagogik texnologiya jarayoni amalga oshiriladi.

Ta'lim amaliyotiga nisbatan pedagogik texnologiyaning uch sathi belgilanadi: *umumpedagogik, xususiy metodik, lokal (modul)*.

Umumpedagogik texnologiya yaxlit ta'lim jarayonini ifoda qiladi.

Xususiy metodik texnologiya bir fan doirasidagi o'quv -tarbiya jarayonini

amalga oshirish metodlari va vositalaridan iborat bo'ladi.

Lokal (modul) texnologiya o'quv tarbiya jarayonining maxsus bo'limlariga texnologiyani tatbiq qilishni ifoda qiladi. Bu texnologiya xususiy didaktik va tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga qaratiladi.

Pedagogikada, o'qitish texnologiyalari bilan birga ta'limiy texnologiyalar ham o'rin olgan. Ta'limiy texnologiyalar mazmun-axborot aspektini bildirsa, o'qitish texnologiyasi jarayonga aloqador deb hisoblanadi, ya'ni ular orasida hali ham aniq farqlar belgilanmagan.

Pedagogik texnologiya talabalarning tayyorgarlik darajasiga, ularning axborotlar bilan tanishganlik va amaliy tayyorgarligiga moslangan bo'lishi lozim.

Kasbiy ta'lim tizimida o'qitish texnologiyalari fundamental va amaliy bilimlarning o'zlashtirilishini, harakatlarning reflektivligini aks ettiradi va o'z kasbiy faoliyatini shakllantiradi.

Pedagogik texnologiya o'qituvchi va talaba faoliyati bilan belgilanadi. Faoliyatning bunday turlariga ko'ra pedagogik texnologiyaning tuzilmasi aniqlanadi.

Pedagogik texnologiyaning tuzilmasi. *U konseptual asos, ta'lim jarayoni mazmuni va texnologik jarayondan* iborat bo'ladi.

Har bir pedagogik texnologiya muayyan ilmiy konsepsiyaga asoslanadi.

Pedagogik texnologiyaning ilmiy konsepsiyasi ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, ijtimoiy-pedagogik va didaktik asoslashlarni qamrab oladi.

Ta'lim jarayoni mazmuni ta'lim jarayonining umumiy va aniq maqsadlari, o'quv material mazmunidan iborat bo'ladi.

Texnologik jarayon o'quv jarayonini tashkil etish, o'qituvchi faoliyati, talaba faoliyati, o'quv jarayonini boshqarish usullari, o'quv jarayoni diagnostikasini qamrab oladi.

Tadqiqotchilar har qanday pedagogik texnologiyalarni qanoatlantiradigan mezonlarni belgilaydilar.

Izchillik pedagogik texnologiyaning mezonlari sifatida jarayonning mantiqiyliqi, pedagogik texnologiyaning barcha qismlarining o'zaro bog'likligi, yaxlitligani o'z ichiga oladi.

Pedagogik texnologiyaning mezonlaridan biri, uning boshqaruvga asoslanganligidir. U o'quv jarayoni diagnostikasi, uni rejalashtirish va

amalga oshirishni loyihalash, undagi o'qitish metodlari va vositalari bilan o'zgartirib turishdan iborat bo'ladi.

Pedagogik texnologiyaning samaradorlik mezonlari ta'lim jarayonining konkret sharoitlarida olinadigan yuksak natijalarni ko'zda tutadi.

Qayta tiklash pedagogik texnologiyalar mezonlaridan biridir. Unda pedagogik texnologiyalarni boshqa o'quv yurtlarida qo'llash imkoniyati tushuniladi.

Shunday qilib, oliy maktabda mutaxassislarning kasbiy tayyorgariigi murakkab va doimiy harakatdagi tizimni tashkil etadi. Bu tizimda bo'lg'usi o'qituvchining texnologik tayyorgariigi alohida o'rin tutadi. U bo'lg'usi pedagogning intellektual rivojlanishi, faol o'qishi, ijodiy shaxsning rivojlanishi, tafakkurning kasbiy yo'nalganligini idrok qilish, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishda tadqiqiy (ilmiy) tamoyillarni amalga oshirish bilan bog'langan.

Bo'lg'usi pedagogning texnologik tayyorgariigi, oliy o'quv yurtida pedagogik texnologiyalarni amalga oshirishni talab qiladi. Oliy o'quv yurti ta'lim jarayonida foydalaniladigan va keng tarqalgan pedagogik texnologiyalar: muammoli o'qitish, o'qitishning tabaqalashtirilgan va individual texnologiyasi, programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasi, kompyuter axborot texnologiyasi, mualliflik texnologiyasidir.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik texnologiyaning mohiyati nimadan iborat ?
2. Jarayon nima ?
3. Pedagogik jarayon nima ?
4. "Pedagog texnologiya" va "Ta'lim texnologiyasi" tushunchalarni farqi.
5. Jarayon va pedagogik jarayonlar tushunchasiga ta'rif bering.
6. Pedagogik texnologiya nima ?

2.2. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim texnologiyalari

Ko'p yillab davomida o'tkazilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ta'lim ta'limning o'ziga xos modellaridan biri bo'lib qolmoqda.

An'anaviy dars – muayyan muddatga mo'ljallangan, ta'lim jarayoni ko'proq o'qituvchi shaxsiga qaratilgan, mavzuga kirish yoritish, mustahkamlash va yakunlash bosqichlaridan iborat ta'lim modelidir.

O'quv materiali yangi va ancha murakkab bo'lganda, an'anaviy dars – ko'p hollarda ta'lim jarayonining birdan-bir metodi bo'lib qolmoqda.

Ma'lumki, an'anaviy ta'limda ta'lim jarayonining markazida o'qituvchi turadi. Shu bois ba'zida an'anaviy ta'lim markazida o'qituvchi turgan o'qitish usuli deb ham atashadi.

Markazda o'quvchi bo'lgan o'quv jarayonining, darsning maqsadi va uning ijobiy jihatlari quyida keltirilgan asoslarga tayanadi:

- O'quvchining o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshirib borish;
- Ilgari egallagan bilimlarni ham inobatga olish;
- O'qish jarayoni tezligini muvofiqlashtirish;
- O'quvchi tashabbusi va majburiyatini qo'llab-quvvatlash;
- Amaliyot orqali o'rganish;
- Ikki tomonlama fikr-mulohazalar bilan ta'minlash;
- O'qish jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yish;
- O'qituvchi-o'quvchilar uchun o'quv jarayonini yengilashtiruvchi shaxs;

- O'quv jarayonini baholash.

An'anaviy dars o'tish metodika ko'proq ma'ruza, savol-javob, amaliy mashq kabi metodlardan foydalaniladi. Shu sabab, bu hollarda an'anaviy dars samaradorligi ancha past bo'lib o'quvchilar ta'lim jarayonining passiv ishtirokchilariga aylanib qoladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli – tuman o'quvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini ko'tarilishiga olib kelar ekan.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda bahs, munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash tadqiqot rolli o'yinlar metodlarini qo'llash, rang-barang qiziqitiruvchi misollarning keltirilishi, o'quvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash rang-barang baholash usullaridan foydalanish ta'lim vositalaridan joyida va vaqtida foydalanish talab etiladi.

An'anaviy dars o'tishning asosiy tarkibiy qismlari:

1. Kirish.

- o'tgan materialni takrorlash
- dars maqsadini tushuntirish

- dars mazmuni va rejasi bilan tanishtirish.

2. Yangi mavzuni yoritish.

- yangi mavzuni kichik-kichik bo'lakchalarga bo'lib berish

- rang-barang misollar imkoni boricha ko'rgazmali taqdim qilish

- mavzudan cheklashmaslik

- materialning murakkab tomonlarini qayta tushuntirish

- o'quvchilarning tushunuvchanlik darajasini tekshirib borish

- teskari aloqani ta'minlash.

3. "Tepa – poya" mashq.

Biror misol (yoki masalani) o'quvchilar bilan qadamba-qadam hal qilish va tahlil qilish.

4. Yo'naltirib turiluvchi mashq.

O'quvchilar mashq (yoki masalani) mustaqil bajarishadi o'qituvchi esa ularni nazorat qilib, tuzatish kiritib boradi.

5. Mustaqil bajariladigan mashq.

O'quvchilar mashqni mustaqil holda o'qituvchi yordamisiz bajariladi.

6. O'quvchilar tushunarlik darajasini tekshirish.

7. Yakunlash

Dars mavzusining asosiy tushunchalari va o'quv maqsadlarini jamlash.

Ta'limning noan'anaviy modellari. Bu modellarni shartli ravishda 3 ga ajratish mumkin.

- hamkorlikda o'rganish modeli

- modellashtirish

- o'rganishning tadqiqot modeli.

Bu modellar asosan o'quvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib ularni boshqacha qilib markazda o'quvchi turgan ta'lim modellari deb ham atashadi.

Modellashtirish – real hayotda va jamiyatda yuz berayotgan xodisa va jarayonlarni ixchamlashtirilgan va soddalashtirilgan ko'rinishini (modelini) sinfxonada yaratish va ularda o'quvchilarni shaxsan qatnashishi va faoliyat evaziga ta'lim olishini ko'zda tutuvchi metod.

Hamkorlikda o'rganish modeli – o'quvchilarni mustaqil guruhlarda ishlashi evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadigan metod.

O'rganishning tadqiqot modeli – o'quvchilarni muayyan muammoni yechishga yo'naltirilgan, mustaqil tadqiqot olib borishini ko'zda tutuvchi metod.

An'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'qituvchi bo'lgan) metodlarning afzalliklari:

- ✓ ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lgan va aniq ma'lum tushunchalarni, fanni o'rganishda foydali;
- ✓ o'qituvchi tomonidan o'qitish jarayonini va o'qitish muhitini yuqori darajada nazorat qilinishi;
- ✓ vaqtdan unumli foydalanish;
- ✓ aniq ilmiy bilimlarga tayanadi.

Kamchiliklari:

- ✓ o'quvchilar passiv ishtirokchi bo'lib qoladilar;
- ✓ o'qituvchining to'la nazorati barcha o'quvchilar uchun motivatsiyani vujudga keltirmaydi;
- ✓ o'quvchilar o'qituvchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydi;
- ✓ eslab qolish darajasi hamma o'quvchilarda bir xil bo'lmagaligi sababli, sinf bo'yicha o'zlashtirish darajasi past bo'lib qolishi mumkin;
- ✓ mustaqil o'rganish va yechimlar qabul qilish uchun sharoitlar yaratiladi.

Noan'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'quvchi bo'lgan) o'qitish metodlarining afzalliklari:

- ✓ o'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib kelishi;
- ✓ o'z vaqtida aloqalarning ta'minlanishi;
- ✓ tushunchalarni amaliyotda qo'llash uchun sharoitlar yaratilishi;
- ✓ o'qitish usullarining turli xil ko'rinishlari taklif etilishi;
- ✓ motivatsiyaning yuqori darajada bo'lishi;
- ✓ o'tilgan materialning yaxshi eslab qolishi;
- ✓ muloqotga kirishish ko'nikmasining takomillashishi;
- ✓ o'z-o'zini baholashning o'sishi;
- ✓ o'quvchilarning predmetning mazmuniga, o'qitish jarayoniga bo'lgan ijobiy munosabati;
- ✓ mustaqil fikrlay oldaigan o'quvchining shakllanishiga yordam berish;
- ✓ nafaqat mazmunini o'zlashtirishga yordam bermay, balki tanqidiy va mantiqiy fikrlashni ham rivojlantirish;
- ✓ muammolar yechish ko'nikmalarning shakllanishi.

Kamchiliklari:

- ko'p vaqt talab etilishi;
- o'quvchilarni har doim ham kerakli nazorat qilish imkoniyatining pastligi;

• juda murakkab mazmundagi material o'rganilayotganda ham o'qituvchi rolining past bo'lishi;

• "Kuchsiz" o'quvchilar bo'lganligi sababli «kuchli» o'quvchilarning ham past baho olishi.

O'qituvchining o'zi ham yaxshi rivojlangan fikrlash qobiliyatiga va muammolar yechish ko'nikmalariga ega bo'lishining talab etilishi.

O'qitish jarayonidagi mavjud an'anaviy ta'lim bilan qurollangan ta'lim muassasalari endilikda o'z oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmani amalga oshirishga o'z qiziqishini qo'yishga qaratilgan.

Taniqli olim M.N. Maxmutovning fikriga ko'ra, o'quv jarayonini tashkil etishning an'anaviy sxemasi o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini yetarli darajada rivojlantira olmaydi, ularning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini, fanga bo'lgan qiziqishlarini qondira olmaydi, faol fikrlashni hamda bilishni e'tiqodga, e'tiqodni esa ongli ijtimoiy maqsadga muvofiq faoliyatga aylantirishni ta'minlay olmaydi.

Maktab, kasb-hunar kolleji va oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarining ilg'or tajribalari yoritilgan materiallarni o'rganish, shuningdek, kuzatishlar va suhbatlardan ma'lum bo'lishicha, ularning ko'pchiligi o'z amaliy faoliyatlarida kuchsiz avtoritar motivga asoslangan bir hildagi o'qitish jarayonlarini qisman o'zgartirgan holda foydalanishadi. Bunday hollarda o'zlashtirishning yuqori darajasiga deyarli erishib bo'lmaydi.

An'anaviy ta'lim texnologiyalariga asoslangan ma'ruza, seminar, sinov darslarining ta'lim jarayonida tutgan o'rni va qimmatini kamaytirmagan holda, ularni hozirgi zamon talablari asosida takomillashtirish yo'llari ustida qayg'urish zarur.

Mazkur darslarni takomillashtirishda quyidagilarga e'tibor qaratilishi ko'zda tutiladi:

Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish. Hamkorlik pedagogikasiga amal qilish.

1. Ta'lim jarayonini demokratlashtirish. O'quvchilarga tanlash huquqini berish.

2. Ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, o'zaro hamjihatlikka asoslangan qulay ijtimoiy – psixologik muhit yaratish.

3. Ta'lim oluvchilarning ijodiy va mustaqil ishlarini samarali tashkil etish.

4. Ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlarda zamonaviy ta'lim texnologiyasi elementlaridan foydalanish.

Bugungi ta'lim jarayoni pedagogning shaxsga bo'lgan insonparvarlashtirilgan

munosabati bolalarni sevish, ularning taqdiri uchun qayg'urishi, bolalarga ishonchning yuqoriligi, o'zaro hamkorlikning vujudga kelishi, muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishi, ta'lim oluvchilarni to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish va aksincha ijobiy rag'batlantirishning usutnligi tufayli ko'zlangan maqsadga erishish, bolalar faoliyatida uchraydigan kamchiliklarga chidamli bo'lish, ularni bartaraf etishning samarali usullarini qo'llashda namoyon bo'lsa, ta'lim jarayonini demokratlashtirish esa o'qituvchi va o'quvchilar huquqlarini tenglashirish, ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarga tanlash huquqining berilishi, o'z fikri, nuqtai nazarini erkin bayon etishni taqozo etadi.

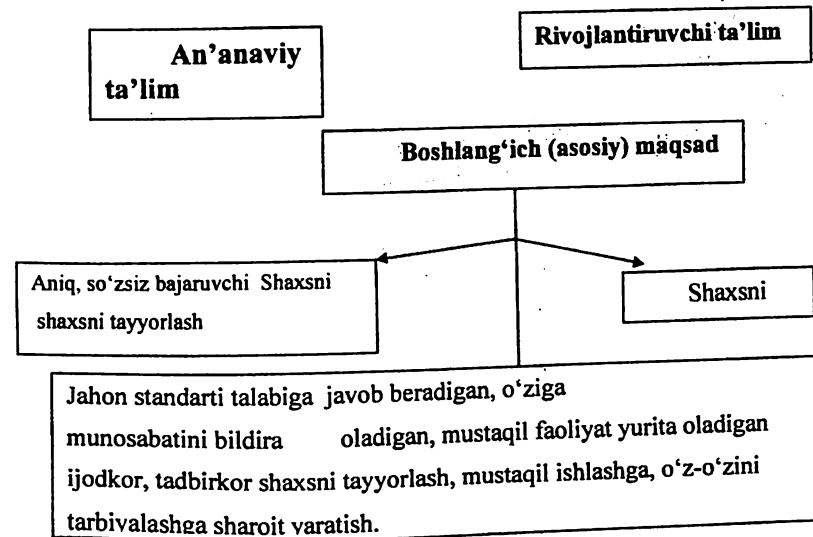
Noan'anaviy ta'lim jaaryonida ta'lim oluvchilar va o'qituvchilar munosabatining o'ziga xos jihati ta'lim oluvchilar mustaqilligi va o'quv faoliyatini boshqarish emas, balki hamkorlikda tashkil etish, ta'lim olishda majburlash emas, balki ta'lim oluvchilarni ishontrish, biror-bir faoliyatni amalga oshirish buyruq orqali emas, balki shu faoliyatni samarali tashkil etish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlarini chegaralash emas, balki erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Yangi munosabatlarning asosiy mohiyati, an'anaviy ta'limda ko'zda tutilgan natijalarni bermayotgan majburan o'qitishdan voz kyechish va uning o'rniga:

- o'zaro ishonchga asoslangan talabchanlik;
- ta'lim jarayonini samarali tashkil etish orqali o'quvchilar o'rtasida qiziqish uyg'otish va ongli intizomni vujudga keltirish;
- o'quvchilarni muvafaqqiyatli bilim olishga yo'llovchi hamkorlikning paydo bo'lishi;
- muntazam faoliyatning tashkil etilishi;
- tegishli talablarni jamoa orqali qo'llashni amalga oshirish muhim sanaladi.

Noan'anaviy ta'lim jarayonini tashkil etishda:

- o'rta saviyali o'quvchiga nisbatan mo'ljal olishdan voz kyechish;
- o'quvchilarning eng yaxshi sifatlarini aniqlash va rivojlantirish;
- ta'limda psixologik-pedagogik diagnostikani qo'llash orqali o'quvchilarning qiziqishi, ehtiyoji, qobiliyati, shaxsiy sifatleri, aqliy faoliyatning xususiyatlarini aniqlash;

1-rasm

Nazorat savollari:

1. An'anaviy ta'limning o'ziga xos jihatlarini aytib bering?
2. «Noan'anaviy ta'lim» tushunchasini izohlang?
3. Zamonaviy o'qitish jarayonini takomillashtirish zarurati nima uchun paydo bo'ladi?
4. Noan'anaviy – darsga nisbatan qanday talablar qo'yiladi? .

2.3. Muammoli ta'lim texnologiyasi

Muammoli ta'lim deyilganda, o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo talabalarning faol mustaqil faoliyati natijasida bilim, ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etish nazarda tutiladi. Hozirgi oliy maktabdagi samarador o'qitish texnologiyasi - bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot. uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Muammoli o'qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o'qitishning reproduktiv shakllariga nisbatan tobora o'sib boradi. Muammoli

o'qitishning mohiyatini o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolar va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil etadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Muammoli o'qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o'qitishning reproduktiv shakllariga nisbatan tobora o'sib boradi.

Hozirgi pedagogikaga oid adabiyotlarda muammoli o'qitishning turli ta'rif va tavsiflari bor. Bizningcha, nisbatan to'liq va aniq ta'rif M.I.Maxmutova tomonidan berilgan bo'lib, unda muammoli o'qitish mantiqiy fikrlar tadbirlari (tahlil, umumlashtirish) hisobga olingan o'rgatish va dars berish usullarini qo'llash qoidalari va talabalarning tadqiqot faoliyatlari qonuniyatlarining (muammoli vaziyat, bilishga bo'lgan qiziqish, talab va.x.k) tizimi sifatida izohlanadi.

Muammoli o'qitishning mohiyatini, o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil etadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Ma'lumki, o'qitishning har qanday asosida, inson faoliyatining muayyan qonuniyatlari, shaxs rivoji va ular negizida shakllangan pedagogik fanning tamoyillari va qoidalari yotadi. Insonning bilish faoliyati jarayoni mantiqiy bilish ziddiyatlarini hal qilishdagi obyektiv qonuniyatlari hamda didaktik tamoyil — muammolilikka tayanadi.

O'qitishning hozirgi jarayoni tahlili, psixolog va pedagoglarning fikrlash muammoli vaziyat, kutilmagan xayrat va mahliyo bo'lishdan boshlanadi, degan xulosalari haqiqatga yaqin ekanligini ko'rsatadi. O'qitish sharoitida insonning o'sha psixik, emotsional va hissiy holati unga fikrlash va aqliy izlanish uchun o'ziga xos turtki vazifasini bajaradi.

Muammoli vaziyat muayyan pedagogik vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi. Shuningdek, o'rganilgan mavzular xususiyatlaridan kelib chiqib, bunday vaziyatlarni yaratishning maxsus usullarini ishlab chiqish zarur. Shunday qilib, o'qitishda muammoli vaziyat shunchaki «fikir yo'lidagi kutilmagan to'siq» bilan bog'langan aqliy mashaqqat holati emas.

U bilish maqsadlari maxsus taqozo qilgan aqliy taranglik holatidir. Bunday vaziyat negizida avval o'zlashtirilgan bilim izlari va yangi yuzaga

kelgan vazifani hal qilish uchun aqliy va amaliy harakat usullari yotadi. Bunda har qanday mashaqqat muammoli vaziyat bilan bog'liq bo'la bermasligini ta'kidlash o'rinli bo'ladi. Yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lanmasa, aqliy mashaqqat muammoli bo'lmaydi. Bunday mashaqqat aqliy izlanishni kafolatlamaydi. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan obyekt (tushuncha, fakt)ning unga awal va ayni vaqtda muhim bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab etadi.

Shunday qilib, muammoli vaziyatning mohiyati shuki, u talaba tanish bo'lgan ma'lumotlar va yangi faktlar, hodisalar (qaysiki, ularni tushunish va tushuntirish uchun avvalgi bilimlar kamlik qiladi) o'rtasidagi ziddiyatdir. Bu ziddiyat bilimlarni ijodiy o'zlashtirish uchun harakatlantiruvchi kuchdir.

Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilar:

- talabaga notanish faktning mavjud bo'lishi;
- vazifalarni bajarish uchun talabaga beriladigan ko'rsatmalar, yuzaga kelgan bilish mashaqqatini hal qilishda ularning shaxsiy manfaatdorligi.

Muammoli vaziyatdan chiqqa olish, hamma vaqt muammoni, ya'ni nima noma'lum ekanligini, uning nutqiy ifodasi va yechimini anglash bilan bog'langan bo'ladi.

Muammoli vaziyatni fikriy tahlil qiladigan bo'lsak, u avvalombor talabalarning mustaqil aqliy faoliyatidir. U talabani intellektual mashaqqat keltirib chiqargan sabablarni tushunishga, unga kirish, muammoni so'z bilan ifodalash, ya'ni faol fikr yuritishni belgilashga olib keladi. Bu o'rinda izchillik yorqin ko'rinadi: avvalo muammoli vaziyat yuzaga keladi, so'ng o'quv muammosi shakllanadi.

Muammo uch tarkibiy qismdan iborat: ma'lum (berilgan vazifa asosida), noma'lum (ularni topish yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladi) va awalgi bilimlar (talabalar tajribasi). Ular noma'lumni topishga keladi va awalgi bilimlar amalga oshirish uchun zarurdir. Avvalo yo'nalgan qidiruv ishlarini amalga oshirish vazifasi belgilanadi va talabaga noma'lum bo'lgan o'quv muammosi vazifasi ham noma'lum bo'ladi, bunda uning bajarilish usullari hamda natijasi bilim va ko'nikmalarga shunda talabalar o'zlaridagi egallangan bilim va ko'nikmalarga asoslanib turib kutilgan natija yoki yechilish yo'lini izlashga tushadi.

Shunday qilib, talabalar biladigan vazifa va uni mustaqil hal kilinish usuli o'quv muammosi bo'la olmaydi, ikkinchidan, biror vazifaning yechilish usullarini va uni izlash vositalarini bilishmasa ham o'quv muammosi bo'la olmaydi.

O'quv muammosining muhim belgilari quyidagilar:

- yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladigan noma'lumning qo'yilishi;

- talabalarda pota 'lumni topish yo'lida izlanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bilim zahirasi bo'lishi.

O'quv muammosini yechish jarayonida talabalar aqliy faoliyatining muhim bosqichi uning yechilish usulini o'ylab topish yoki gipoteza qo'yish hamda gipotezani asoslashdir.

O'quv muammosi muammoli savollar bilan izchil rivojlantirib boriladi va bunda har bir savol uning hal qilinishida bir bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Muammoning tarkibiy qismlari, ma'lum va noma'lumning o'zaro munosabati xarakteri bilimga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi va faol bilishga bo'lgan izlanishga undaydi.

Ta'kidlash joizki, muammoli o'qitishning zaruriy sharti talabalarda haqiqatni va uning natijasini izlash jarayoniga bo'lgan ijobiy munosabatni vujudga keltirish hisoblanadi.

Talabalarining muammoli o'qitishdagi ijodiy va qidiruv bilish faoliyati muammoli vaziyat paydo qilinganda talabalar mashg'ulotda muammoni ifodalab berishidan iborat bo'ladi, ya'ni bilishdagi qiyinchiliklarning paydo bo'lishi mohiyatini (ya'ni ushbu damda unga nima ma'lum bo'lsa) so'z bilan ifodalab beradi, so'ngra muammoning yechilish usullarini qidiradi va bunda turli taxminlarni olg'a suradi, talabalar haqiqiy deb topgan taxminlardan birini faraz sifatida asos qilib oladi va uni isbotlaydi. Izlanish muammo yoki vazifa bajarilgandan so'ng tugallanadi.

Shaxs bilish faoliyatining izlanish davrini maxsus sxemalarda ifodalash mumkin: muammoli vaziyat - o'quv muammosi - o'quv muammosini yechish uchun izlanish - muammoning yechilishi.

Muammoli o'qitish mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishning muhim tomoni shundaki, bunda o'qituvchi uning ham ta'limiy, ham tarbiyaviy funksiyasini yaxshi anglab olgan bo'lishi talab qilinadi. O'qituvchi hech qachon talabalarga tayyor haqiqatni (yechimni) berishi kerak emas, balki ularga bilimlarni olishga turtki berishi, mashg'ulotlarda va hayot faoliyatlarida zarur bo'lgan axborot, voqea, vaqt va hodisalarni ongida qayta ishlashlariga yordam berishi lozim bo'ladi.

Muammoli o'qitish bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirish, atrof-muhitga o'zining faol munosabatini belgilab olishda talabalar bilish faoliyatini jonlantirishda katta imkoniyatlarga ega.

Muammoli o'qitishda o'qituvchi talabalarining bilish faoliyatini tashkil etadi, shundaygina talabalar fanlarni tahlil qilish asosida mustaqil ravishda intellektual mashaqqatlarni hal qilish, xulosa chiqarish va umumlashtirish, qonuniyatlarni shakllantirish hamda qo'lga kiritilgan bilimlarni yangi vaziyatga tatbiq etishga intiladi.

Ayrim hollarda o'qituvchi talabalarda nafaqat qiziqish uyg'otishi kerak, balki o'quv muammosini o'zi hal qilib qo'ymasligi va boshqa hollarda talabalarining o'quv muammosini yechishdagi mustaqil ishlariga rahbarlik qilishi lozim, natijada talabalarda bilimlarga mustaqil erishish qobiliyati shakllanadi hamda gipoteza qo'yish va uni isbotlash orqali yangi aqliy harakat usullarini topadi hamda bilimlarni bir muammodan boshqasiga ko'chirish ko'nikmasini hosil qiladi, diqqat va tasavvurlari rivojlanadi. Talabalar muammoli o'qitish jarayonida muammoli vaziyatda o'quv materiallarini idrok qilish orqali bilim va aqliy harakat usullarini o'zlashtirar ekan, o'rganilganlarni mustaqil tahlil qilar ekan, gipotezalar qo'yish va ularni isbotlash orqali o'quv muammolarini shakllantirar va yechar ekan, bunda talabalarining intellektual faolligi ta'minlanadi.

Shunday qilib, muammoli o'qitishning vazifasi, talabalar tomonidan bilimlar tizimi va aqliy hamda amaliy faoliyatlari usullarini samarali o'zlashtirishga hamkoriik qilish, ularda yangi vaziyatda olingan bilimlarni ijodiy qo'llash malakasini hosil qilish, bilish mustaqilligi hamda o'quv va tarbiya muammolarini hal qilishdir.

O'quv jarayonining amaliy tahliliy muammosi o'qitishning o'ziga xosligini belgilash imkoniyatini ochadi. Muammoli o'qitishning mohiyati, ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan axborotlarni o'qituvchining maxsus tashkil qilishidan iboratdir.

Muammoli o'qitishni tashkil etishning birinchi sharti o'quv axborotlarining takomillashib borishi tizimidir.

Muammoli o'qitishning ikkinchi shartida muammoli o'qitish amalga oshiriladi va unda axborotning o'quv vazifasiga o'tkazilishi vaqtida uni yechish usulini tanlash imkoniyati ko'zda tutiladi.

Muammoli o'qitishning uchinchi sharti ta'lim oluvchining subyektiv mavqeyi, ularning bilish maqsadlarini anglab etishi va qaror qabul qilishi, masalani hal qilish va natijani qo'lga kiritish uchun o'zlarining ixtiyorida bo'lgan vositalarni baholay bilishidir.

Muammoli o'qitishga asoslangan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish metodikasi unda qo'llanadigan metodlarni asoslab berishni talab qiladi. Bunda: ijodiy, qisman-ijodiy yoki evristik, axborotlarni muammoli

bayon qilish, axborotni muammoli boshlash orqali bayon qilish asosiy metodlar hisoblanadi.

Ijodiy metod ta'lim oluvchining ijodiy mustaqilligini to'la amalga oshiradi. Unda talaba o'qituvchining bergan vazifasini bajaradi, ayni vaqtda o'zlari ham o'quv muammosini shakllantiradi, o'zi mustaqil gipotezani yechishga harakat qiladi, izlanishni amalga oshiradi va provard natijaga erishadi. Shu tariqa ijodiy metodi qo'llash bilan talabalar faoliyati, olimlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yaqinlashadi. O'qituvchi faqat talabalarning ilmiy izlanishlariga umumiy rahbarlik qiladi. Vazifalar esa ularning mustaqil o'quv-bilish xatti-harakatlarining to'la davriyligini ko'zda tutadi: yo tahlilgacha axborotlar yig'iladi yoki yechilishiga qadar o'quv muammosi qo'yiladi hamda yechimlar tekshirib ko'riladi va yangi bilimlar joriy qilinadi.

Ijodiy metod ta'lim oluvchidagi uzoq vaqtni va maxsus sharoit yaratilishini talab qiladi.

Talabalarning ijodiy ishlari shakliy jihatdan rang-barangdir. Ular ma'ruza matnini tayyorlash va seminarga tayyorgarlik ko'rish, u yoki bu masalaning nazariy holatini (adabiyotlar bilan birma-bir ishlash, hujjatlarni arxivda o'rganish) o'rganish, ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar tayyorlash va boshqalardir.

Qisman ijodiy metod murakkab muammoni bo'laklarga ajratib, uning qulay masalalarini bosqichma-bosqich aniqlab olishda qo'llanadi va unda hal qilingan har bir bosqich (qadam) masalaning keyingi bosqichini yechishda asos bo'lib xizmat qiladi. Bunda talabalar o'quv muammosining qo'yilishida, gipotezani taxmin qilish va isbotlashda faol qatnashdilar. Ularning faoliyati reproduktiv va ijodiy unsurlarni o'zida qamrab oladi. Bunda o'qitishning qidiruv (izlanish) suhbat, talabalarning javoblari va to'ldirishlariga qo'shimcha qilgan holda o'qituvchining bayoni, faktlarni kuzatish va umumlashtirish usullari qo'llanadi. Bu hollarda talabalarning reproduktiv va qidiruv (izlanish) faoliyatining muvofiqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ular biror bosqichdagi o'quv muammosining mustaqil hal qilinishidan to' ulardan aksariyati yechilgunga qadar kuchli o'zgarib turishi mumkin.

Materialni muammoli bayon qilish. Bunda ijodiy o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi va tobora faollashtirib boriladi. O'qituvchi yangi materialni bayon qilishda, uning yechilishini o'zi ta'minlaydi. Bunda o'qituvchi ziddiyatlarni ta'kidlaydi, uni barchaga eshittirib muhokama qiladi, o'z mulohazalarini bildiradi, haqiqatni faktlar, mantiqiy isbotlar tizimi yordamida asoslaydi. O'qituvchi bu tadbirlarni

muvaffaqiyatli amalga oshira olsa, talabalar uning fikrlari borishiga diqqat bilan qo'shilib boradi, muammolarning yechilish oqimiga qo'shilib ketadi hamda birga fikr yuritadi. Birga hayajonlanadi, shu tariqa mashg'ulotning qatnashchisiga aylanadi. Bunda o'qituvchi talabani bilish jarayonini savollar berish, savolga savol berish yo'li bilan boshqaradi va shu orqali auditoriyadagi o'rganilayotgan materiallar bo'yicha ziddiyatlarga diqqatni jalb qiladi va talabalarni o'ylab fikr yuritishga majbur qiladi. O'qituvchi tushunilmagan savolni hal qilishidan oldinoq talabalar o'zlaricha o'z javoblarini tayyorlab qo'yadilar va uni ma'lum muddat o'tgach o'qituvchining fikri va xulosasi bilan taqqoslaydilar.

Materialni muammoli bayon qilish axborotni bayon qilishdan tubdan farq qiladi. Chunki unda u yoki bu hodisaning belgilari, xossalari, tushunchalari, qoidalari shunchaki tasvirlab beriladi, tayyor xulosalar bayon qilinadi.

O'quv axborotlarining muammoli bayoni metodidan foydalanishning boshqa varianti, fan taraqqiyoti tarixidagi u yoki bu qonunning olimlar tomonidan kashf etilishi yo'lini yoritib berish bo'lishi ham mumkin.

Muammoli vaziyatni tashkil qilishda quyidagi ehtimol ko'ringan didaktik maqsadlarni hisobga olish zarur: o'quv materialiga talabalar diqqatini jalb qilish, ularning bilishga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, talabalarning bilish faoliyatini jonlantirish, ularni intellektual zo'riqish mashaqqatlariga olib kelish, talabalar tomonidan egallangan hozirgi bilim, malaka va ko'nikmalar kelajakda yuzaga keladigan bilishga bo'lgan talabalarini qondira olmasligini ko'rsata bilish hamda talabalarga o'quv muammolarini tahlil qilishga, uning yechilishidagi eng ratsional yo'llarni aniqlashda yordam berish kerak.

O'quv jarayonidagi muammoli vaziyatning bir necha turlari farqlanadi:

1. Talabalar qo'yilgan vazifaning yechilish usulini bilmaydilar, muammoli savolga javob berolmaydilar.
2. Talabalar avval olgan bilimlarini yangi sharoitda, holatda foydalanish zaruriyatiga duch keladilar.
3. Vazifaning nazariy jihatdan yechilishi mumkin bo'lgan yo'li va tanlangan usulning amaliy jihatdan qo'llash qiyinligi orasida ziddiyat yuz beradi.
4. Vazifaning bajarilishida natijaga amaliy erishish va talabalarda uni nazariy jihatdan asoslashga bilimyetishmasligi o'rtasida ziddiyat yuz beradi.

Adabiyotlarda muammoli vaziyat yaratishning quyidagi ko'p uchraydigan-usullari qayd qilinadi:

- hodisalar, o'rganilayotgan tushunchalar mohiyatini tushuntirish uchun muammoli vazifalar qo'yish;
- olingan bilimlarning amaliy tadbiqi usullarini topish uchun muammoli vazifa qo'yish;
- talabalarni hodisalar va faktlar orasidagi ziddiyatlar va nomuvofiqliklarni tushuntirib berishlariga undash;
- ilmiy tushunchalari va hayotiy tasavvurlari orasidagi ziddiyatni keltirib chiqaradigan fakt va hodisalarni tahlil qilishga undash;
- talabalarni fakt, hodisa, xatti-harakatlar, xulosalarni solishtirish, qiyos qilishga undash;
- talabalarni go'yo tushunib bo'lmaydigan xarakterdagi va fan tarixida ilmiy muammoning qo'yilishiga sabab bo'lgan faktlar bilan tanishtirish.

Muammoli vaziyatni vujudga keltirishning yuqorida keltirilgan usullari uning boshqa variantlariga chek qo'ymaydi. Har bir o'qituvchi o'zining amaliy faoliyatida o'quv materiallari bilan ijodiy ishlash jarayonida uni tashkil qilishning turli imkoniyatlarini qidirishi va topishi mumkin.

Talabalarning fikrlari tobora qiyomiga yeta borib, muammoli vaziyat ularda ma'lum hissiy hozirlikni vujudga keltiradi. Mustaqil amalga oshirilgan bilish jarayonidan, kashfiyotlardan qoniqish hosil qiladi. Xayratga tushish, tushkunlik yoki shodlik hissiyotlari muammoli vaziyatni to'g'ri tashkil qilish belgilari bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, yuqori ko'tarinkilik bilimlarni samarali o'zlashtirish, haqiqatni qidirish va unga erishishning muhim omili hisoblanadi.

Muammoning murakkabligi, talabalarning bilim saviyasi va malakasi, ularning ijodiy faoliyati ko'nikmalari, didaktik maqsadga yo'nalganligiga qarab muammoli o'qitishda talaba va o'qituvchi o'zaro munosabatlarining turli variantlari bo'lishi mumkin, ya'ni muammolilikning turli sathlari amalda bo'lishi mumkin.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda asosan muammolilikning uch sathi haqida fikr yuritiladi:

Birinchi sathda o'qituvchi o'zi muammoni qo'yadi, uni shakllantiradi va talabalarni mustaqil ravishda uning yechilish yo'lini qidirishga yo'naltiradi.

Ikkinchi sathda o'qituvchi faqat muammoli vaziyatni vujudga keltiradi, talabalar esa muammoni mustaqil shakllantiradilar va yechadilar.

Uchinchi sath — oliy sath bo'lib, unda o'qituvchi shunday qoidani ko'zda tutadi: muayyan muammoni ko'rsatib bermaydi, balki unga talabalarni "ro'baro" qiladi hamda ularni mustaqil ijodiy faoliyatga yo'naltiradi, ularni boshqaradi va natijani baholaydi. Talabalar esa muammoni mustaqil anglaydilar, uni shakllantiradilar, uning yechilish usullarini tadqiq qiladilar.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda talabalarning ijodiy faoliyati reproduktiv, qayta ishlab chiqish metodlarini shakllantirmasdan avval amalda bo'la olmasligi ta'kidlanadi. Agar o'rganilayotgan kursning (bo'lim, mavzuning) mohiyatini, ulardan foydalanishning zarur metodik materiallari va qoidalarini talabalar bilmasa va anglamasa, o'qituvchi ularning ijodiy faoliyatini tashkil eta olmaydi.

Demak, muammoli o'qitish yetarli darajada samarali bo'lishi uchun u yaxlit o'quv-tarbiya jarayonining uzviy qismi bo'lishi kerak.

Muammoli ma'ruzalar o'tkazish jarayonida talabalarda ijodiy faoliyatga zarur bo'lgan motivlar, qimmatli yo'l-yo'riqlar va yo'llanmalarning shakllanganligi muhim o'rin egallaydi.

Ta'kidlash joizki, o'quv faoliyati motivlarining doirasi juda ko'p motivlar yig'indisi bo'lsa-da, ulardan ikki guruhi belgilovchi hisoblanadi.

Birinchi guruhga maxsus motivlar taalluqli. Ular talabalar tomonidan barcha hayotiy ehtiyojlarni chuqur anglash, mutaxassis bo'lib etishishi uchun bilimlarni egallashning ijtimoiy zarurligini tushunishni qamrab oladi. Bu guruh motivlarini o'qituvchi kursning amaliy xarakteri va kasbiy yo'nalganligini namoyish qilish orqali talabalarning tushunchalarini amalda qo'llash yo'li bilan kuchaytirishi mumkin.

Ikkinchi guruh motivlari o'quv fanlari va bilishga bo'lgan qiziqish bilan bog'langan. Bu guruh motivlari mohiyatini o'qituvchi talabalardagi o'quv fanlariga bo'lgan qiziqishni bilish to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish orqali kuchaytirishi mumkin. Buning uchun maruza jarayonida xatti-harakatlarning namunaviy usullari, tushunchalar tizimining mantiqiy usullari, aniqlanmalar, hislatlar va boshqa isbotlovchi qurilmalarning "tushunchalar asosida xulosalar" hatti-harakatlari shakllanishining didaktik qimmatini belgilovchi o'quv materialiga urg'u beriladi.

Talabalarda yuqorida bayon qilingan malakalarni shakllantirish uchun maruzani o'tkazish uchun shunday tayyorgarlik ko'rish ko'zda tutilishi kerakki, ular tayyor bilimlarni chaqqonlik bilan harakat usullariga aylantira olsin. Bu didaktik maqsadga erishish uchun

talabalarning yechimlarni qanday shakllantirishlariga, tushunchalar yechimining qanday usullari borligiga, u yoki bu ifoda qaysi talablar asosida qoniqtirilayotganiga, dastlabki omil, argumentlar hamda xulosalarga diqqatni jalb qilish lozim.

Muammoli o'qitishning talablar darajasidagi sifatini ta'minlash, talabalar tomonidan o'zlashtirilgan axborotlar bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish maqsadida seminarlar o'tkazish mumkin.

Ma'lumki, bunday seminar o'tkazishning dastlabki maqsadi ma'ruza yoki axborotni jamoa bo'lib muhokama qilishdir. Seminarining samaradorligi albatta talabalarni unga tayyorlash sifatiga bog'liq. Ayniqsa, ma'ruza va axborot tayyorlayotgan talabalar bilan ishlash muhim ahamiyatga ega.

Talabalarni seminarga tayyorlash bosqichma-bosqich tashkil etiladi.

Birinchi bosqichda o'qituvchi talabaning seminar mavzusini aniqlab beradi. Mavzuni tanlash va bo'lg'usi ma'ruza yoki axborotni tayyorlashda ularga nisbatan shunchaki o'qituvchi, talaba deb qarash kerak, balki ularni seminar muhokama qiladigan mavzuning ahamiyatini, dolzarbligini fikrlashga, o'quv fanini keyinchalik muvaffaqiyatli egallash uchun uni chuqur o'rganishi lozimligini anglashga, bo'lg'usi kasbiy faoliyatining hozirgi ijtimoiy, ilmiy muammolarini rejalashtira olish darajasiga olib kelish zarur. Bunda vaqtni tejash, tashkiliy ishlarni olib borishni jadallashtirish uchun talabalarga mavzu bo'yicha adabiyotlarni, imkon boricha, mavzulari, paragraflari va sahifalarini ko'rsatgan holda tavsiya etish lozim.

Talabalarni ma'ruza va axborotlarga tayyorlashning birinchi bosqichida uning mavzusi bo'yicha referatning batafsil rejasini tuzish vazifasi yuklanadi.

Ikkinchi bosqichda talabalarni ma'ruza qilishga tayyorlashda o'qituvchi u bilan birga referat rejasini muhokama qiladi, uning ayrim o'rinlarini tuzatadi. Bu o'z navbatida dastlabki fikrlarni tezlikda tuzatish, aniqlik kiritish, to'ldirish imkonini beradi va u pirovard natijada bo'lg'usi ma'ruzaning sifatini oshiradi.

Uchinchi bosqichda o'qituvchi talaba tayyorlab kelgan referatning mazmuni bilan tanishadi. Zaruriyat tug'ilganda, unga savollar qo'yish, talaba esa bu suhbatdan so'ng tegishli tuzatishlar qilishi lozim bo'ladi. Shuningdek, shunday savollarni ham berish kerakki, talaba bu savollarga o'z chiqishida javob bersin. Ayni o'rinda talabaning seminar ma'ruza qilish uslubi ham muhokama qilingani ma'qul.

Shuni esdan chiqarish kerakki, faqat ma'ruza bilan qatnashadigan talabalar bilan ishlab, boshqa talabalar nazardan chetda qolmasin. Balki guruhdagi barcha talabalar oldindan muhokama qiladigan mavzular bilan tanish bo'lishi, seminar mavzusi bilan aloqador ma'ruza va qo'shimcha materiallar mazmuni ustida ishlagan bo'lishi, mavzuga muvofiq ravishda olinayotgan bilimlarni nazorat qilishga va mavzuni muhokama qilishga tayyor bo'lishlari lozim. Bunday seminar mashg'uloti odatda muhokama qiladigan mavzuning mohiyati va dolzarbligini ma'ruza material bilan bog'lashni eslatish bilan boshlanadi. Shundan so'ng talabalar o'rganilayotgan masalani muhokama qilishga faollashtiriladi, bilimlarini namoyish qila olishi aniqlanadi.

Muammoli o'qitishda pedagogik faoliyatning xususiyatlari o'quv axborotlari mazmunini muammoli vazifalar va muammoli vaziyatlarga ko'chirish orqali maqsadlarni oydinlashtirish jarayonidan iborat bo'ladi.

Ijodiy o'quv faoliyati muammoli o'qitishning asosiy qoidasini saqlagan holda - ma'lum darajada harakatlarga erkinlik berish va bu harakatlarni bilish jarayonining butun tuzilmasi tizimida tartibga tushirish bilan boshqariladi.

Muammoli o'qitishdan foydalangan holdagina talabalarda o'quv muammolari va kasbiy vazifalarini yechishda ilmiy tekshirish jihatdan yondashuvni tarbiyalash, mustaqil bilish malakasi va metodlarini shakllantirish mumkin. Muammoli o'qitishni qo'llash, bilishni tushunishni shakllantirishga yordam beradi, pedagogik ijod va kasbiy mahoratni rivojlantirishga psixologik va kasbiy tayyorlikni shakllantiradi.

Muammoli o'qitish o'quv axborotlarining maxsus tuzilmasini ishlab chiqishni taqqazo qiladi. Muammoli ma'ruza texnologiyasi savollar, gipotezalar tizimi, uning yechimi, nazorat va tuzatuvlarni amalga oshirish tizimi orqali mazmunni muntazam ochib borishni ko'zda tutadi.

Shuningdek, muammoli ma'ruza muammoli vaziyat va uni muammoli hal qiliish tizimi ham kiradi. O'quv jarayonida bunday texnologiyani joriy qilish qiziqishni uyg'otadi, aqlni rivojlantiradi, bilish qarshiliklarini yengish uchun yo'l-yo'riqlar berishni talab qiladi. Shu bilan birga mantiqiy tadqiq qilishga yo'llaydi va uni bosqichlar bo'yicha o'rgatadi, tafakkurning nazariy uslublarini tarbiyalaydi.

Nazorat savollari:

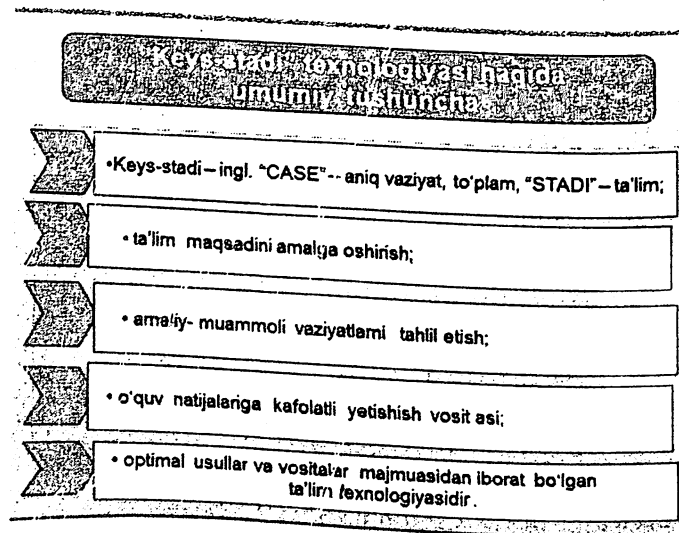
1. Muammoli o'qitish deganda nima tushunasi?
2. Muammoli darsning tuzilishi qanday?

3. Muammoli o'qitish metodlarining tizimini tushuntiring.
4. Muammoli ta'lim texnologiyasining afzalliklari nimalardan iborat

2.4. CASE texnologiyasi

Keys-stadi amaliy vaziyatlarni tahlil etish va hal qilish asosida o'qitish usuli sifatida xorijiy ta'limda avval-boshda huquq sohasida qo'llanila boshladi: u ilk marta Garvard universitetining huquq maktabida 1870 yilda qo'llanilgan edi. 1920 yilda Garvard biznes-maktabi (HBS) o'qituvchilari yuristlarning o'qitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni ta'limning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur o'qitish uslubi keng tatbiq etila boshladi.

Ana shu vaqtdan boshlab keyslarning boy to'plamini yig'di va mazkur uslubni ta'limning mustaqil konsepsiyasi darajasigacha olib chiqdi. Ayni shu sababga ko'ra keys-stadi uslubini ko'pincha garvard uslubi deb atashadi. O'z mohiyatiga ko'ra, garvard uslubi ta'lim oluvchilarning amaliy vaziyatlarni videomateriallar, kompyuter va dasturiy ta'minotdan foydalanib hal qilish bo'yicha intensiv treningidan iboratdir.

Keys-stadi (inglizcha case - to'plam, aniq vaziyat, stadi -ta'lim) keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash

hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan aniq real yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan ta'lim uslubidir.

Keys-stadi - ta'lim, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keysda bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolati yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan ta'lim texnologiyasidir.

Keys-stadining ikki klassik maktabi - Garvard (Amerikada) va Manchester (Yevropada) maktablari mavjud. Garvard maktabi doirasida mazkur uslub yagona to'g'ri yechimni izlashni o'rgatish usuli hisoblanib, ikkinchi maktab keysda bayon qilingan muammoli vaziyat yechimining ko'p variantlilikini taklif qiladi. Amerika keyslari o'nlab sahifali matnni va ko'plab chizmalarni o'z ichiga oladi. Yevropa keyslari hajmi birmuncha kamroq.

Chet ellardagi biznes-maktablarda odatiy vaziyatlarni o'rganishga o'quv vaqtining o'rtacha 25 %dan 90 %gacha bo'lgan qismi ajratiladi. Masalan, Chikago universiteti biznes-maktabida o'quv vaqtining 25 % keyslar ulushiga, Kolumbiya universitetida – 30 %, Uortonda esa – 40 % to'g'ri keladi. Mashg'ulotlarni ushbu uslub bo'yicha o'tkazishga ajratiladigan soatlar soni bo'yicha uning "ilk ixtirochisi" – Garvard yetakchilik qiladi. Oddiy talaba HBSda o'qish vaqtida 700 tagacha keyslarni ko'rib chiqadi va buning uchun o'quv vaqtining 90 %gacha qismini sarflaydi.

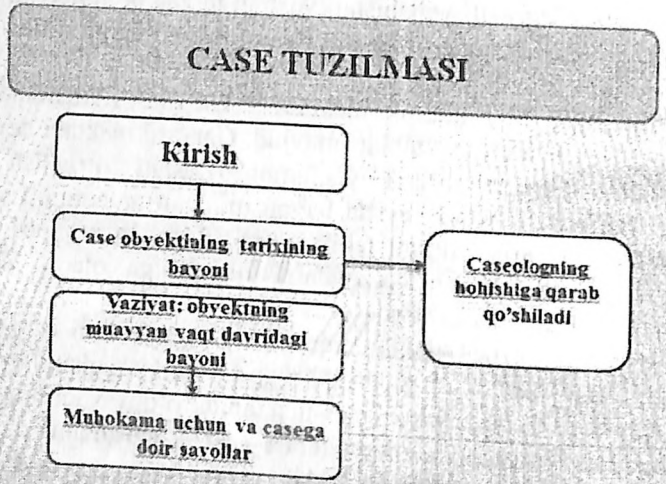
Bunda shunday aniqlik kiritish kerak: moliyaviy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda keyslar salmog'i asosiy fanlar - menejment, marketing, axborot texnologiyalari, xodimlarni boshqarish va shu kabilardan iborat maktablardagiga nisbatan ancha kamdir.

Mamlakatimizdagi ta'lim sohasida keys-stadi, asosan, mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida, ayniqsa boshqaruv sohasida qo'llaniladi. Keyingi yillarda oliy o'quv yurtlarida ham o'qituvchilarning keyslarni ishlab chiqish va amalga oshirishga qiziqishi oshayotganligi kuzatilayapti.

Keys-stadini iqtisodiy oliy o'quv yurtining ta'lim amaliyotiga keng tatbiq etishning dolzarbligi va zarurligi quyidagi omillar bilan bog'liq:

Birinchidan, mamlakatdagi iqtisodiy ta'limning umumiy yo'nalishi, uning nafaqat ta'lim oluvchilarda aniq bilimlarni shakllantirishga, shu bilan birga talabalarda fikrlash faoliyati, nazariy bilimlarini amalda

qo'llashga tayyorlik va bunga qobillikni rivojlantirish, bo'lg'usi mutaxassislarda mustaqillik va tashabbuskorlik, boshqaruv va iqtisodiyotdagi tadqiqotlarning turli jihatlarini bilan bog'liq keng doiradagi masalalarni idrok etish qobiliyatini ravnaq toptirishga yo'naltirilganligi bilan.

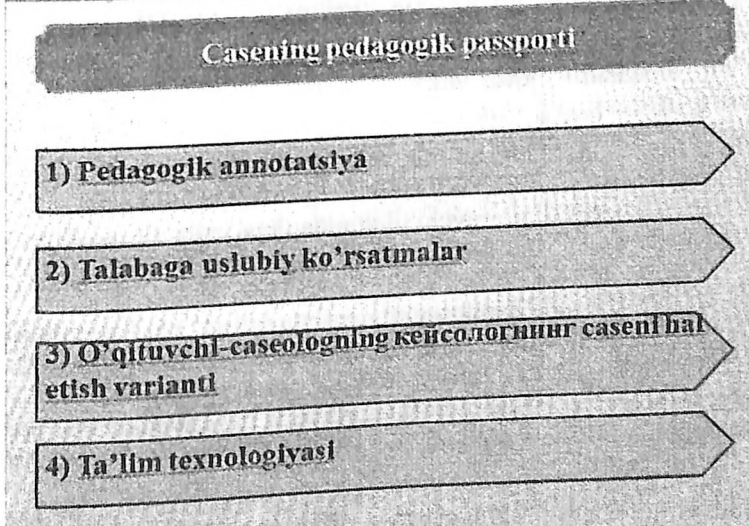
"Insonning qo'liga baliqni tutqazsang – u bir kun qorni to'q yuradi, mabodo insonni baliq tutishga o'rgatsang – u butun umri davomida ochlik nimaligini bilmaydi" - xitoylik donishmandlarda shunday hikmatli gap bor. Auditoriya sharoitlaridayoq boshqaruvchilik yechimlarini qabul qilishga doir malaka va ko'nikmalar egallanmasa keyinchalik yaxshi boshqaruvchi bo'lib chiqish mumkin emas. Kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun o'zining boshqarish siyosatini ishlab chiqish uchun talabalar korxonada va umuman iqtisodiyotda vujudga keladigan turli xil vaziyatlarni tahlil etish malakalari va ko'nikmalarini egallashi, tahlil qila bilish qobiliyatini o'stirishi, boshqaruvchiga xos xususiyatlarni orttirish zarur.

Maslahat berish mumkin, lekin bunday maslahatdan foydalanishga o'rgatish mumkin emasligi haqiqatdir. O'rganib olgach omadli iqtisodchi, moliyachi yoki menejerga aylanib olishga imkon beradigan qandaydir yagona, universal uslub yoki usul mavjud emas. Shuning uchun iqtisodchilarni tayyorlashning hozirgi tizimi turli xil dinamik rivojlanayotgan amaliy vaziyatlar modellaridan keng foydalanishga

asoslanadi. Talabalarning keyslarni ishlab chiqish texnologiyalarini o'zlashtirishi, keysda taqdim qilinadigan amaliy muammoli vaziyatlarni tahlil etish, yakka tartibda va jamoa bo'lib ularni optimal hal qilish yo'llarini izlash malakalarini egallashi, bo'lg'usi mutaxassisda funksional vakolatlilikni shakllantirish - iqtisodiy faoliyatda o'zining boshqarish va tashkil qilish texnologiyalarini loyihalashtirish, iqtisodiy jarayon mantig'ini qurish usullari, shuningdek iqtisodiy vazifalarni mustaqil va mobil tarzda hal etish usullarini hosil qilishga yordam beradi.

Ikkinchidan, bozor iqtisodiyotining nostandart vaziyatlarda bir tizimli asosda va samarali harakat qilish, oqilona yechimlarni qabul qilish qobiliyatini egallagan mutaxassislarga muhtojligi bilan.

Keysda har xil hayotiy vaziyatlar bayoni beriladi va ularning oqibatlarini xususida mulohazada yuritish yoki qatnashchilar harakatlarining samaradorligini baholash yoxud muammoni hal etish usullarini taklif qilish talab etiladi. Lekin har qanday holatda ham amaliy harakat modeli ustida ishlash ta'lim oluvchilar – bo'lg'usi mutaxassislarda mehnat bozori talab qiladigan kasbiy jihatdan muhim xususiyatlarni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Uchinchidan, jahon tajribasi ko'rsatib turganidek, keys-stadi talabalarda ijtimoiy yetuklikni rivojlantirish, o'qishga qiziqish va motivlarni hosil qilish, ularni haqiqiy professional sifatida

yetishtirishga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Keys-stadining bo'lg'usi iqtisodiy yo'nalishdagi mutaxassis shaxsining kasbiy va ijtimoiy jihatdani muhim fazilatlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan usullari va vositalari, nazarimizda 3-jadvalda ishonarli tarzda aks ettirilgan.

5-jadval.

Mutaxassis fazilatlari	Keys-stadining shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan usul va vositalari
Mavhum sharoitlarda vaziyatni his etish va adekvat baholash, oqilona yechimlarni topish qobiliyati	Vaziyat sub'yektining fazilatlari va kamchiliklarini taqqoslash va baholash, vaziyatning rivojlanish mantig'ini ajratib olish, muammoning oqilona yechimini izlash
Bir tizimli fikrlash, bozor vaziyatidagi parametrlar va o'zaro aloqalarni tushunish	Vaziyat xususida har tomonlama fikr yuritish, uni maqsadli tahlil etish, sub'yektlarni ularning tuzilmaviy-funksional ifodasida yaxlitligicha idrok etish
Mustaqillik va tashabbuskorlik	Mavhumlik sharoitida vaziyatlar tahlili, oqilona yechimning ishlab chiqilishida o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladigan va qo'llab-quvvatlanadigan mustaqillik va faollik
O'zgarishlarga tayyorlik, qayishqoqlik	Muntazam o'zgarib turadigan vaziyatlarda optimal fe'l-atvorning ishlab chiqilishi
Amaliy yo'nalishlilik	Muammoli vaziyatning hal etilishida nisbatan amaliy natijaga erishish uchun doimiy izlanish
Axborotlar bilan ishlash mahorati	Asosiy axborotni izlash va tanlash, tuzilmalarga ajratish, yana qayta tuzilmalash, tahlil etish, tasniflash, bir shakldan boshqacha shaklga o'tkazish, axborot almashinish

5-jadval davomi

Kommunikativlik, empatiya	Muammoli vaziyat yechimi va uning maqsadga muvofiq tarzda hal etilishini tanlash yuzasidan o'z pozitsiyasini har doim aniq bildirish, dalillash va o'zining nuqtai nazarini himoya qilish; keys bilan guruh bo'lib ishlash, munozaralar va o'z fikrini o'tkazish paytida jamoaning oshkora muloqot va axborot almashinish, adolatli, konstruktiv va taktikali tanqidga hamda uni qabul qilishga, birgalikdagi faoliyatda ishonchga va hamfikrlikka asoslangan bahamjihat harakati
Muammoli, mantiqiy fikrlash	Muammoning izlanilishi va ifodalanishi hamda uning asosiy tavsifnomalari belgilanishi, uni hal etish usullari va vositalarining asoslanishi
Konstruktivlik	Muammoni hal etish modelining ishlab chiqilishi, konstruktiv yechimlarning izlanishi va ifodalanishi
Nazokatlilik	Jamoaning o'z fikrini o'tkazish, munozaralar, guruh bo'lib ishlashga asoslangan doimiy bahamjihat harakati

Va, nihoyat, keys-stadi interaktiv uslub bo'lgani sababli talabalar tomonidan unga nisbatan ijobiy munosabat bo'lishiga erishadi, ular ushbu uslubni o'quv axborotini o'zlashtirish va undan foydalanish yuzasidan amaliy ko'nikmalarni ta'minlaydigan amaliy qo'llanma (praktikum) sifatida qabul qiladilar.

Keys – bu real hayotning «bir parchasidir» (inglizcha - TRUE LIFE atamasiga ko'ra). Keys vaziyatning oddiy haqiqiy bayonigina emas, balki vaziyatni tushunish va baholashga imkon beradigan yagona axborot kompleksidir.

Vaziyat (situatsiya) (keyingi lotinchadagi situation - ahvol) – muayyan vaziyat, ahvolni hosil qiladigan shart-sharoitlar va holatlar uyushmasi.

Keysda bayon qilingan vaziyat institutsional tizimda (shu o'rinda va keyinchalik - korxonada) diskret (ayni shu) vaqtda tashkiliy hayotdagi tipik muammolarni qayta yaratadigan real yoki sun'iy qurilgan hodisalarning ideal tarzidagi in'ikosidan iboratdir.

Muammoli vaziyat. Mazkur holda vaziyat sub'yektining hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishiga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.

Keys-stadining mohiyati shundan iboratki, mohiyatiga ko'ra ko'rib chiqilayotgan muammoli vaziyat bo'yicha maslahatchilar rolini bajarishi kerak bo'lgan talabalarga quyidagilar taklif qilinadi:

- keysda bayon qilinganida ayni bir paytda tashkiliy hayotdagi tipik amaliy muammoni aks ettiradigan va amaliyotda ushbu muammoning hal etilishida o'zlashtirilishi va qo'llanilishi lozim bo'ladigan muayyan bilimlar majmuini dolzarblashtiradigan vaziyatni idrok etish va tahlildan o'tkazish;

- muammoli vaziyatni maqsadga muvofiq tarzda hal etadigan usullar va vositalarni izlash;

- taklif etilgan muqobil jihat(alternativa)larni baholash va ular orasidan qo'yilgan muammoga nisbatan eng qulay variantini tanlash;

- tanlangan muqobil usul(alternativa)ni amalga oshirish bo'yicha aniq

yechimni butun tafsilotlari bilan ishlab chiqish.

Keys-stadining mohiyatli belgilarini ifodalaymiz:

1. Holati asosiy parametrlari bo'yicha muayyan diskret vaqtda ishlarning real ahvolini yana qayta tiklaydigan vaziyat shaklida taqdim etilgan institutsional tizim modelining mavjudligi.

2. Berilgan vaziyatning muammoliligi.

3. Vaziyatning to'liq chizmaiy emasligi va, buning oqibati sifatida, unda mustaqil, shablon bo'lmagan yechimlarni talab qiladigan mavhumlikning mavjudligi.

4. Yechimlarning ko'plab muqobil jihat (alternativa)larga egaligi: har bir qatnashchi o'zining bilimi, tajribasi va sezgi(intuitsiya)sidan kelib chiqib o'z variantini taklif qiladi.

5. Muammoli vaziyat optimal yechimining yakka tartibda, so'ngra jamoa bo'lib ishlab chiqilishi va ommaviy taqdim etilishi (Shuningdek, keys bilan mutlaqo yakka tartibda ishlashga va natijalarni yakka tartibda taqdim etishga ham yo'l qo'yiladi).

6. Muammoli vaziyat tahlili va uning yechimini ishlab chiqishdagi yagona maqsad.

7. Faoliyat natijalarini guruh bo'lib baholash tizimi.

8. Ta'lim oluvchilarda boshqariladigan hissiy (emotsional) keskinlikning mavjud bo'lishi.

9. O'qituvchi va talaba ta'lim jarayonida ayni bir paytda ham mas'ul, ham erkin bo'ladi:

- o'qituvchi keysning tayyorlanishi va uning o'quv-uslubiy ta'minoti, shuningdek undan samarali foydalanish uchun mas'uldir;

- talaba mashg'ulotga tayyorlanish va keys bo'yicha o'quv topshiriqlarini samarali bajarish uchun mas'ul, ayni bir paytda u muammoli vaziyatni tahlil etish natijasida yechimlar va xulosalarni ishlab chiqish borasida erkin ish tutadi;

- talaba o'quv sharoitida muammoli vaziyatni tahlil etish va hal qilishda xatoga yo'l qo'yishi mumkin, lekin u real hayotda qabul qilinadigan noto'g'ri yechim uchun mas'uliyat hissini sezishi kerak.

Ta'lim natijalarini rejalashtirish va ularga erishishda ta'limdagi oshkoralik bilan qat'iyatlilikning qo'shib olib borilishi.

Keys-stadi ta'lim uslubi sifatida quyidagi didaktik o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- keysda taqdim etilgan aniq vaziyat ta'limning voqelik bilan o'zaro aloqasini ta'minlaydi, chunki u kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun tipik muammolarni aks ettiradi. Bunda o'rganish jarayoni, o'z mohiyatiga ko'ra, real hayotda yechimni qabul qilish mexanizmini ifodalaydi;

- keys undan foydalanuvchiga muammolarni tahlil etish, bir xillashtirish va hal qilish yo'llarini izlashda erkinlik beradi;

- keysni ko'rib chiqishda talabalar ta'lim jarayonining tashkilotchilariga aylanadilar va bir-biri bilan o'zaro bahamjihat harakat qilish orqali real kommunikatsion holatlarni ifodalashadi (masalan, bank - korxonaga);

- ta'lim oluvchilar aniq vaziyatni ko'rib chiqish jarayonida muayyan umumlashgan, konseptual tusga ega bilimni shakllantirishga muvaffaq bo'ladilar va ayni bir paytda oddiy umumlashtirish malakalarini orttiradilar;

- amaliy vaziyatlarga asostangan mashg'ulotlar nazariy tayyorgarlik davrida olingan bilimlar, shuningdek talabalarning o'z malaka va mahoratlaridan foydalanish va amalda qo'llanishga yo'naltiriladi;

• keys bilan ishlash natijalarining ommaviy taqdim etilishi taqdimotlar o'tkazish va matbuot anjumanlarida qatnashish: axborotni lo'nda, mantiqan va ko'rgazmali tarzda taqdim etish, savolni ifodalay bilish va javobni dalillash malakalarini hosil qilishga ko'maklashadi;

• keys-stadi ta'limning boshqa uslublaridan farqli ravishda nafaqat ta'lim berish va trening, shu bilan birga diagnostik/nazoratchilik funksiyalarini ham bajaradi.

Talaba imtihon oldidan keysni olishi: uni hal qilishi va amaliy vaziyat tahlilini hamda uni hal qilishga doir takliflarini yozma ish shaklida tadim etishi mumkin.

Keys talabalarga bevosita imtihon paytida taklif qilinishi ham mumkin. Lekin bunday holda u ancha qisqa bo'lishi, maqsadlari esa ularni talaba belgilangan vaqt davomida hal qilishga ulguradigan holatda bo'lishi kerak.

Talabalarning o'quv fani bo'yicha auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishi keyslar turkumining yechimini o'z ichiga olishi mumkin. Natijalarning grafikka binoan yozma taqdim etilishi (muddatlar o'quv rejasi va ta'lim dasturiga muvofiq belgilanadi) o'quv axborotlarining o'zlashtirilishi, ushbu kurs bo'yicha DTSga ko'ra nazarda tutilgan malaka va ko'nikmalarni operativ nazorat qilish va baholashga imkon beradi.

Keysning ko'p maqsadli tusga egaligi keys-stadining muhim afzalligidir: u vaziyat parametrlarini o'zgartirish bilan uning o'quv maqsadlarini ham o'zgartirishi mumkin.

Keys-stadi ta'limda quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

• ta'lim beruvchilik: o'rganilgan mavzu/kurs bo'yicha bilimlarning mustahkamlanishi (nazariy ta'limdan keyin); ilmiy tadqiqot, amaliy vaziyatlarni tahlil etish usullari va vositalarini o'rgatish; muammolarni yakka tartibda va guruh bo'lib tahlil etish, strategiyalarni ishlab chiqish va yechimlarni qabul qilish qobiliyatlari va malakalarini orttirish;

• rivojlantiruvchilik: bilish va ijodiy qobiliyatlarni, mantiqiy, bir tizimli tusda fikrlash, o'zini o'zi tartibga solib turish, refleksiyaning muhitdagi o'zgarib turadigan shart-sharoitlarga ko'nikish qobiliyatini rivojlantirish;

• motivatsion: o'quv fanini o'rganishga shaylik, yechimlarni mustaqil tarzda qabul qilishni rag'batlantirish;

• tarbiyachilik: mas'uliyat, mustaqillik, kommunikativlik, empatiya va refleksiyaning shakllantirish;

• nazoratchilik (diagnostik): o'rganilayotgan mavzu yoki kurs bo'yicha o'quv axborotini o'zlashtirish, malakalar va ko'nikmalar sifatini tekshirish;

• treningli: o'rganilayotgan mavzu yoki kurs bo'yicha malakalar va ko'nikmalarni mustahkamlash.

Keys-stadi texnologiyasi tuzilmasi. Keys-stadi texnologiyasi quyidagi usullar

va vositalarni o'zida jamlagan murakkab tizimdan iborat:

- ilmiy tadqiqot;
- ilmiy tahlil;
- o'qitish;
- axborotlar;
- kommunikatsiyalar;
- boshqaruv.

Ushbu usullar va vositalar keysda bayon qilingan muammoli amaliy vaziyatlarni hal etish jarayonida rejalashtirilgan ta'lim maqsadlarining amalga oshirilishi va prognoz etilgan o'quv natijalariga kafolatli tarzda erishilishini vositali ravishda ta'minlaydi.

Tizimdagi har bir tarkibiy qism keys-stadi texnologiyasida o'zining muayyan funksiyalarini bajaradigan elementlarni o'z ichiga oladi.

2.5. O'yin texnologiyalari

O'yinli texnologiyalardan foydalanishning asosini talabalarning faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyati tashkil etadi. O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi.

Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi.

O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

D.N.Uznadzening ta'rificha, o'yin shaxsga xos bo'lgan ichki immanent psixik

(ruhiy) xulq shaklidir.

L.S.Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarni o'zlashtirish vositasi sifatida ta'riflaydi.

A.N. Leontev o'yinga shaxsning xayolotdagi amalga oshirib bo'lmaydigan qiziqishlari (manfaatlari)ni xayolan amalga oshirishdagi erkinligi sifatida qaraydi.

Psixologlar ta'kidlaydilar, o'yinga kirishib ketish qobiliyati kishi yoshiga bog'liq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o'yin o'ziga xos bo'ladi.

O'yinli faoliyat muayyan funksiyalarni bajarishga bag'ishlangan bo'ladi.

Ular quyidagilar.

- maftunkorlik;
- kommunikativlik;
- o'z imkoniyatlarini amalga oshirish;
- davolovchilik;
- tashxis;
- millatlararo muloqot;
- ijtimoiylashuv.

Tadqiqotchilar o'yin xususiyatlarini ishlab chiqqanlar. O'yinlarning muhim qirralari S.A.Shmakov tomonidan yoritilgan. U erkin rivojlanuvchi faoliyatni farqlaydi. Bunday faoliyat faqat natija (tadbir) tufayli bahra olish uchun emas, balki hoxishlariga ko'ra, faoliyat jarayonining o'zidan bahra olish uchun qo'llanadi.

O'yin ijodiylik bilan ajralib turadi. U mumkin qadar boy, faol xarakteriga - «ijod maydoni»ga ega bo'ladi. O'yin uchun hissiy ko'tarinkilik xosdir. U o'zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo'ladi. O'yinning o'yin mazmunini aks ettiruvchi, uni rivojlantirishning mantiqiy va vaqtincha izchilligini ko'zda tutgan bevosita tegishli va unga nisbiy aloqador qoidalari bo'lishini ko'rsatadilar.

Tadqiqotchilar nazariy aspektida o'yinga faoliyat, jarayon va o'qitish metodi sifatida qaraydilar.

O'yin faoliyat sifatida maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs subyekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi.

O'yinli faoliyatni motivatsiyalash o'yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o'zini namoyon qila olishi, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarini qondirishdan kelib chiqadi.

Jarayon sifatida o'yin tuzilmasi (G.K. Selevko ta'biricha) quyidagilarni qamrab oladi:

- o'ynash uchun olingan rollar;

- bu rollarni ijro etish vositasi bo'lgan o'yin harakatlari;
- predmetlarni, ya'ni haqiqiy narsalarni shartli, o'yin narsalari o'rnida qo'llash;

- o'yinda ishtirok etuvchilarning real o'zaro munosabatlari;
- (o'yinda shartli ravishda yaratilgan syujet (mavnun) — ijro sohasi.

O'yindan tushunchalar, mavzu va hatto o'quv predmeti bo'limini o'zlashtirishda o'qitish metodi va mustaqil texnologiya sifatida foydalaniladi. O'yin bilish va uning bir qismi (kirish, mustahkamlash, mashq, nazorat) tarzida tashkil etiladi.

O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Ular didaktik, taibiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarida qo'llaniladi.

O'yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatda bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish, mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishni kengaytirishga qaratilgan bo'ladi.

O'yinning tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtai nazarlar, ma'naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirishib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

Faoliyatni rivojlantiruvchi o'yinlar diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qiyoslash malakasi, chog'ishtirish, o'xshashini topish, faraz, xayol, ijodiy qobiliyat, empatiya, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o'quv faoliyatni motivatsiyalashni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Ijtimoiylashuv o'yinlari jamiyatning me'yorlari va qadriyatlariga jalb qilinish, muhit sharoitlariga ko'nikish, ehtirosni nazorat qilish, o'z-o'zini boshqarish, muloqotga o'rgatish hamda psixoterapiyani nazarda tutadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda pedagogik o'yin degan tushuncha mavjud.

Pedagogik jarayonni tashkil etishning bir qator metodlari va usullari hamda turli shakldagi pedagogik o'yinlar «o'yinli pedagogik texnologiyalar»ni tashkil etadi.

Pedagogik o'yinda ta'limning pedagogik maqsadlari aniq qilib qo'yiladi.

Pedagogik o'yinlar asosida talabalarni o'quv faoliyatiga yo'llovchi o'yinli usullar va vaziyatlarni vujudga keltirish yotadi.

G.K. Selevko tomonidan pedagogik o'yinlar tasnifi va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari ishlab chiqilgan.

- ✓ Pedagogik o'yinlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda bo'ladi;
- ✓ didaktik maqsad o'yinli vazifa shaklida qo'yiladi;
- ✓ o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;
- ✓ o'quv materialidan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- ✓ o'quv jarayoniga didaktik vazifa o'yinga aylantirilgan tarzda musobaqalashish unsurlari kiritiladi;
- ✓ didaktik vazifening muvofaqiyatli bajarilishi o'yin natijalari bilan boglanadi.

Pedagogik o'yinlar faoliyat turlari, pedagogik jarayon xarakteri, o'yin metodikasi, soha xususiyati, o'yin muhiti bo'yicha tasnif qilingan. Oliy maktab amaliyotida ishbilarmonlik o'yinlariga alohida ahamiyat beriladi.

Ishbilarmonlik o'yinlari nazariyasi umuman boshqa o'yin faoliyati nazariyasi bilan bevosita bog'langan.

Ishbilarmonlik o'yinlari mashhur psixologlar L.S. Vigodskiy, A.N. Leontev, P.YA. Galperinlarning ishlarida nazariy asoslangan.

Ishbilarmonlik o'yinlari o'z xarakteriga ko'ra insonning shaxsiy xislatlarini shakllantirishning amaldagi vositasi hisoblanadi.

Ishbilarmonlik o'yinlari bilish va o'qitishning vositasi sifatida XX asrning 20-yillarida gurrakib rivojlandi. Tadbirkorlik o'yinlariga taqlidiy (imitasion) o'yinlar bilishning vositasi sifatida asos bo'ldi. Taqlidiy o'yinlarga o'z navbatida harbiy va harbiy-siyosiy o'yinlar asos bo'lgan.

A.A. Verbiskiy ishbilarmonlik o'yinlariga o'qitishning ishoraviy-kontekst shakllari sifatida qaraydi. Uning fikricha, tadbirkorlik o'yinlarida mashq qilish faoliyati va bo'lajak kasbiy faoliyat model yoki uning prototipi, qaysidir sun'iy va tabiiy tizim sifatida o'zaro nisbatlanadi. Shu tufayli tadbirkorlik o'yinlari kasbiy faoliyatning ishoraviy modellari sifatida belgilanadi, uning konteksti (mazmuni) ishora vositalari, ya'ni tabiiy tilni ham hisobga olgan modellashtirish, taqlid (imitatsiya) va aloqa yordamida beriladi.

Ishbilarmonlik o'yini yangi texnologiya sifatida mohiyatan quyidagilarni bildiradi:

- ishlab chiqarish imitasion modeli sifatida taqdim etilgan o'quv material mazmunining izchilligi;
- o'yinli o'quv modelida kelgusidagi kasbiy faoliyati tarkibiy qismlarini yaratish;

- o'quv jarayoni tarzini bilimlarga ehtiyojlarni tug'dirish va ularni amalda qo'llashning real sharoitlariga yaqinlashtirish;
- o'zinning ta'limiy va tarbiyaviy samaradorligi yigindisi;
- o'yinni olib boruvchi o'qituvchining talabalar faoliyatini tashkil etish va boshqarishidan talabalarining o'z xatti-harakatlarini tashkil etish va boshqarishga o'tishini ta'minlashi.

A.Tyukov fikricha, har qanday o'yin qay tarzda loyihalashtirilishidan qat'iy nazar ularning har biri quyidagi talablarni bajarishi lozim:

- kasbiy doira imitatsiyasi yaxlitligi. Bunda o'yin imitatsiyasiga taalluqli bo'lgan tuzilma va jarayonlar asosiy voqelikni aks ettiruvchi umumiy syujet yoki asosiy mavzuga ega bo'lishi lozim;
 - mustaqil tashkil etishga yo'nalganligi;
 - o'qitishning muammoliligi;
 - metodologik, psixologik va texnik jihatdan ta'minlanganligi.
- Tadqiqotchilar ishbilarmonlik va evristik o'yin turlarini quyidagicha izohlaydilar.

1. Mutaxassislar orasida o'z vazifalarini, dasturlar va rollarini taqsim qilish asosidagi ishbilarmonlik va evristik o'yinlar. Bunday mutaxassislar sirasiga quyidagilar kiradi:

- kelgusida ishlash kutilayotgan muassasada faol ijodiy ishlovchilarni va ularni ishlab chiqishda, aniqlash bilan band bo'lgan "vazifa tadqiqotchilari";
 - ijodiy guruhdagi barcha ishtirokchilarning faolligi sathida shu guruhning o'ziga xos katalizatorlik vazifasini bajaruvchi "faollashtiruvchilar";
 - ilmiy muammoning yechimiga yordam beradigan yo'llar va betakror fikrlar taklif qiluvchi "g'oyalar ishlab chiquvchi" talabalar;
 - g'oyalarning tugilishiga va ularning boshqa ijodiy guruh a'zolari tomonidan idrok qilinishiga yordam beradigan "rezonator" (tarqatuvchi), talabalar;
 - muammoni yechishning eng maqbul (optimal) variantini qayta ishlab chiqish va topish bilan band bo'lgan "nazoratchi" talabalar.
- Bunday o'yinlarni muayyan obyektga o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Rahbarlar va o'qituvchilar oldindan rollarni belgilab qo'yadilar. Masalan, agar o'yin konstruktorlik buyrasining tuzilmasini o'zlashtirishga qaratilgan bo'lsa, quyidagilar belgilanadi:
- "KB boshligi";
 - "Bosh konstruktor";

- “Ixtirochi”;
- “Opponent”;
- “Konstruktor”;
- “Tekshiruvchi”;
- “Maslahatchi”;
- “Nazoratchi” va b.

Shundan so‘ng quyidagilar tuzib chiqiladi:

- har birining egallaydigan vazifalari va xatti-harakatlari bahosi bo‘yicha yo‘riqnoma;

- o‘yin jarayonining asosiy davriyligi bo‘yicha dastur ishlab chiqiladi.

O‘yin jarayonida tortishish, musobaqa (bahs-munozara yuritish), muhitini shakllantirishni ta‘minlash zarur.

O‘yin o‘tkazish chog‘ida “buyurtmachi» rolini bajaruvchi rahbar yoki bu tadbirlarning bajarilish sifatiga va bu tadbirlarda rol ijro etgan (qatnashgan, ishtirok etgan) talabalarga baho beradi.

Bunday o‘yinlarni tashkil etish bo‘lg‘usi mutaxassis qobiliyatini diagnostika qilishni taqozo qiladi. Shu maqsadda talabalarni rol ijro etishlarini almashtirib turish ham tavsiya etiladi.

2. Ijodiy faoliyatning biror bosqichida muayyan strategiya, taktika va metodlarni qo‘llash malakasini shakllantirishga qaratilgan ishbilarmonlik va rolli o‘yinlari.

Masalan, “Ilmiy-tadqiqot ishlarida ma‘ruza, munozara» tarzidagi o‘yin.

Bu o‘yindagi asosiy rollar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

“Boshlovchilar” - o‘qituvchi, ishlab chiqarish mutaxassisi;

“Peshqadamlar” - muhokama qilinadigan muammoning muayyan masalasi bo‘yicha vaziyatni tasavvur qila oladigan ma‘ruzachilar;

“Bezakchilar” - peshqadamlarning ma‘ruzalari va chiqishlarini ko‘rgazmali tasavvur etishlari va tushuntirishlarini ta‘minlovchi o‘yin ishtirokchilari.

“Assistentlar” peshqadamlar yordamchilari bo‘lib, ular peshqadamlarga va opponentlarga ko‘rgazmali chiqishlariga yordam beruvchi o‘yin ishtirokchilari.

“Rasmiy opponentlar” - peshqadamlarning maruzasi va boshqa materiallar bo‘yicha rasmiy tanqidiy ruhda chiqish qiluvchilar;

“Norasmiy opponentlar” - muammo bo‘yicha guruh bo‘lib yoki mustaqil ilmiy-tadqiqot olib boruvchi barcha boshqa talabalar - o‘yin ishtirokchilari;

“CHalg‘ituvchilar” - korxonada yoki ilmiy muassasada qo‘shimcha salbiy hodisa, faktlarni bayon qilish asosida o‘yin ishtirokchilarining faolligiga sabab bo‘ladigan savollar qo‘yishi lozim bo‘lgan o‘yin ishtirokchilari. Korxonada yoki ilmiy muassasa mutaxassislari, oliy o‘quv yurti o‘qituvchilari, ilmiy xodimlari, aspirant, talabalari bu «vazifa»ni bajarishlari mumkin.

“Registratorlar” - munozaralarni yozib oluvchi o‘yin ishtirokchilari;

“Ekspertlar” - ma‘ruza muhokamasidagi chiqishlar va yechimning guruh bo‘lib qabul qilinishi bo‘yicha obyektiv baho beruvchi o‘yin ishtirokchilari. Bu vazifada korxonada va ilmiy muassasa mutaxassislari, oliy o‘quv yurti o‘qituvchilari va ilmiy xodimlari, aspirant va talabalar qatnashishlari mumkin.

Bunday o‘yinlarda quyidagi asosiy vazifalar hal qilinadi:

- bo‘lgusi mutaxassisi axborotlar almashishga o‘rgatish;

- ularda o‘z nuqtai nazarlarini asoslash va himoya qilish, boshqa kishilarning g‘oyalariga kirib bora olish, guruh bo‘lib yechim qabul qila olish malakasini shakllantirish.

O‘yin bosqichlari. Birinchi bosqich tashkiliy bosqichdir. Unda raqobatga kirishuvchi jamoalar va ekspertlar guruhi shakllantiriladi. O‘qituvchi o‘yinning maqsadi va qoidalarini bayon qilib beradi.

Ikkinchi bosqich o‘yin jarayonidir. O‘yin davomida jamoalar tashabbusni qo‘lga olishlari mumkin va unda munozarani kutilmagan darajada yangi o‘ylash va topish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Uchinchi bosqich o‘yinga yakun yasashdir. Bu bosqichda ekspertlarning har biriga o‘z mulohazalarini bildirish uchun imkoniyat beriladi, ular esa o‘z baholarining me‘yorlarini hamda bahs-munozara ishtirokchilarining chiqishlari natijalarini asoslab beradilar.

Ekspertlar vazifasi:

- jamoaning g‘alabasini asoslash;
- a) o‘yin ishtirokchilaridan eng xushmuomala;
- b) eng aqlli;
- c) eng obro‘li;
- d) eng ijodkorlarini aniqlab beradi.

O‘yin yakunida o‘qituvchi o‘yinni tahlil qilib beradi va yakun yasaydi. Ayniqsa, o‘qituvchi o‘yinning borishi, uning muvaffaqiyati va kamchiliklariga urg‘u berishi lozim. Shuningdek, istiqbolda e‘tibor berilishi kerak bo‘lgan muvaffaqiyatli, munozarali, ijodiy vaziyatlarni farqlab berishi kerak.

Nazorat savollari

1. O'quv muammosining muhim belgilarini sanab o'ting.
2. Muammoli o'qitishning tashkil etish shartlari qanday?
3. Muammoli tipdagi o'quv mashg'ulotlari haqida gapirib bering.
4. O'yinli o'qitish deganda nimani tushunasiz?
5. O'yin strukturasi kiruvchi jarayonlar, o'yinlarga xos xususiyatlar, o'yin funksiyalari haqida ma'lumot bering?

2.6. Individual va tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyasi

Dastur asosida ta'lim berishdan maqsad ta'lim jarayonining asosiy qonuniyatlariga tayanib ta'lim berish va bu ishni boshqarish uchun eng qulay shart

– sharoit yaratishdir.

Individual ta'lim ta'limning bu turigatalaba yoki ta'lim oluvchi dasturlashtiriladi.

Ta'limni dasturlashtirishda avvalo o'quvchilar mazkur temani o'rganish natijasida qanday bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qilishlari kerakligini, mazkur tema materiallarini o'qib olish uchun o'quvchilar ilgari olgan bilimlari hamda hosil qilgan malaka va ko'nikmalaridan qaysi biri bevosita mazkur fanni va aralash boshqa fanlarni o'rganish uchun zarur bo'lishini aniq belgilab olish nazarda tutiladi.

Mana shundan kelib chiqib, mavzu mazmuni qismlarga taqsimlanadi, bu qismlardan har biri o'qib olish va nazorat qilishni taqozo etadigan yangi materialning tugallangan bir bo'lgi hisoblanadi.

Bilim hosil qilish va malakalar tarkib toptirish jarayonini dasturlashtirishda o'quv materialini o'qib olish uchun o'quvchining qanday aqliy va jismoniy ishlar qilishi lozimligini belgilab olish nazarda tutiladi. Buni ishlab chiqarish ta'limiga tadbiiq etish – mehnat usullari, operatsiya va jarayonlar, mashqlarni bajarish metodikasi talablariga rioya qilingan holda tanlangan va bajariladigan jarayonlar, shuningdek, o'z oldiga qo'yilgan savollarga javob topish, javoblarni ta'riflab berish uchun o'quvchi bajaradigan taqqoslash, analiz, turli hisoblash – o'lchash singari bilim olish bilan bog'liq bo'lgan harakatlar yuqorida aytib o'tilgan aqliy va jismoniy harakatlar jumlasiga kiradi. Qo'yilgan masalalar o'rganilayotgan mehnat usullari, operatsiyalar va jarayonlarning taxminiy negizini o'quvchilar tomonidan faol ravishda va to'la o'qib olinishini ta'min etish kerak.

Har bir elementning uqib olinishi ustidan nazorat o'rnatish va bundan avvalgi elementni muvaffaqiyat bilan bilib olgandan keyingina

navbatdagi element ustida ishlashga kirishish – dastur asosida ta'lim berishning eng zarur tarkibiy qismidir.

Inge Unt, A.S. Graniskaya, V.D. Shadrikov tadqiqotlarida individual o'qitish o'quv jarayonini tashkil etish shakli, modeli sifatida belgilanadi.

Unda:

- pedagog faqat birgina talaba bilan o'zaro munosabatda bo'ladi;
- bir talaba faqat o'qitish vositalari (kitoblar, kompyuter va b.) bilan o'zaro aloqada bo'ladi.

Individual o'qitishda faoliyatning mazmuni, metodlari va surati talabaning xususiyatlariga moslashtiriladi.

Shaxsiy yondoshish deganda:

- pedagogikaning tamoyili bo'lib, unga ko'ra pedagog o'quv – tarbiya ishlari jarayonida talabalarning shaxsiy xislatlarini hisobga olgan holda ayrim talabalar bilan individual model bo'yicha o'zaro munosabatda bo'lish hamda individual xususiyatlarga asoslanish;

- o'quv jarayonida talabalarning individual xususiyatini hisobga olish;

- barcha talabalarning rivojlanishigina emas, balki har bir talabaga alohida rivojlanish uchun psixologik—pedagogik tadbirlar yaratish tushuniladi.

O'qitishni individuallashtirish;

- o'quv jarayonini tashkil etish bo'lib, unda o'qitish usullari, suratini tanlash talabaning individual xususiyatlari bilan bog'lanadi;

- individual yondashuvni ta'minlovchi turli o'quv-metodik, psixologik-

pedagogik va tashkiliy-ma'muriy tadbirlardir.

Shunday qilib, didaktika bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarga ko'ra o'qitishni individuallashtirish o'quv jarayonining shunday tashkil qilinishiki, unda individual yondashuv va individual shakl ustuvor hisoblanadi.

Batov tizimi. AQShda ishlab chiqilgan bu tizimda o'quv jarayoni ikki qismga bo'linadi:

Birinchi qism- dars davomida beriladigan ta'lim.

Ikkinchi qism- individual mashg'ulotlar.

Bunday mashg'ulotlar unga zaruriyat sezgan o'quvchilar bilan yoki me'yorlardan orqada qolmaslik, nisbatan rivojlangan qobiliyatlari bilan ajralib turganlar bilan bir qatorda bo'lishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Tramp rejasi - bu texnologiya AQShda juda mashhur. Bu o'qitish shakllarimng shunday tizimiki, unda katta auditoriyadagi mashg'ulotlar kichik guruhlardagi individual mashg'ulotlar bilan qo'shib olib boriladi.

Zamonaviy texnik vositalar yordamida 100-150 kishidan iborat katta guruhlarda yuksak malakali o'qituvchilar, proffessorlar leksiya o'qiydilar. 10-15 kishidan iborat kichik guruhlar esa leksiya materiallarini muhokama qiladilar, bahs yuritadilar.

Nazorat shakllari: tayanch konspekt bo'yicha yozma ish, mustaqil ishlar, baland ovozda so'rash, magnitafonda, juftlikda o'zaro nazorat, guruhdagi o'zaro nazorat, o'z-o'zini baholash.

Nazorat savollari:

1. O'qitishni jadallashtirish texnologiyasi.
2. O'qitishni individuallashtirish texnologiyasi.
3. Differensiyalashgan ta'limning avfzalliklari.
4. Faol va rivojlantiruvchi ta'lim nima?

2.7. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari

Oliy ta'limda an'anaviy o'qitish texnologiyasi o'zining qator xususiyatlariga ko'ra zamonaviy ta'lim ehtiyojlariga tobora zid bo'lib bormoqda. Chunki, mazkur o'qitish texnologiyasida pedagogikaning talabaga munosabati avtoritar xarakterga ega, ya'ni ta'lim jarayonida u yagona sub'yekt sifatida namoyon bo'ladi, talabalar esa faqatgina ob'yekt vazifasini bajaradi, xolos. Boshqacha qilib aytganda avtoritar o'qitish texnologiyasida talabaning tashabbusi va mustaqilligi deyarli yo'qoladi, o'qitish majburiy yo'sinda amalga oshiriladi.

Hanuzgacha jahonda eng ko'p tarqalgan o'qitishning sinf-dars tizimida mashg'ulotlari asosiy birligi dars bo'lib, u bitta fanining bitta mavzusiga bag'ishlanadi va o'qituvchi tomonidan boshqariladi. O'qitish ommaviy tarzda olib borilishi tufayli talabalarning tashabbusi va mustaqilligi o'zidan-o'zi so'nib boraveradi.

Shu bois texnologiya asosan talabalarda bilim, ko'nikmalarni shakllantiradi, ular shaxsini rivojlantirishni ko'zda tutmaydi.

O'z-o'zidan ko'rinadiki, an'anaviy o'qitish texnologiyasi o'z tabiatiga ko'ra ta'lim muassasalari oldiga jamiyatimiz tomonidan qo'yilgan talablarga butunlay javob bermaydi.

Butun ta'lim tizimi, shu jumladan o'qitish o'quvchi shaxsigga yo'nartirilgan bo'lishi lozim.

Shuning uchun zamonaviy texnologiyalarda pedagogik jarayon - o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalari asosida amalga oshirilishi lozim.

Shaxsga yo'nartirilgan texnologiyalar tamoyillari:

- insonparvarlik - o'quvchi shaxsini xurmat qilish, unga yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash;

- hamkorlik - pedagog va talabalar o'rtasidagi munosabatda tenglik sheriklikning ustunligi;

- erkin tarbiyalash - shaxsga o'z faoliyatini tanlash erkinligini, mustaqilligini berish.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar pedagogik jarayon markaziga o'quvchi shaxsini qo'yadi, uning rivojlanishi uchun komfort sharoitlarni ta'minlaydi, uning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirishni amalga oshiradi.

Ta'limning barcha tizimi va o'qitish jarayonining o'zi shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning asosiy tamoyillari:

✓ Gumanizm (shaxsga hurmat va muhabbat, unga yordam, uning ijodiy qobiliyatlariga ishonch, majburlashdan voz kyechish)

✓ Hamkorlik (demokratizm, tenglik, o'quvchi-pedagog munosabatlarida hamkorlik)

✓ Erkin tarbiya (tanlov va mustaqillikning erkinligi, ichki tuyg'udan natija olish)

✓ Shaxsga yangi yondashuv quyidagi pozitsiyalardan iborat:

✓ Shaxs pedagogik jarayonda ob'yekt emas balki sub'yektidir

✓ Har bir o'quvchi qobiliyatlarga ega, ko'pchiligi esa talantlidir.

✓ Shaxsning ustuvorlik sifatleri bu yuksak etik qadriyatlaridir

(mehribonlik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon).

✓ Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni ta'kidlaydi:

✓ O'quvchi va o'qituvchini huquqlarda tenglashtirish.

✓ Xato qilish xuquqi.

✓ O'z nuqtai nazarga ega bo'lish xuqiqi.

✓ O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidiga munosabatlarining stili: man etish emas, yo'naltirish; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majbur kilish emas, ishontirish; bo'yruqbozlik emas, tashkil etish;

cheklash emas, erkin tanlovini taqdim etish.

Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni ta'kidlaydi:

1. O'quvchi va o'qituvchini huquqlarini tenlashtirish.

2. Xato qilish huquqi.

3. O'z nuqtai nazariga ega bo'lish huquqi.

4. O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidiga munosabatlarining shakli: man etish emas, yo'naltirish; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majbur qilish emas, ishontirish; bo'yruqbozlik emas, tashkil etish; cheklash emas, erkin tanlovuni taqdim etish.

Ixtiyoriy ta'lim quyidagilarni tavsiflaydi:

✓ Ishonchga asoslangan holda majbur etmay talab etish.

✓ O'quv materialiga qiziqishni uyg'otish, faol ijodiy fikrlashga o'rgatish.

✓ Mustakillik va tashabbusga tayanish.

✓ Jamoa orqali bilvosita metod yordamida talablarni bajarilishini ta'minlaydi.

Kommunikatsiya sohasidagi texnikaviy taraqqiyot auditoriyalarni axborotni uzatish vositalari bilan jihozlashga imkon yaratdi. Kompyuterlarning vujudga kelishi didaktik jarayonni yopiq boshqarish imkoniyatlarini tug'dirsa-da, talabalarning individual qobiliyatlarini hisobga olmadi. Shaxsiy kompyuterlar texnikasining rivojlanishi psixologik-pedagogik bilimlar o'sishi bilan hamkorlikda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muammosini keltirib chiqarmoqda.

Akademik V.P. Bepalko tizim 8 - yakka tartibli bilish faoliyatini dasturli boshqarishga alohida urg'u berib uzluksiz ta'limi tizimining barcha bo'g'inlarida rivojlanishning yangi bosqichini ifodalaydi va talabalarning sog'ligiga zarar yetkazmagan holda zaruriy musbat siljishlarga olib keladi deb ta'kidlaydi. O'zida aniq o'rnatilgan didaktik masalalar va pedagogik texnologiyalarni mujassamlashtirgan pedagogik tizim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, deb ta'riflanadi. Bu tizimdagi didaktik masalalarga qisqacha izoh beriladi. Hozirda mavjud yakkalashgan pedagogik tizimlar - umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim - shaxsni tarbiyalash, ta'lim berish va takomillashtirishning yagona tizimiga aylanishi kerak. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim barcha turdagi ta'limlarni yo'nalishlar bo'yicha integratsiyalashni taqoza etadi. Ta'limning birinchi bosqichidayoq (maktabgacha ta'lim) bolaning ehtimolli shaxsiy yo'nalishlari psixologik-pedagogik kuzatishlar yordamida aniqlanadi, ma'lum faoliyat turiga qobiliyatlari, yangi iste'dod nishonalari belgilab olinadi. Bu ta'baqalashtirish psixologik pedagogika sohasi bo'lib, afsuski, kam tadqiq qilingan va kam ishlangan. Shu bilan birgalikda hammaga yaxshi

ma'lumki, shaxsning maxsus iste'dod nishonalari erta aniqlash va uni muntazam rivojlantirib borish vaqti soati bilan o'z mevasini beradi - yangi g'oya va faoliyat metodlarini haqiqiy yaratuvchisi tarbiyalanadi.

Shaxsning rivojlanish dasturi aslida har bir insonga tug'ma holda beriladi, biroq uni amalga oshirish, afsuski, hozirgi ta'lim tizimida o'rganilmagan. Mana, nima uchun dunyoda qiynalanganlar va jinoyatchilar mavjud (V.P. Bepalko). Shu boisdan bolaning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga kirishishi uni ixtisosli kasbga tayyorlashning boshlanishi bo'lishi kerak va barcha o'quv dasturlari mazmuni ma'lum faoliyat turining ijodkorini tarbiyalash masalasiga bo'ysunishi kerak.

Tashxislanuvchan tarzda o'rnatilgan maqsadli pedagogik tizim ochiq bo'lishi kerak, ya'ni o'rganishning har qanday bosqichida talaba undan chiqib ketishi yoki qayta kirib kelishi mumkin. Bu esa aniqlangan maqsadga mos holda ta'lim mazmunini ilmiy asosda saralashga imkon beradi. Ta'lim mazmunini jamlashda talabalarni asossiz yuklab tashlash va o'qituvchi o'qitishda inqirozga xos hodisalarni yuzaga chiqaruvchi ixtiyoriylikni aniq loyihalash, o'qish yillari bo'yicha taqsimlash va tizimlashga joy bo'shatib beradi. O'quv fanlari tizimi ortiqcha bo'lmasdan qat'iy uzviylikka va belgilangan mahorat bosqichida o'zlashtirishga olib keladi.

Nazorat savollari:

1. Yo'naltirilgan axborotli jarayon nima?
2. Guruhli ta'lim haqida nimalarni bilasiz?
3. Repetitorlikda "kichik guruh"ning ahamiyati.
4. Yakka tartibli bilish nima?
5. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nimalarda ifodalanadi?
6. Shaxsning rivojlanish dasturi qanday?

2.8. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi

Dastlab bunday texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashni rivojlangan mamlakatlar olimlari: Amerikalik professorlar: R.Slavin, R.Jonson, D.Jonsonlar (1990—1999 yillarda), Koliforniya universiteti professori J.Aronson (1978) qo'llagan bo'lsalar, Isroildagi Kuddus universiteti professori Sh. Sharan (1988) lar ushbu texnologiya bo'yicha anchagina yaxshi natijalarga erishgan.

Hamkorlikdagi faoliyat ijodkorlikni, mas'uliyatni, faollikni talab qiladi. Bunda har bir mashg'ulot pedagog maqsadni aniq ko'ra bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi lozim:

- mashg'ulot jarayonidagi bilimlar mazmunining ilmiyligi, izchilligi va tarbiyaviy xarakteri, qiziqarliligi talabalarda ta'lim va tarbiyaviy tomondan o'rganiladigan bilimga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. Ularning bilimni kengaytirish yuksak xulqli bo'lish kabi ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Talabalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatda, ma'lum maqsadga erishmoq uchun o'qituvchi talabalarni hamkorlik jarayoniga tortishi zarur. O'qituvchi qanday qilib talabalarni o'zi bilan hamkorlik qilishga jalb eta olishi xususida qisqacha ma'lumot berib o'tamiz:

- hamkorlik vujudga kelishi uchun jamoada tashkil etilishi lozim bo'lgan faoliyat talabalar uchun qiziqarli bo'lishi, talabalarning yosh xususiyatlariga va qiziqishlariga to'g'ri kelishi lozim;

- talabalarni biror ishga jalb qilar ekan, o'qituvchi ularga pedagogik va psixologik jihatdan to'g'ri vazifa qo'yishi, yo'l yo'riq ko'rsatishi shart;

- talabalar topshiriqni amalga oshirishga kirishganlarida o'qituvchi bir vaqtning o'zida ham ishtirokchi, ham maslaxatchi vazifasini bajaradi.

Hozirgi kunda qo'llanilayotgan o'qitish texnologiyalarining eng samarali usullaridan biri hamkorlikda o'qitish texnologiyasidir. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining diqqat markazi asosida: o'qituvchi – talaba va talaba – talaba bilan hamkorlikda DTS, o'quv dasturi, o'quv rejasida o'zlashtirilishi kerak bo'lgan mavzularni bir-biriga ko'mak bergan holda bajaradilar. Ayniqsa, berilgan o'quv materialini talabalar tomonidan qayta ishlanib, o'zlashtiriladi. Har bir talabada mustaqil ishlash, mustaqil fikr yuritish, mavzuni loyihalash

bilan bilish faolligi oshib boradi. Talabalar bir-birlari bilan mavzu yuzasidan munozarada bo'lib, o'quv baxsini yuritadi. Eng muhimi o'quvchi mavzuni taxlil qilishi davomida bekorchilikka barham beradi va o'quv jarayonining tinglovchisi emas, balki ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuning yechimi hamkorlikda xal bo'ladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining bosh g'oyasi - o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki o'qituvchi - talaba, talaba – talaba bilan hamkorlikda ish bajarib, talabani intellektual saloxiyati shakllanib borib, yaratuvchanlik, kashfiyotchilik qobiliyatlari rivojlanib borishiga imkon beradi.

Dars jarayonida hamkorlikda o'qitish texnologiyasi qo'llanilganda har bir talabani aqliy mehnat asosida fikr yuritishida, shaxs sifatida bir-biri bilan ongli munosabatni tarbiyalaydi. Ularning kuchi va qobiliyatiga ishonchi ortadi. Har bir o'quvchining muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini tushunadi. Bu esa o'quvchilarning o'quv materialini yanada mukammal o'rganishlariga, talaba sabab bo'ladi. Talabalar bir-biriga hamkor bo'lib, o'zaro yordam uyushtirishib, mustaqil fikrlaydilar va o'z fikrini bemalol ifodalaydi.

O'qituvchi mashg'ulotda o'tadigan mavzuni hamkorlikda o'qitish asosida rejalashtirmoqchi bo'lsa albatta talabalar bilimni tekshirish uchun test topshiriqlarini tuzishlari kerak. Shuningdek, o'qituvchi bu metodni qo'llasa o'quvchilar orasida hamkorlik munosabatlarini rivojlantiruvchi yo'llanma va topshiriqlarni tayyorlashlari kerak.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining ham bir nechta metodlari mavjud. Ulardan biri "Guruxlarda o'qitish" metodidir.

Bunda o'quvchilar teng ikkiga bo'linadi. Har ikkala guruhda ham bir xil topshiriqni bajaradi. Guruhda a'zolari o'quv topshiriqlarni hamkorlikda bajarib, har bir talaba mavzudan o'rganishi kerak bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'rganishga e'tiborini qaratadi.

Bu metodda o'qitish talabalar orasida hamkorlik hissini uyg'otadi. Guruhda ishtirokchilari qo'lga kiritgan yutuqlaridan quvonadilar. Guruhda qatnashchilari o'zining guruhda ishtirokchilarini sidqidildan qo'llab quvvatlaydilar. Bir-biriga hamkorlik munosabati hissini tuyadilar. Har biri o'zining guruhga qancha foyda keltirganligini sezadilar. Natijada talaba ko'proq ilmiy izlanishlar qilishga, bilim olish yo'lida puxta izlanuvchan bo'lish kerakligini anglaydilar.

Hamkorlikda ta'lim berish va uni amalga oshirish shartlari

7-jadval

Asosiy nazariy o'rni	Amalga oshirish sharti
<p>Shaxsga yo'naltirilgan g'oyalarni namoyon qiladi: (1) har bir ta'lim oluvchilar tomonidan BMK, ularning shaxsiy xususiyatlarining rivojlanish darajasiga muvofiq egallashi; (2) muloqot ko'nikmalarini shakllantirish: birga faoliyat olib borishni o'rgatish, ta'lim olish va yaratish, har doim bir-biriga yordamga kelishga tayyor bo'lish, omad quvonchi yoki muvaffaqiyatsizlik alamli bo'lish</p> <p>Topshiriqni nafaqat birgalikda bajarish emas, balki birgalikda o'rganish; musobaqa emas, balki hamkorlik qilish.</p> <p>Hamkorlikda ta'lim olishni tashkillashtirishning asosiy prinsiplari:</p> <p>(1) bir topshiriq bir guruhga;</p> <p>(2) rag'batlantirish hamma uchun;</p> <p>(3) o'z omadi va boshqa guruh omadlari uchun har bir shaxsning masuliyati;</p> <p>(4) hamkorlik faoliyati;</p> <p>(5) muvaffaqiyatga erishishda teng imkoniyatlar</p>	<p>Maqsadni belgilash jarayonida amalga oshiriladi. Mustaqil individual ish—> guruhlarda hamkorlikdagi ish- hamkorlikda ta'lim berishda bilish jarayonining dialektik o'zaro bog'liqligi shundan iborat.</p> <p>Ta'lim beruvchi vazifasini o'zgarishi: ta'lim oluvchilar bilan (ommaviy emas!) yangi o'zaro harakatga tayyorgarligi va qodirligi. (1) shaxsiy tenglik va hurmat, to'laqonli muloqot va o'zaro tushunishga o'tish, (2) ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'zaro harakatining yangi shakllari: ta'lim beruvchi—> guruh—> ta'lim oluvchilar, ta'lim oluvchilar—> ta'lim oluvchilar</p> <p>(1) topshiriqni bajarish uchun guruhga bir topshiriq beriladi;</p> <p>(2,3) guruh hamma uchun yagona, hamkorlikdagi ish baholari jamlanishi, (umumiy natijaga erishish uchun guruhdagi barcha ta'lim oluvchilar harakati baholanadi), shuningdek har bir ishtirokchining shaxsiy qo'shgan hissasidan kelib chiqadigan bahoni oladi.</p> <p>(4) o'zaro harakatni tezlashtirish yo'llari, ya'ni guruhda baxs, hamkorlik, o'zaro yordam, hamkoriy faoliyat;</p> <p>(5) har bir ta'lim oluvchi shaxsiy muvaffaqiyatlarini takomillashtirishga, modomiki boshqalar bilan birga baho olsa,</p>

	ta'lim olishda shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.
--	---

Nazorat savollari:

1. Hamkorlikda o'qishning mazmun mohiyati nimadan iborat?
2. O'qituvchi qanday qilib o'quvchilarni o'zi bilan hamkorlik qilishga jalb eta olishi kerak?
3. Hamkorlikda ta'lim berish va uni amalga oshirish shartlarini aytib bering.
4. Hamkorlikda o'qishni tashkil etishning tamoyillarini aytib bering.

2.9. O'qitishni jadallashtirish texnologiyasi

Mazkur texnologiya anchagina ommalashgan pedagogik yondashuv bo'lib, ko'rgazmali sxemalardan iborat tayanch signallar konspektlaridan tarkib topgan. Ularda o'zlashtirilishi lozim bo'lgan axborot birliklari aks ettiriladi, ularning orasidagi turli aloqadorliklar ko'rsatiladi hamda abstrakt (mavxum) materialni oydinlashtiruvchi manbalar, misollar va tajribalarni eslatish uchun belgilar, simvollar, komponentlar va maqsadlarning ahamiyatligi bo'yicha tasnifi turlicha bo'lgan shartli belgilardan foydalaniladi.

O'quv materialining sxemalar va shartli belgilardan iborat bo'lgan tayanch signallar konspektlaridan foydalanish asnosida turli va o'ziga xos usullar va metodik vositalar ham ishlatiladi.

MUAMMOLI SAVOLLAR

Sizningcha, faollik nima?

Siz o'qitayotgan ta'lim oluvchilar faol bo'lishni istaysizmi?

Sizningcha, ta'lim oluvchilar faolligi va pedagogik jarayon tushunchalari o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?

Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining faolligi tamoyili pedagogikada eng muhim tamoyillardan bo'lib kelgan. Uning mohiyati o'rganilayotgan predmetni ta'lim oluvchilar tomonidan maqsadli va faol qabul qilinishi, anglanishi, qayta ishlanishi va qo'llanishidir. Ta'lim olishning faolligi ulardagi yuqori motivasiya, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni ehtiyoj sifatida qabul qilinishi, ta'lim jarayonining natijalari samarali bo'lishi bilan sifatlanadi.

Ma'lumki, ta'lim oluvchilar har bir o'quv fani yoki biror fan doirasida o'rganilayotgan mavzuga bir xilda yondashmaydilar. Bunga ularning munosabatini qaysi ko'rsatkichlar orqali aniqlash mumkin?

Loyihalash usulini qo'llab o'qitish texnologiyasi

Pedagogik jarayon chizmasi asosida dars olib boriladi va texnologik xarita tuziladi. Uning maqsadi ta'lim oluvchining ijtimoiy - madaniy muhitda loyihalash faoliyatiga faol kirishishi uchun o'zining mavjud bilimlarini faollashtirishga va yangilarini olishga yo'naltirilgan.

O'qitishning informatsion va telekommunikatsion texnologiyasi

Bu kompyuterlar va tele-kommunikatsion vositalari yordamida axborot uzatish usullarining majmui, bilimlarni qayta ishlash va ulardan foydalanish. O'qitishdagi informatsion texnologiya darajasi ham dasturlar ham apparatlar bilan ta'minlanganlik darajasiga qarab baholanadi.

Avtomatlashtirilgan o'qitish tizimi

O'quv kursini yoki uning katta bo'limini mustaqil o'zlashtirishga imkon yaratadi. Bu tizim o'zida oddiy darslik, masalalar to'plami, laboratoriya mashg'ulotlari, ma'lumotnoma va o'zlashtirilgan axborotni tekshiruvchi ekspert xususiyatlarini mujassamlantiradi.

- o'quv materialini o'rganishning maqbul yo'lini ta'minlaydi;
- tahlil va tadqiqotchilik faoliyati ko'nikmalarini singdiradi.
- ta'lim oluvchining vaqtini tejashga imkon beradi.

Dasturlashtirilgan o'qitish tizimi

Bu maxsus ishlab chiqilgan dasturlar asosida o'rgatuvchi qurilmalar (kompyuter, trenajyor, dasturlanadigan darsliklar) yordamida mustaqil egallash imkonini ta'minlovchi texnologiyadir. O'qitish texnologiyasida quyidagi dasturlar bo'lishi mumkin:

- chiziqli,
- tarmoqlangan,
- adaptiv,
- umumlashtirilgan,
- dastur - algoritmik,
- blokli o'qitish,
- modulli o'qitish.

bilimlarni to'liq o'zlashtirishga yordam beradi.

Ta'lim oluvchida quyidagilar shakllangan bo'lsa uning o'qish faolligini yuqori deb baholash mumkin.

1. Ta'limiy vazifalarni bajarishga bo'lgan tayyorgarlik.
2. Mustaqil faoliyat olib borishga intilish.
3. Bajarilayotgan harakatlarni anglaganligi.
4. Faollik, mustahkamligi.
5. O'z bilim darajasini yanada oshirishga bo'lgan intilish.

G.K.Selevko faollikning ikki darajasi farqlanadi, deb ta'kidlaydi.

- birinchi, quyi daraja insonning ma'lum darajada mahsuldor, bajaruvchi, qayta tiklovchi faoliyatini belgilab, bunda inson ko'proq boshqarilayotgan obyekt rolini ijro etadi. Bu darajadagi faoliyat "obyekt faoliyati" deb nomlanadi.

- ikkinchi, yuqori darajada faollik ta'lim oluvchi faoliyatining birlamchi sababi, manbasi rolini o'ynab, ijodiy, o'zgartiruvchi sifatiga ega. Bunda faoliyatni amalga oshiruvchi inson subyektdir va faoliyatda uning irodasi ishtirok etadi ("subyekt faoliyati").

Bu texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim oluvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalari rivojlantiriladi hamda samaradorlikka erishiladi.

Nazorat savollari:

1. O'qitishni intensivlash texnologiyalari haqida nimalar bilasiz ?
2. Ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtirish va intensivlashga asoslangan ta'lim texnologiyalarini izohlang.
3. Ta'lim oluvchida nimalar shakllangan bo'lsa uning o'qish faolligini yuqori deb baholash mumkin ?
4. G.K.Selevko o'z kitobidagi faollikning ikki darajasini aytib bering ?
5. Qanday vaziyatlar mashg'ulotida eng yuqori faollashtiruvchi effekt beradi
6. M.V.Bulonava -Toporkova, A.V.Duxavnevalarni faollikning qanday uch darajasini aniqlaganlar ?

2.10. O'quv loyiha texnologiyalari

Loyiha – aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli. Loyiha dastur, model, texnologik xarita va b. ko'rinishda namoyon bo'ladi. Loyihaning asosini ilmiy yoki ijodiy xarakterga ega g'oya tashkil etadi. Loyihalash – boshlang'ich ma'lumotlarga asoslanib, kutiladigan natijani taxmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali faoliyat yoki jarayon mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat. Loyihalash "g'oya – maqsad – kutiladigan natija – taxmin qilish – bashoratlash – rejalashtirish" tizimiga asoslanadi. Loyihalash turli vositalar, ya'ni moddiy buyum, qurollar, m: kompyuter texnologiyasi, vatmon yoki oddiy ish qog'ozi, chizg'ich, qalam, marker, nusxa ko'chirish apparati (printer) va b. yordamida amalga oshiriladi.

Loyihani yaratish uchun pedagog:

- loyihani yaratish;
- jarayonni bosqichma-bosqich yoritish;
- maqsadni aniq belgilash;
- maqsadga mos vazifalarni aniqlash;
- o'quv materiali mazmunini shakllantirish;
- savol va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish;
- jarayon yoki tadbirning metodik tuzilishini asoslash;
- talaba bilim darajasini tashxislash va uning tarbiyalanganlik

darajasini

baholash kabi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur. Ta'lim jarayonini loyihalash – alohida olingan ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun barcha omillarni inobatga olgan holda uning loyihasi (sxemasi)ni ishlab chiqish.

Ta'lim jarayonini loyihalash qonuniyatlari:

✓ ta'lim jarayonini loyihalash samaradorligi barcha tarkibiy qismlar (texnologik jarayon, texnologik jarayonni boshqarish, vosita, axborot, ijtimoiy-iqtisoiy ta'minot)ning loyihada maqsadga muvofiq yoritilishi bilan ta'minlanadi;

✓ ta'limning texnologik vositalari talabalarning individual xususiyatlariga bog'liq holda tanlanadi;

✓ loyihalash strategiyalari pedagogning individual uslubiga muvofiq tanlanadi;

loyihalash sifati teskari aloqa (pedagog va talaba o'rtasidagi) ko'lami, loyihalash mazmuni hamda barcha omillar samaradorligiga bog'liq. O'quv jarayonlarini loyihalashtirishda ta'lim mazmunini, ta'lim maqsadi, kutilayotgan natijani to'g'ri belgilash, ta'lim metodlari, shakllari va vositalarini to'g'ri tanlash, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashni aniq mezonlari oldindan ishlab chiqish, mashg'ulotga ajratilgan vaqt ichida ularni to'g'ri amalga oshirish va bir-biri bilan uyg'unlashuviga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq sanaladi. O'quv mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rishning asosiy bosqichi – o'quv jarayonini loyihalashtirish hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarda

tashkil etiladi:

1. Darsning maqsadi va natijasini belgilash.
2. Nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish.
3. Ta'lim resurslarini tanlash.
4. O'qitish va o'qish strategiyasini belgilash.
5. Dars turini tanlash.

6. Darsning texnologik xaritasini ishlab chiqish.

Shu sababli darsning maqsadi tashxisli ifodalanishi lozim. Ya'ni dars maqsadi aniq bo'lishi kerak. Dars maqsadining aniq bo'lishiga erishish uchun o'qituvchidan quyidagilarga e'tibor qaratish talab etiladi:

✓ darsda yuzaga keladigan didaktik jarayon ma'lum sharoit va belgilangan vaqt ichida ta'lim maqsadiga erishishni to'la ta'minlay olishi;

✓ o'qitish jarayonining yakuni bo'yicha maqsadni amalga oshirish darajasi to'g'risida aniq xulosa chiqarish imkoniyatining mavjudligi.

Shunga ko'ra aytish mumkinki, ta'lim maqsadlari talabalarning harakatlarida ifodalanadigan ta'lim natijalari belgilanadi. Ta'lim texnologiyasining keyingi eng muhim komponenti – kutilayotgan natijadir. Binobarin, u o'qitish jarayonining samaradorligini aks ettiradi va maqsadga erishish darajasini tavsiflaydi, o'qitish va o'qish jarayoni, natija qo'yilgan maqsadga mos kelganda yakunlanadi. Nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish – darsning didaktik maqsadi, kutilayotgan natija, o'quv materialning mazmuni asosida nazorat topshiriqlarini ishlab chiqish, ularning hajmi, bajarilganlik darajasi, bajarilish sifati, vaqtiga ko'ra baholash mezonlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Ta'lim resurslarini tanlash – mavjud shart-sharoitdan kelib chiqqan holda o'qituvchi, talaba va darsni tashkil etish uchun ta'lim vositalarining o'rinli tanlanilishini, ulardan o'quv jarayonida to'g'ri foydalanishni ko'zda tutadi. O'qituvchi, talaba va darsni tashkil etish uchun ta'lim vositalari sirasidan quyidagilar o'rin oladi:

O'qitish va o'qish strategiyasi – belgilangan o'quv materiallarini talabalar ongiga yetkazish yo'llarini, ya'ni tanlangan ta'lim metodi, shakllarining amalda qo'llanilishini ko'zda tutadi.

Ta'lim vositalari

- 1) darslik;
 - 2) o'quv qo'llanma;
 - 3) jadvallar;
 - 4) tarqatma materiallar;
 - 5) yo'l-yo'riqlar;
 - 6) texnologik xaritalar;
 - 7) tipik xatolar xaritasi;
 - 8) topshiriqvaraqalari
- 1) o'quv-metodik qo'llanmalar;
 - 2) metodik tavsiyalar;

- 3) metodik ishlanmalar;
 - 4) o'quv dasturlari;
 - 5) dars rejasi;
 - 6) ma'ruza matni
- 1) plakatlar;
 - 2) modellar;
 - 3) maketlar;
 - 4) jihozlar;
 - 5) audiovizual vositalar;
 - 6) texnik vositalar;
 - 7) real vositalar

Darsning turini tanlash – o'qituvchining mahoratiga ko'ra darsning didaktik maqsadi, o'quv materialining mazmuni, dars uchun ajratilgan vaqt, shuningdek, zarur shart-sharoitning tanlanilishini ifodalaydi. Darsning texnologik xaritasi – dars ishlanmasining asosiy o'zagini tashkil etadi. U dars turi va tanlangan metodlarga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Darsning texnologik xaritasi xususida ma'ruzaning keyingi o'rinlarida alohida to'xtalib o'tiladi. Ta'lim jarayoni loyihalash: loyiha mazmun – faoliyat uchlisi asosida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyatning umumiy mohiyatini yaxlit ifodalashga xizmat qiluvchi loyihani yaratishdir. Ta'lim jarayonini loyihalash quyidagi bosqichlarda kyechedi: Ta'lim jarayonini loyihalashda bajariladigan asosiy vazifalar quyidagilardir:

- 1) pedagogik faoliyat mazmunini tahlil qilish;
- 2) natijalarni oldindin ko'ra bilish;
- 3) rejalashtirilgan faoliyatni amalga oshirish loyihasini yaratish.

Asosiy bosqichlar

1-bosqich: loyihani yaratish

2-bosqich: talabalar faoliyatini tashxislash

5-bosqich: talabalar faoliyatini nazorat qilish

3-bosqich: pedagogik jarayonni tashkil etish

4-bosqich: pedagogik jarayonning samarali kyechishini ta'minlash

Ta'lim jarayonini loyihalash bosqichlari

Vazifalarning belgilanishi

1-qadam

2-qadam

3-qadam

Umumiy pedagogik vazifalar (pedagogik jarayon xususiyatlarini yaxlit holda inobatga olish asosida belgilanuvchi) Bosqichli pedagogik

vazifalar (ma'lum bosqich xususiyatlarini inobatga olgan holda belgilanuvchi) Vaziyatli pedagogik vazifalar (muayyan vaziyatlarni inobatga olgan holda belgilanuvchi) Ta'lim jarayonni loyihalashda vazifalarning belgilanishi

Dars ishlanmasi – bu ta'limiy mazmunga ega loyiha, shuningdek, o'qituvchi tomonidan tuzilishi majburiy bo'lgan hujjat hisoblanadi. Uni tuzishda o'qituvchining dars jarayonidagi faoliyatini rejalashtirish, dars mazmuni boyitish, ta'lim samaradorligini oshirish maqsadi ko'zlanadi. Dars ishlanmasini yildan-yilga takomillashtirib va mukammallashtirib borish, yangi metodlarni qo'llash, yangi materiallarni kiritish bilan yangilab turilishi lozim. Binobarin, ta'lim jarayoniga yangi DTS, o'quv dasturlari, zamonaviy ta'lim texnologiyalarning joriy etilishi, o'qituvchi tomonidan yangi axborot texnologiyalari, zamonaviy texnik vositalarining qo'llanishi bilan dars ishlanmalariga qo'yilgan talablar ham o'zgarib boradi. Dars loyihasi (ishlanmasi)ni uchun tayyor, standart qolip mavjud emas. Chunki dars "jonli" tashkil etilishi zarur. Darsning bu xususiyatiga ko'ra uni hech qanday qolipga solib bo'lmaydi. U dars turi va tanlangan metodlarga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Ta'lim jarayonini loyihalash, odatda, texnologik pasport va texnologik xaritalar vositasida amalga oshiriladi. Texnologik pasport (pedagogikada) – ta'lim yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirning asosiy ko'rsatkichlari va ularning texnologik tavsifini yorituvchi hujjat. OTMdagi o'quv mashg'ulotining texnologik pasporti

- ma'ruza mavzusi;
- ma'ruzaga ajratilgan vaqt;
- talabalar soni;
- o'quv mashg'ulotining shakli va turi;
- o'quv mashg'ulotining tuzilishi;
- o'quv mashg'ulotning maqsadi;
- pedagogik vazifalar ;
- o'quv faoliyati natijalari;
- ta'lim metodlari;
- ta'limni tashkil etish shakli;
- didaktik vositalar;
- ta'limni tashkil etish sharoiti

Texnologik xarita (pedagogikada) – pedagogik (ta'lim va tarbiya) jarayonni bajaruvchi yoki ma'lum ob'ektga texnik xizmat ko'rsatuvchi

pedagoglarga taqdim etiladigan barcha zarur ma'lumotlar, ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan hujjat.

OTMdagi o'quv mashg'ulotlarining texnologik xaritasilsh bosqichlari va vaqti. Faoliyat mazmuni:

1-bosqich. Boshlang'ich qism – o'quv mashg'ulotining tashkiliy-tayyorgarlik bosqichi (15 daqiqa)

2-bosqich. Asosiy qism – bilimlarni mustahkamlash bosqichi (55 daqiqa) 3-bosqich. Yakuniy qism (10 daqiqa) Ta'lim jarayonni loyihalashda odatda modellashtirishdan ham foydalaniladi. Model – real, haqiqatda mavjud bo'lgan ob'ektning soddalashtirilgan, kichraytirilgan (kattalashtirilgan) yoki unga o'xshagan nusxasi. Modellashtirish hodisa, jarayon yoki tizimning umumiy mohiyatini to'la yorituvchi modelni yaratish. O'quv jarayonida quyidagi turdagi modellar qo'llaniladi:

1. O'quv modellari (ta'lim jarayonida qo'llaniladi; ko'rsatmali qurollar, ko'rgazmali vositalar, trenajyorlar, ta'limiy dasturlar).

2. Tajriba modellari (ilmiy, amaliy tajribalarni olib borishda qo'llaniladi; loyihalashtirilayotgan ob'ektning kattalashtirilgan yoki kichiklashtirilgan nusxasi).

3. Ilmiy-texnik modellar (jarayon va hodisalarni tadqiq etishda qo'llaniladi; qurilma, moslama, asbob, jihoz va mexanizmlar).

4. O'yin modellari (turli vaziyatlarda ob'ekt tomonidan turli harakatlarni bajarish orqali ko'nikma, malakalarni hosil qilish maqsadida qo'llaniladi; kompyuter, sport, iqtisodiy, harbiy, ishchanlik o'yinlari va b.).

5. Imitatsion modellar (real voqelikni u yoki bu darajada shunchaki aniq aks ettirish uchun emas, balki aynan unga o'xshatish maqsadida qo'llaniladi; amaliy harakatlarni bajarishga xizmat qiluvchi turli trenajyorlar, mexanizmlar).

Bugungi kunda ta'lim jarayonida talabalar tomonidan ham turli o'quv loyihalarning tayyorlanishiga e'tibor qaratilmoqda.

«SINKVEYN»

1-satr	1 ta so'z – ot- assotsiatsiya
2-satr	2 ta so'z – fe'llar
3-satr	3 ta so'z - sifatlar
4-satr	4 ta suz – gap yoki mantiqiy ibora
5-satr	1 ta so'z – ot-umumlashtirish

O'quv faoliyatidan kutiladigan natijalar:

- 1) O'qitish texnologiyasining mohiyati va mazmuni ochib berish;
- 2) Ta'lim vositalarining rivojlanish istiqbollarini ketma-ketlikda modellashtirish;
- 3) Kompyuterli o'qitish texnologiyasi o'rganish, tahlil etish va klassifikatsiyasini tayyorlash.

Ushbu keysni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun talabalar oldindan quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari lozim:

Talaba quyidagilarni bilishi kerak:

Kompyuterli o'qitish texnologiyasining mohiyati va mazmuni, elektron darslik kompyuterli o'qitish texnologiyasidan asosiy didaktik vositasi sifatida, elektron darsliklarnig asosiy xossalari vai kategoriyalari, elektron darslikka qo'yiladigan talablarni o'rganish.

Talaba quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

- tahlil etish, taqqoslash, umumlashtirish, abstraktlashtirish, loyihalash, modellashtirish.

Talaba quyidagi malakalarga ega bo'lishi kerak:

- individual va hamkorlikda ishlash, kognitiv, evristik, kreativ faoliyat malakalari.

Ushbu keysning asosiy manbai kabinetli, lavhali bo'lib, aniq topshiriqlar asosida bayon etilgan. Keysning asosiy ob'yekti Kompyuterli o'qitish texnologiyasining mohiyati va mazmuni, elektron darslik kompyuterli o'qitish texnologiyasidan asosiy didaktik vosita sifatida, elektron darsliklarnig asosiy xossalari va kategoriyalari, elektron darslikka qo'yiladigan talablarni o'rganishga yo'naltirilgan. Bu tashkiliy keys bo'lib, ma'lumotlar topshiriqlar asosida tuzilgan. Hajmi o'rtacha tizimlashtirilgan bo'lib, treningga mo'ljallangan. Mavzu yuzasidan ko'nikma va malakalarni egallashga yo'naltirilgan. Didaktik maqsadlarga ko'ra keys muammolarni taqdim qilish, ularni hal etish, tahlil etish va yangi modelni ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish texnologiyasini yaratish va baholashga yo'naltirilgan. Ushbu keysdan "Ta'lim texnologiyalari", "Kasb ta'limi metodikasi" va "Kasbiy pedagogika" fanlarini o'qitishda foydalanish mumkin.

Tavsiya etilayotgan keysni yechish quyidagi natijalarga erishishga imkon beradi:

- 1) o'qitish texnologiyasining mohiyati va mazmuni ochib berish haqidagi bilimlarni mustahkamlash;
- 2) topshiriqlarni hal etish orqali modellarni o'zlashtirish;

- 3) mustaqil ravishda kompyuterli o'qitish texnologiyasini o'rganish, tahlil etish va modellashtirish ko'nikmasini egallash.

Nazorat savodlari:

1. Ta'lim vositalari deb nimaga aytiladi ?
2. Ta'lim vositalarining nycha turi mavjud va ularga izox bering ?
3. Ko'rgazmali materiallar, jixozlarning asosiy turlarini sanab bering
4. Mahsus oq taxta (doska), magnit doskalarga ta'rif bering ?
5. Yassi ekranli proyektorlar, video tasvir materiallarini aytib bering.
6. Masofaviy ta'limni qanday tashkil qilishdan.
7. Masofaviy ta'limning tashkil etishda tahliliy yondashuv.
8. "Masofaviy ta'lim" tushunchasi fanga nychanchi yil kirib kelgan

3-BOB. ELEKTRON AXBOROT TA'LIM MUHITIDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

3.1. Dasturlashtirilgan ta'lim

Dasturlashtirilgan o'qitish XX asrning 50-yillari boshida paydo bo'ldi. U amerikalik psixolog B.Skinner nomi bilan bog'liq. U materiallarning o'zlashtirilishini boshqarishning samaradorligini oshirishda, axborotlarni qismma-qism uzatishning muntazam programmasi asosiga qurish va uni nazorat qilishni tavsiya etdi.

N.Krauder tarmoqlangan dasturni ishlab chiqdi, unda nazorat natijalariga ko'ra ta'lim oluvchilarga mustaqil ishlar uchun turli xildagi materiallar tavsiya etiladi.

G.K.Selevko dasturlashtirilgan o'qitishga quyidagi ta'rifni beradi, ya'ni dasturlashtirilgan o'qitish deganda o'qitish uskunolari (EHM, programmalashtirilgan darslik, kinotrenajer va b.) yordamida programmalashtirilgan o'quv materialining o'zlashtirilishini boshqarishni tushunadi. Dasturlashtirilgan o'quv materiali muayyan mantiqiy izchillikda beriladigan nisbatan katta bo'lmagan o'quv axborotlari ("kadrlar", "fayllar", "odimlar") seriyasidan iborat bo'ladi.

V.P.Bespalko bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish namunasidagi pedagogik texnologiya tasnifini tavsiya etdi. U o'qituvchi va ta'lim oluvchi (boshqariluvchi) munosabatlarini quyidagicha belgilaydi:

✓ berk - (o'quvchilarning nazorat qilinmaydigan va tuzatilmaydigan faoliyati);

✓ davriy (nazorat, o'z-o'zini nazorat qilish, o'zaro nazorat);

✓ tarqoq - (frontal) yoki yo'nalganlik (individuallik);

✓ goh (og'zaki) yoki avtomatlar (o'quv vositalari) orqali. V. P.

Bespalko texnologiyasi turlari:

• klassik leksiya metodida o'qitish (boshqaruv-berk, tarqoq, qo'lda);

• audiovizual texnik vositalarda o'qitish (berk, tarqoq, avtomatlashtirilgan);

• "Konsultant (maslahatchilar)" tizimi (berk, yo'naltirilgan, qo'lda);

• o'quv adabiyotlari yordamida o'qitish (berk, yo'naltirilgan, avtomatlashtirilgan) - mustaqil ish;

• "Kichik guruhlar" tizimi (davriy, tarqoq, qo'lda) — guruhlardagi o'qitishning tabaqalashtirilgan usuli;

• kompyuter o'qitishlari (davriy, tarqoq, avtomatlashtirilgan);

• "Repetitor" tizimi (davriy, yo'naltirilgan, qo'lda) — individual o'qitish;

• dasturlashtirilgan o'qitish (davriy, yo'naltirilgan, avtomatlashtirilgan), ular uchun oldindan programmalar tuzib qo'yiladi.

Dasturlashtirilgan o'qitishning beshta asosiy tamoyili farqlanadi:

1. Boshqarish qurilmalarining muayyan bosqichlilik (ierarxiya) tamoyili. Bu programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasining ierarxiya tuzilmasida avvalambor pedagog turadi, va bu fanda dastlabki umumiy mo'ljal hisoblanadi; o'qitishning murakkab nostandart vaziyatlarida individual yordam va korreksiya o'rin oladi.

2. Qayta aloqa tamoyili. U o'quv faoliyatining har bir tadbiri bo'yicha o'quv jarayonini boshqarishning davriy tashkil etish tizimini talab qiladi. Bunda avvalo to'g'ri aloqa o'rnatiladi — zaruriy harakat obrazi to'g'risidagi axborot boshqaruvchi obyektidan boshqariluvchiga uzatiladi. Qayta aloqa, V.P. Bespalko ta'kidlashicha, pedagog uchungina emas, balki ta'lim oluvchiga ham zarur birinchisiga korreksiya uchun, ikkinchisiga esa o'quv materialini tushunish uchun.

Ichki va tashqi qayta aloqa ham mavjud. Ichki qayta aloqa ta'lim oluvchilarning o'z natijalarini va o'zining aqliy faoliyati xarakterini mustaqil korreksiya qilish uchun xizmat qiladi.

Tashqi qayta aloqa ta'lim oluvchiga bevosita o'quv jarayonini boshqaruvchi qurilmalar vositasida yoki pedagog tomonidan ta'sir etishda amalga oshiriladi.

3. O'quv materialini yoritish va uzatishda amalga oshiriladigan odimlovchi texnologik jarayon tamoyili. Odimlovchi o'quv tadbiri — bu texnologik usul bo'lib, unda o'quv materiali programmada axborot bo'laklari va o'quv vazifalari (bilim va malakalarni samarali o'zlashtirishni ta'minlashga xizmat qiladigan va ta'lim oluvchining bilimlarni o'zlashtirishning muayyan nazariyasini aks ettirgan)ning kengligi bo'yicha alohida, mustaqil, lekin o'zaro bog'langan va optimal bo'lgan qismlardan iboratdir.

To'g'ridan-to'g'ri va qayta aloqa uchun zarur bo'lgan axborotlar to'plami, bilish harakatlari va qoidalarining ta'limiy programma odimini hosil qiladi. Bu odim tarkibiga uch o'zaro aloqador kadr (zveno) qo'shiladi: axborot, qayta aloqa tadbiri va nazorat. Odimlovchi o'quv tadbirlari izchilligi programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasi asosini tashkil etuvchi ta'limiy programmani hosil qiladi.

4. O'qitishda individual namuna va boshqarish tamoyili davom ettiriladi. Bu tamoyil ta'lim oluvchining har biriga shunday axborot

jarayonini yo'naltiradi va tavsiya etadiki, u ta'lim oluvchiga mashq jarayonida, tezlikda oldinga siljishga imkoniyat beradi, chunki uning bilish kuchi unga muvofiq ravishda boshqaruvchi tomonidan uzatilgan axborotga, moslashishga qulay bo'ladi.

5. Programmalashtirilgan o'quv materialini uzatish uchun maxsus texnik vositalardan foydalanish tamoyili.

Programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasini ilmiy asoslash bir qator ta'limiy programmalarni farqlash imkoniyatini beradi:

- rayon programmalar;
- tarmoqlanuvchi programmalar;
- soddalashtirilgan programmalar;
- aralash programmalar;
- algoritm;
- blokli o'qitish;
- modulli o'qitish;
- bilimlarni to'la o'zlashtirish;

Ravon programmalar - bu nazorat topshiriqlari va o'quv axborotlarining almashinib turuvchi u qadar katta bo'lmagan bloklari ketma-ketligidir.

Ravon programmada ta'lim oluvchi to'g'ri javob berishi shart. Ba'zan ehtimol deb topilgan javoblardan birini shunchaki tanlaydi. To'g'ri topilgan javobda u yangi o'quv axborotiga ega bo'ladi. Agar javob to'g'ri chiqmasa, axborotni qaytadan o'rganishga tavsiya etiladi.

Tarmoqlanuvchi programma. Ta'lim oluvchi noto'g'ri javob berganda, unga qo'shimcha o'quv axboroti beriladi va u ta'lim oluvchiga nazorat topshiriqlarini bajarish, to'g'ri javob qaytarish va o'quv axborotlarining yangi bo'laklarini olish imkoniyatini beradi.

Soddalashtirilgan programma. U ta'lim oluvchiga yangi o'quv materialini murakkablik darajasiga qarab tanlab olish, uni o'zlashtirish jarayonida u yoki bu tarzda o'zgartirish, oddiy ma'lumotnoma, lug'at va qo'llanmalardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Aralash programma. U ravon, tarmoqlanuvchi, soddalashtirilgan programma bo'laklarini o'zida qamrab oladi.

Algoritm. U aqliy va amaliy tadbirlar izchilligini belgilovchi tafsilotdir. U o'qitishning mustaqil vositasi hamda ta'limiy programmlarning qismi bo'lishi ham mumkin.

Blokli o'qitish. Bu moslashuvchan programma asosida o'quvchilarning turli-tuman intellektual tadbirlar va egallagan bilimlaridan o'quv vazifalarini yechishda foydalanish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Quyidagi izchil bloklar farqlanadi:

- axborot bloki;
- test-axborot (o'zlashtirishni tekshirish);
- korreksion-axborot (noto'g'ri javob qaytarilganda qo'shimcha o'qitish);

- muammoli blok: olingan bilimlar asosida vazifalarni yechish;
- tekshirish va korreksiya bloki.

Modulli o'qitish. U modullar bo'yicha tuzilgan o'quv programmalar asosida o'qitishni tashkil etishdir. Modul kurs mazmunini uch sathda qamrab oladi: to'la, qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan. Programma materiallari bir vaqtning o'zida barcha ehtimol ko'rilgan kodlarda: rasm, test, ramzlar va so'z bilan berilishi mumkin.

O'qitish moduli o'quv materialining avtonom (mustaqil) qismi bo'lib, quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

- aniq ifodaga ega bo'lgan o'quv maqsadi (maqsadli programma);
- axborotlar banki: o'qitish programmasi shaklidagi ayni o'quv materiallari;

- maqsadlarga erishish bo'yicha metodik qo'llanma;
- zaruriy malakalarni shakllantirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar;
- qo'yilgan modul maqsadiga qat'iy muvofiq keluvchi nazorat ishi.

Bilimlarni to'la o'zlashtirish texnologiyasi.

O'quv materiallari bir necha bo'laklariga bo'linadi: o'zlashtirilishi tegishli bo'lgan o'quv unsurlari, undan so'ng bo'limlar bo'yicha tekshirish uchun materiallar ishlab chiqiladi, undan so'ng o'qitish, tekshirish — joriy nazorat, korrektirovka va qayta, o'zgartirilgan tarzda ishlab chiqish - o'qitish.

O'qitish vositalari didaktikaning kategoriyasi sifatida.

O'qitish vositalari bu moddiy va tevarak-atroflar, tabiiy obyektlar, bundan tashqari inson tomonidan o'quv-tarbiyaviy jarayonda axborot olib yuruvchi pedagog va o'qituvchilar faoliyatida o'z oldiga qo'ygan tarbiyalash va rivojlanish uchun qo'llaniladigan qurol sifatida sun'iy obyektlardir.

O'qitish vositalari, shu bilan birga uning mazmuni, uslublari, tashkiliy shakllari o'qitish tizimini loyihalashtirilgan tarbiyaviy jarayonning tarkibiy bo'limlaridan biridir. Didaktik nuqtai nazarga S.G.Shapovalenko taklif qilayotgan atrof muhitni tavsiflashga bag'ishlangan o'quv vositalarini tasniflash biz uchun eng asoslangan deb tan olamiz.

1. Tabiiy obyektlar - izlanish va o'rganish uchun haqiqiy real, narsalarni o'z ichiga oladi: moddalarning namunalari va kolleksiyalarini, xom - ashyo, asboblari, detallar, o'simliklar, gerbariyalar, hayvonlar va ularning qotirib qo'yilgan holati, mikropreparatlar, reaktivlar va hokazolar. O'qitish vositalarining bu guruhiga yana maxsus ishlov berilgan moslamalar va ularning mexanizmlari kiradi. Bundan tashkari, kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish uchun ishlab chiqarish moslamalar ham kiradi.

2. Moddiy obyektlarni (xaqiqiyliklarini) tasvirlash va aks ettirishga kiradigan guruhni quyidagilar tashkil etadi; modellar, mulyajlar, maketlar, jadvallar, ko'rgazmali qurollar (rasmlar, foto-aksli chizmalar, portretlar) ekran - tovushli vositalar (diafilmlar diopazitiv seriallari, slaydalar) kinofilmlar, video va tovush yozuvlari, plastinkalar, radio eshiritishlar va teleko'rsatuvlar.

O'z navbatida har bir guruh aniq asoslarga qarab klassifikatsiya qilinishi mumkin. Masalan: modellar

a) originalni almashtirish usuli bo'yicha - moddiy va ideal (o'ylash, belgilash; ramziy);

b) obyektivning ichki tashkillashtirish strukturali, funksional va aralash);

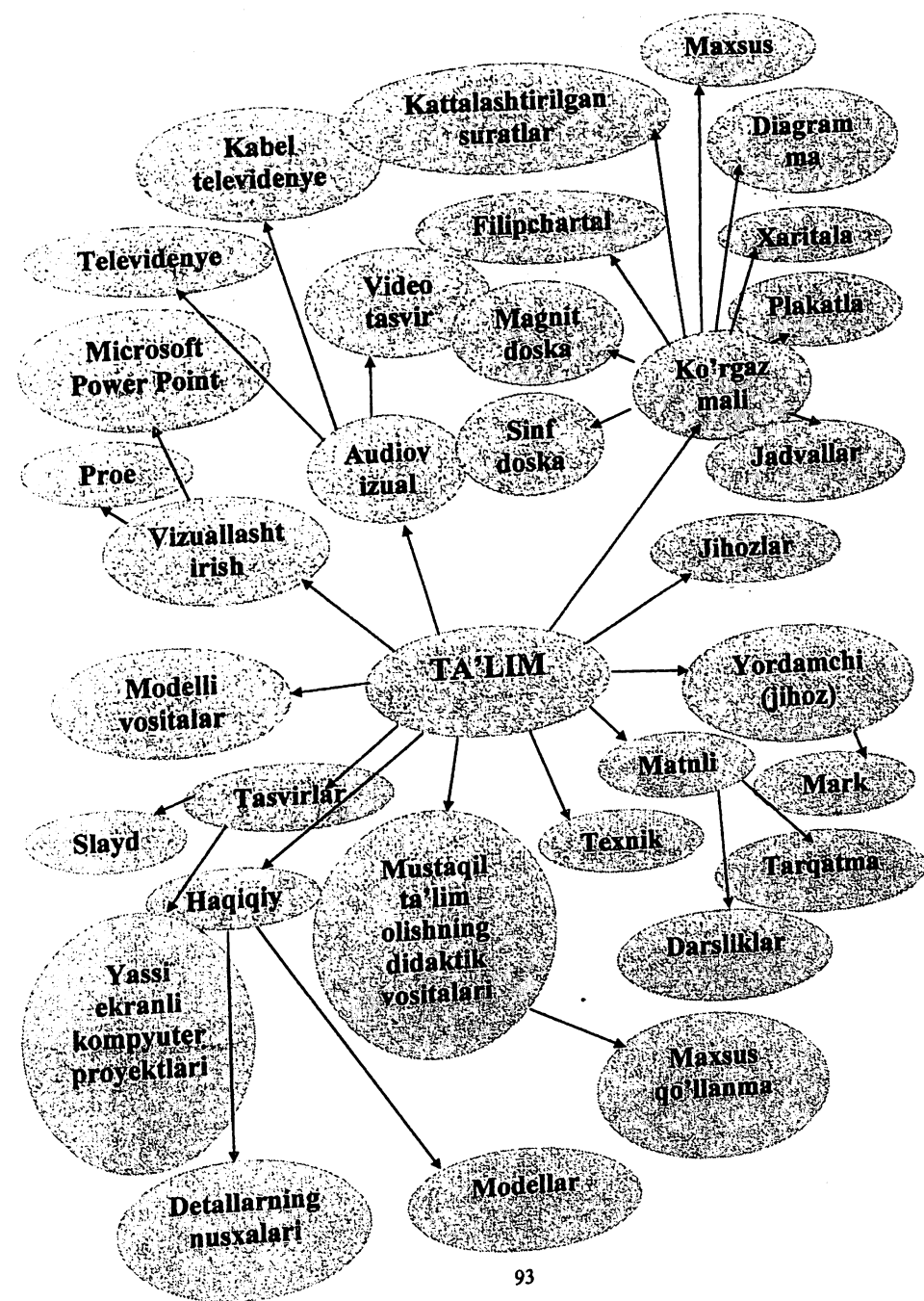
v) bu yo'nalishda (namoyish qilish, tarqatma);

g) predmetni aks ettirish bilan (harakatli, harakatsiz tekis, hajmli, aralash);

d) shartli bilan predmet va hodisalarni taqdim etuvchi o'qish vositalari (so'zlar, belgilar, grafiklar) o'z ichiga matnli jadvallarni, sxemalarni, grafiklarni, diagrammalarni rejalar, xaritalar, o'quv kitoblarni: darslik va o'quv qo'llanmalar, masalalar to'plami, mustaqil ishlar uchun qo'llanmalar, didaktik materiallar va boshqalarni oladi.

Alohida guruhga o'qitish texnik vositalari kiradi. Bunday o'qitish vositalariga o'quv ma'lumotlari yetkazib beruvchi, uni ifodadash uchun maxsus texnik moslamalar talab qilinadi. Bu moslamalar transportyorlar, diafilm va kinofilmlar, videofilmlar, tovush yozish kompyuter dasturlari va boshqalardai iborat.

Texnik vositalar guruhiga turli xil proyeksion va tovushni qayta chiqarish apparatlari kiradi (kinoprojektlar, diaproyektlar trafoprojektlar, magnitafon va videomagnitafonlar, trenajerlar, universal texnik vositalar, lingafon moslamalar, elektron hisoblash texnikasi, agar u biror bir kompyuter programmasini funksiyasini bajarsa bu hodisa tom ma'noda o'qitish vositasi deb ataladi.

Turli xil axborot muhitlarni, masalan telekommunikatsiyalarni alohida ajratib chiqarish kerak (elektron pochta, elektron konferensiya, axborot resurslari multimedia tizimi), bular tom ma'noda o'qitish vositalari emas, lekin o'ziga xos bo'lgan muhitni yaratadilar. Bu muhitni aniq texnologiyalar qo'llanilgan holda ta'lim oluvchilarning intellektual rivojlanish va bilish jarayoni bo'lib o'tadi. Bunday klassifikatsiya rivojlanish faktorlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan, shuning uchun o'qitish vositalarining yangi turlari paydo bo'lganda ularning klassifikatsion belgilarini aniqlashga imkon beradi. Shunday qilib berilgan klassifikatsiya ancha keyin paydo bo'lgan o'qitish vositalari: video yozuv, EXT vositalari, o'xshatib taqlid qilish trenajerlari va boshqalar berilgan klassifikatsiyada o'z o'rnini topdi.

O'qitish vositalarini shakllantirish tizimi nafakat o'qitish vositalarini turli xil belgilardan aniqlab klassifikatsiya qilish emas, balki ularni funksiyalar va xususiyatlari haqida bilimlarini taxmin qiladi.

Didaktik xususiyatlar - belgilar, boshqalardan o'qitish vositalarini farq qiluvchi tomonlari, didaktik funksiyalarni namoyon qilayotgan xususiyatlari faqat o'qitish vositalariga xos bo'lgan potensial imkoniyatlarni aks ettiradi.

Didaktik imkoniyatlar o'quv - tarbiyaviy jarayonda qo'llaniladigan vosita sifatida ko'riladi va didaktik xususiyat bilan didaktik funksiya o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in bo'lib xizmat qiladi.

"Didaktik xususiyat" va "Didaktik imkoniyat" tushunchalarining yaqinligi sababli pedagogik adabiyotda ularni hech ajratmaydilar.

O'qitish vositalarining didaktik funksiyalari qanchalik turli bo'lishiga qaramasdan ular hammasi umumiy funksiyaga ega; xususan:

➤ o'quv axborotni qabul qilishda tushunib yetishi va idrokini ta'minlovchi ko'rgazmalilik, tushuncha va tasavvurni shakllantirish;

➤ axborot, chunki o'qitish vositalari bilimning bevosita manbasidir, boshqacha qilib aytganda aniq axborot (bilim)ning egasidir.

➤ o'qitish jarayonini yengillashtiruvchi, maqsadga ega kuch, vaqt va sog'lik sarflab erishishga yordam beruvchi, namoyishlarini, mustaqil ishlarni tashkil kiluvchi funksiya;

➤ adaptivlik, o'qitish jarayoni bo'lib o'qitishga moyillikni ta'minlashga yo'naltirilgan, namoyish va mustaqil ishlarni tashkillashtirish, ta'lim oluvchilarni yoshlariga xos bo'lgan xususiyatlarini mazmun bilan mutanosibligini ta'minlash, bilimni ketma-ketligini ta'minlash;

➤ integrativlik, obyekt yoki hodisani bir bo'lak yoki ayrim qismlar sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu funksiya o'qitish vositalarini kompleks foydalanishda amalga oishriladi, bundan tashqari yangi axborot texnologiyalari vositalarini qo'llashga ishlatiladi.

Umumiy funksiyaga bundan tashqari aniq turlarining faoliyatini harakatini, operatsiyalar va qo'yilgan uslubiy maqsadlarga erishishni ta'minlashga yo'naltirilgan instrumental funksiyalar kiradi. O'quv vositalarining hamma funksiyalari bir-biri bilan bog'lik va o'quv tarbiya jarayoniga o'zining har tomonlama ta'sirini o'tkazadi.

Hozirgi zamon o'quv vositalarining tavsifnomasi.

Yuqorida biz o'qitish vositalarining umumdidaktik nuqtai nazaridan klassifikatsiya qilinishini ko'rsatdik va atigi bittagina, lekin eng muhim belgisidan atrof-muhitning predmetlarini aks ettirish usulidan ularning (o'qitish vositalarining) umumdidaktik funksiyalarini ham ko'rsatdik endi esa biz ajrtib ko'rsatgan o'qitish vositalarining guruhlarini tavsifnomasiga o'tamiz.

Natural (tabiiy) obyektlar. Tabiiy obyektlarga odatda jonli va jonsiz tabiatning obyektlari kiradi, ular bilan ta'lim oluvchilar mashg'ulotlarda tarqatma yoki namoyish qilinadigan materiallar shaklda tanishadilar. Ko'rgazmachilik - tabiiy obyektlarining tanlab olishdagi yoki tabiiy obyektlarni o'z ichiga tarkibiy qism qilib kiritilgan turli xil qo'llanmalarni loyihalashtirishdagi asosiy talablardan biri.

Shu maqsadda o'rganilayotgan tushunchalarning mazmunini ochib berishga kerak bo'lgan ayrim tipik belgilarni aniq ifodalashga yordam beradigan obyektlarni ajratib olinadi. Natural obyektlarni qo'lyozmaligini kuchaytirish uchun turli xil kodlash usullari qo'llaniladi: rangli, raqamli, harfli. Tabiiy obyektlarining o'qitilish jarayonida ular bilan ishlash uslublaridan asosiylarini tuzatish va tajriba o'tkazish. Ko'rgazmali qo'llanmalar sifatida ishlatiladigan tabiiy obyektlar avvalo uning jihozlari va moslamalarini, maxsus tayyorlash va ishlov berish zarur: ularni kesish, ayrim belgilarga maxsus rang berish qopqoqlarni qobig'ida ko'rish tuynuklarni kesib ochish, ichki bo'yliklarni yoritish, lampa signal beruvchi o'rnatish va hokazo.

O'quv modellar, mulyajlar, maketlar. Modellar sun'iy yaratilgan tabiiy obyektlarni ko'rinishi ularning muhim sifatlarini aloqalarini va munosabatlarini qayta takrorlaydigan o'quv ko'rgazmali qo'llanmalar deb qabul qilishadi. Bu holda originalning xususiyatlarini (mikro va makro obyektlarning) ko'rsatishda shartlilik (ramziylik) yo'l qo'yiladi, razmerni kattalashtirish yoki kengaytirish obyekt qurilmasini sxema

yordamida ko'rsatish. Modellarning eng keng tarqalgan va tipik turlari bu moddiy (predmet) modellaridir. Modellar hajmga ega va tekis modellarga bo'linadi. Ularning oralig'ida relyef jadvallar joylashgan. Hajmga ega modellar tarkibiy qismlarga bo'linishi mumkin, qismlarga bo'linmaydigan, qimirlamaydigan, (belgilash komplekti) va harakatlanuvchi (ichki yonish dvigatelining modeli, nasos) bo'ladi. Hajmga ega bo'lgan modellar mulyajlar va maketlar kiradi. Ular ham umumta'lim ham texnika fanlarida qo'llaniladi. Mulyajlar (maketlar) biz shunday obyektlarni aytamizki, ular moddiy obyektlarning aynan o'xshatib yaratilgan qo'llanmalardir.

Mulyaj va maketlar predmetlarning tashki belgi va xususiyatlarini va atrof muhit xodisalarining o'rganishda qo'llaniladi, modellar o'rganilayotgan obyektlarning ichki qurilmasi va harakatlanish tamoyili mashina va mexanizmlarning kinematikasining o'rganilayotgan hodisalarda o'rin olgan boshqa aloqalar va munosabatlar imkoniyatini beradi.

Talim oluvchilarga taqdim etish usullari bo'yicha modellar mulyajlar (maketlar) xuddi tabiiy obyektlar singari demanstratsion va tarqatmaga bo'linadi. Turli xil modellarni loyihalashtirishda bu turdagi o'qitish vositalarining funksiyalari va didaktik imkoniyatlardan kelib chiqqan holda umumiy pedagogik-ergonomik talablarni hisobga olish kerak: axborotlashgan, o'quv jadvali faoliyatning aniq usullariga adaktivlik (o'rganish qabul qilish), (plakat, sxema, diagramma, grafik va boshqalar) aniq bir tushuncha, ko'nikma va bilimlarni shakllantirishda qo'llaniladigan tekis moddiy o'qitish vositasidir. O'quv jadvali aniq va ko'rgazmali holda o'rganilayotgan obyekt haqida ilmiy axborotni beradi. Jadvallar turli xil bo'ladi. Kompozitsion - rasmlar, fotosuratlar; Grafikli: chizmalar, diagramma, sxemalar va boshqalar; Belgili - ramziy, formulalar, harflar, so'zlar bilan ifodalanadi. So'nggi paytda elektronlashgan jadvallar qo'llaniladi - stendlar, bularga ayniqsa xavfsizlikka oid texnikalar kiradi.

O'qitish vositalarida ohirgi paytda eng ko'p qo'llaniladigan jadvallar - bu plakatlardir. Plakatlar - qo'yidagi talablarga javob berishi shart.

- ✓ plakatning mazmuni o'rganilayotgan mavzuga oid bo'lishi;
- ✓ plakatdagi chizma yetarli darajada katta va uzoqdan ham ko'rinishi kerak;
- ✓ plakatdagi obyektlar o'zlarining tabiiy holatlarida ko'rsatilishi shart;

- ✓ plakatdagi chizmalarning qismlardan masshtab mutanosibligini saqlab qolishi shart;
- ✓ eng e'tiborga loyiq qismlarni alohida (boshqa) rang bilan bo'yab ajratish lozim.

Ekran va ekran - tovush vositalari.

Hozirgi zamonda juda keng tarqalgan o'qitish vositalaridir. Bu o'qitish vositalariga qo'yilgan talablar eng avvalo ularning mavzuga oidligi, ikkinchidan bu o'qitish vositalarining sifati yaxshi bo'lishi kerak.

Diapozitiv - (slyd) bu harakatlanmaydigan o'qitish ekran vositasi. Diapozitivdagi chizmalar va rasmlar odatda plakatdagidan yaxshi qabul qilinadi.

Diapozitiv - bu juda qulay o'qitish vositasi, chunki o'qituvchi uning bir qismini, yoki bir kadri alohida ko'rsatishi mumkin. Har bir kadr to'liq bir informatsiyaga ega. Diafilm ham harakatlanmaydigan ekran o'qitish vositasidir. Bu qo'llanmalarning ko'rsatuv materiallari uslubiy g'oya mualliflarining kadrlarning ketma-ketligini taminlashidadir. Kadrlarning ketma-ketligi o'zgarisa informatsiyani qabul qilinishidagi mazmun buzilishiga olib keladi. Diafilmlarni qo'llashdagi qiyinchilik - ularda informatsiyaning ko'pligi va shuning uchun vaqt yetmasligi.

Bu qiyinchilikni diafilmlarning darsda ayrim fragmentlarini (bo'laklarini) ko'rsatish bilan yengilashadi.

Transporantlar - bu ham harakatlanmaydigan ekran qo'llanmasi.

Transporantlar grafprojektor yordamida ko'rsatilishi va xonani qorong'ilatish shart emasligi bu o'qitish vositasining katta yutug'idir. Transporantlar sinf doskasini o'rni bosadigan vositadir. O'qituvchi ta'lim oluvchilarga yuzlangan holda, o'tilgan yozuvlar yoki chizmalarni ekranga proyeksiya qilib tushuntirishi mumkin. Shu orada o'qituvchi chizmalarga kerakli bo'lgan o'zgartirishlar yoki to'ldirishlar kiritishi mumkin. Bundan tashqari informatsiyani taqdim etishda bir kadri ikkinchisiga qo'yish transporantlarda juda qulaydir. Transporantlar odatda 6-8 kadrdan iborat seriyalarga bo'lib chiqiladi yoki o'qituvchi tomonidan yasalishi ham mumkin.

O'quv binosi yaqindagina eng yaxshi o'qitish vositasi deb qabul qilingandi. Uning ko'rgazmalikligi juda boy didaktik imkoniyatlaridan kelib chiqadi; katta informatsiyani ixchamlantirilishi, fan va texnika tarixiga sayoxat qilish, jarayonni tezlatish yoki sekinlashtirish, nihoyat, uni to'xtatish, lirivintikatsiya yoki modellashtirish, zavoddagi moslama va apparatlarining ichki tuzilishini kuzatish. Yangi texnologiyani

boshqarish bilan tanishtiradi, fan arbobi yoki ilmiy-tekshirish laboratoriyasi kirish, turli xil vazifalarni o'z oldimizga qo'yish, ularni qaytarish, qiyoslash o'quv filmlari yordamida amalga oshar edi.

Ko'rsatilgan harakat turlari bo'yicha o'quv-ko'rgazmali qo'llanmalar va o'qitishning texnik vositalari quyidagicha tavsiflanadi:

O'quv-ko'rgazmali informatsion qo'llanmalar (MO'KQ) va o'qitishning texnik vositalari (O'TV) tahminiy harakatlarni (TH) bajarishga yordam beradi: ma'lumotlarga ishlov berishni tezlashtiradi, murakkab holatlarni idrok etish samaradorligini oshiradi, ijrochi va nazorat harakatlarining mo'ljalini muvofiqlashtiradi.

Mashqlar uchun texnik vositalar va o'quv-ko'rgazmali qo'llanmalar (Mash. O'KH va MashTV) ijro harakatini (IH) samarali o'tkazishga yordam beradi: ma'lumotlarni qayta ishlashga, bilim, malaka va ularni mustahkamlash uchun mashq qilishga, ta'limni individuallashtirishga, o'qituvchilarni qisqartirishga va uskunalar harakatini kamaytirishga imkon beradi.

Nazorat qiluvchi o'quv-ko'rgazmali qo'llanma (NO'KH) va nazoratning texnik vositalari (NTV) nazorat natijalarini tekshirishni tezlashtiradi, bunda tekshirishni qisman yoki to'liq avtomatlashtirish, tekshirishning obyektivligini ta'minlash va o'quvchilar ishining doimiyligini tekshirish imkoni tug'iladi.

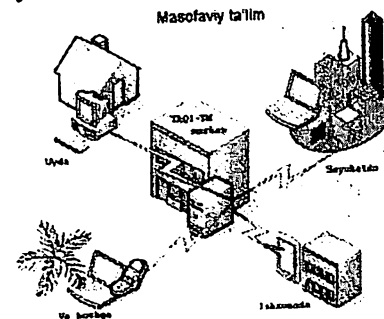
Nazorat savollari:

1. Ta'lim vositalari deb nimaga aytiladi ?
2. Ta'lim vositalarining necha turi mavjud va ularga izox bering ?
3. Ko'rgazmali materiallar, jihoxlarning asosiy turlarini sanab bering
4. Maxsus oq taxta (doska), magnit doskalarga ta'rif bering ?
5. Flipchartalar nima ?
6. Yassi ekranli proyektor, video tasvir materiallarini aytib bering

3.2. Masofaviy ta'lim texnologiyasi

Masofaviy ta'lim tizimi an'anaviy ta'lim tizimini amalga oshirishda muammolarga duch kelingan yoki shart – sharoit ushbu jarayonni taqozo qilganda qo'llaniladi. Bu jarayon ma'lum muhitda ta'lim samaradorligini oshirishga zamonaviy texnologiyalardan yetarlicha foydalanishga zamin yaratadi.

“Masofaviy ta'lim” tushunchasi fanga 90 – yillardan kirib kelgan. “Masofaviy ta'lim” tushunchasi rus va ingliz tillarida turlicha talqin qilinmoqda. Ingliz tilida “Masofaviy ta'lim» (distant education) “Masofada o'qitish” (distant learning) kabi variantlarda ham qo'llaniladi. Telekomunikasiyalardan foydalangan holda tashkil etishni esa (tele training) deb yuritiladi.

Pedagogik adabiyotlarda “Masofaviy ta'lim” tushunchasi o'quv axborotlarini ta'lim oluvchi masofada turib, yetkazib berishni ta'minlovchi (sun'iy yo'ldosh, televideniya, kompyuter tarmoqlari va boshqalar orqali) yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan maxsus ta'lim xizmatlari to'plami sifatida e'tirof etilgan.

Tadqiqotchi D. Sayfurov masofaviy ta'limga quyidagicha ta'rif bergan va o'qitishning kunduzgi turiga nisbatan afzalliklarini tahlil qilib o'tgan:

Masofaviy ta'lim – bu telekommunikatsiya vositalari yordamida o'qitish bo'lib, bunda ta'lim jarayonini bir – biridan uzoqda joylashgan ta'lim subyektlari (o'quvchilar, talabalar, pedagoglar) amalga oshiradilar.

Masofaviy ta'lim afzalliklari:

- tezkorlik – fazo va vaqt bo'yicha to'siqlarning yo'qligi, yangi dolzarb axborotlarni olish, tez teskari bog'lanish;
- axborot ta'limiy motivlarining ortishi (tarmoqdagi axborotlar);
- kommunikasion – ta'limning potensial ishtirokchilari sonining ortishi;

- pedagogik – ta'limning yanada ko'proq motivatsiyalashish, individuallashtirish, interaktiv (ta'lim ishtirokchilari o'zaro ta'sirining faollanishi, teskari bog'lanishning mavjudligi) bo'lishi;

- psixologik - talabalarining o'z - o'zini namoyon etishi uchun yanada yaxshiroq;

- psixologik sharoitlar yaratilishi, to'siqlarning bartaraf etilishi;
- iqtisodiy - ta'lim uchun sarf - harajatlarning kamayishi;
- ergonomik - mashulotlar vaqtining o'zlashtirish sur'ati va maqbul grafik bo'yicha taqsimlanish.

Masofaviy ta'lim jarayonini tashkil etish turli xususiyatlarga asoslangan holda olib boriladi.

1. Ta'lim jarayonini boshqarish xususiyati asosida:

Bunda mustaqil - individual ta'lim oluvchi uchun o'qituvchi - rahbar tomonidan muntazam maslahat berib turiladi. O'rganilayotgan bilim darajasini nazorat qilish uchun testlar, so'rovnomalar asosida baholab boriladi.

Mustaqil - individual ta'lim jarayonida talaba o'qitishning qulay shakllaridan va turli vositalaridan foydalaniladi.

2. Ta'lim jarayoni maqsadga ko'ra: Ushbu turda ta'lim samaradorligiga erishishga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqqan holda o'quv jarayonlari tashkil qilinadi. Bunda kerakli natijaga erishishda lozim bo'ladigan barcha jarayonlar mustaqil ta'lim olishga qaratiladi.

Masofaviy ta'lim jarayonida egallanishi lozim bo'lgan barcha ma'lumotlar aniq ifodalinishiga erishish lozim.

3. Masofaviy ta'limning o'qitish mazmuni asosida:

Masofaviy ta'limni tashkil etishda foydalaniladigan ta'lim resurslarini tanlash, ularni tahlil qilish kabilar asosida tuziladi. Mustaqil ta'lim olishda masofaviy o'qitishning turli xil darajalari aniqlab chiqiladi. Har bir ta'lim oluvchining ichki shart - sharoiti va imkoniyati darajasidan kelib chiqqan holda mos keluvchi masofaviy o'qitish darajasi tavsiya etiladi.

4. Masofaviy ta'limni pedagogik texnologiya asosida:

Masofaviy ta'lim olishda talabalar mustaqil ijodiy, ongli faoliyat bilan shug'ullanadilar. Ular mustaqil bilim olish jarayonida lozim bo'ladigan pedagogik texnologiyalardan, usullardan, vositalardan foydalangan holda ta'lim samaradorligiga erishish uchun barcha imkoniyatlarni ishga soladi. Kerak bo'lgan hollarda qo'shimcha materiallar ham yordamchi vosita sifatida tatbiq qilinadi.

5. Masofaviy ta'limning tashkil etishda tahliliy yondashuv:

Talabalarga berilgan materiallarni ular qay darajada egallaganliklarini aniqlash, tahlil qilish asosida belgilanadi.

Talabalarining berilgan materialni izchil, tizimli, aniq ketma - ketlik asosida, yetarli shart - sharoitlarni hisobga olgan holda yondashuvi nazarda tutiladi. Bunda berilgan ma'lumotlar elementar tarzda bo'lib - bo'lib o'rganiladi va har bir bo'lak bo'yicha nazorat - tekshiruv ishlarini olib borish yo'lga qo'yiladi.

6. Masofaviy ta'limni tashkil qilishda teskari aloqa asosida:

Ushbu turda olingan ma'lumotlar qayta ishlangan holda ta'lim oluvchi tomonidan qabul qilinadi yoki berilgan manbaga qaytariladi. Umumiy tahlillar asosida ma'lum xulosalar, tushunilmagan ma'lumotlar qayta aloqa asosida jo'natiladi. Bu bosqichni amalga oshirish uchun kompyuter texnologiyalaridan foydalanish yaxshi natijalar beradi.

7. Masofaviy ta'limni tashkil etishda nazorat qilish asosida:

Talabalarining egallangan bilimlarini masofadan turib ma'lum nazorat shakllari va usullari yordamida baholash. Olingan natijalarni tahlil qilish asosida kerakli xulosalarga kelish. Ushbu natijalar asosida masofaviy ta'lim dasturlariga kerakli o'zlashtirishlar, yangiliklar kiritish.

Ushbu masofaviy ta'limni tashkil etish turlari asosida olib borilgan o'qitish jarayonlari mustaqil ta'lim olishda o'z samaradorligi bilan ajralib turadi.

Pedagog olim U. Begimqulov masofaviy ta'lim olishning pedagogik asoslarini quyidagicha tadqiq qiladi:

1. O'quv jarayonining markazida o'quvchining mustaqil bilim olish faoliyati (o'qish, o'qitish emas) turadi.

2. O'quvchi bilimlarini mustaqil egallash, turli axborot manbalari bilan ishlash va ulardan foydalanish malakasiga ega bo'lishi muhim hisoblanadi.

3. Bilimlarni mustaqil egallash passiv xarakterga ega bo'lmasligi, aksincha o'quvchi faol bilim faoliyatiga jalb qilinishi kerak.

4. O'quvchilarni kompyuter tarmoqlari orqali o'qitish yangi pedagogik texnologiyalarni talab etadi. Bunday pedagogik texnologiyalarga hamkorlikda o'qish, loyihalar metodi, muammoli o'qitish metodlarini keltirish mumkin.

5. Masofaviy o'qitish o'quvchining o'qituvchi bilan faol muloqotidan tashqari, boshqa o'quvchilar bilan ham muloqotini nazarda tutadi.

6. Nazorat tizimi doimiy xarakterga ega bo'lishi va tezkor teskari aloqa, testdan o'tkazish avtomatik tizimiga asoslangan bo'lishi kerak.

Masofaviy ta'limning asosini mustaqil ta'lim tashkil qilganligi uchun ham talabalarda ijodiy tafakkur rivojlanib boradi. Masofaviy ta'limda o'quv jarayonining muddati qat'iy belgilanmaydi. Nazorat ishlarini bajarish va javob yo'llashni talaba o'zi mustaqil, o'ziga qulay vaqtda bajaradi. Ushbu masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

“Pedagog olim N. A. Muslimov masofaviy ta'limni tashkiliy – metodik modellarini quyidagi asosda tashviq qiladi: Korrespondentlik ta'limi, Keys texnologiyasi, Radio – televizion ta'lim, Tarmoqli o'qitish, Mobil texnologiyasi” [20]

Masofaviy ta'limni qanday tashkil qilishdan qat'iy nazar barchasida mustaqil faoliyat yuritish lozimligi aniqdir.

Masofaviy ta'limni tashkil qilishda bir - qancha vositalardan foydalanish

mumkin. Ushbu vositalardan amaliy jihatdan foydalanish masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Quyida N. A. Muslimovning masofaviy ta'lim vositalarini aniqlaganini ko'rishimiz mumkin:

1. Elektron darsliklar;
2. Tarmoq o'quv – metodik qo'llanmalari;
3. Oddiy va multimediali variantlar asosida kompyuter ta'limi tizimlari;
4. Audio o'quv – axborot materiallari;
5. Video o'quv – axborot materiallari;
6. Laboratoriya praktikumlari;
7. Uzoq masofadan ulanuvchi trenajyorlar;
8. Uzoq masofadan ulanuvchi ma'lumotlar va bilimlar bazasi;
9. Masofadan ulanuvchi elektron kutubxona;
10. Ekspert asosidagi ta'lim tizimi.

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuasidir.

Elektron o'qitish tizimi – zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalari asosida tashkil etiladigan o'qitish tizimi.

Elektron ta'limni amalga oshirishda qo'yida ko'rsatilgan bosqichlar asosida amalga oshirish mumkin:

1-bosqich: Tahlil

2-bosqich: Loyihalashtirish

3-bosqich: Joriy qilish

4-bosqich: O'quv kontentlarini yaratish

5-bosqich: Ishga tushirish

6-bosqich: Rivojlantirish

1-bosqichda o'quv muassasining elektron ta'lim jarayoniga bo'lgan ehtiyojlari, ta'lim jarayonida qatnashayotgan foydalanuvchilarning soni, o'qitish usullari va shakllari, loyihani amalga oshirishda kerak bo'ladigan texnik, dasturiy va inson resurslari, loyihani iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi.

2-bosqichda tahlillar natijasida amalga oshiriladigan ishlar ko'lami va texnik topshiriq loyihalashtiriladi.

3-bosqichda tanlangan elektron ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmua tegishli serverda o'rnatiladi, tizimga tegishli domen tanlanadi. Elektron ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuasidan foydalanish va unga texnik qo'llab quvvatlashchi ishchi xodimlarni o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlar tashkillashtiriladi.

4-bosqichda elektron ta'lim jarayonining asosiy elementlari va o'quv kontentlar o'quv bo'limi va soha mutaxassislari bilan hamkorlikda yaratiladi. Yaratilgan o'quv kontentlar ekspertlar tomonidan tekshiriladi.

5-bosqichda elektron ta'lim o'quv jarayoniga tadbiiq etiladi. Ta'lim jarayoni elektron tizimda doimiy nazoratda bo'ladi. Tizimdagi havfsizlik choralari monitoring qilib boriladi.

6-bosqichda yuqorida keltirilgan bosqichlarda mavjud bo'lgan kamchiliklar to'g'rilanadi, yangi o'quv kurslar yaratiladi, texnik imkoniyatlar kengaytiriladi, tizimning rivojlanishiga tegishli bo'lgan ishlar ko'lami bajariladi.

LMS tizimlari elektron ta'limni tashkil etishning asosiy funksiyalarini o'z ichiga oladi. Bunday funksiyalarga o'quvchilarning(o'qituvchilarning, kurs yaratuvchi pedagoglarni va boshqa roldagilarni) ro'yihatga olishi, foydalanuvchilarni o'quv kurslardan chetlashtirish, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish muhitini yaratish, o'quvchi va o'qituvchilarning o'zaro individual yoki/va guruh bo'lib hamkorlikda ishlashini tashkil etish, guruhlar yaratish va ularni boshqarish, oraliq, joriy va yakuniy nazoratlarni tashkillashtirish va elektron nazorat turlarini yaratish (elektron nazorat turlariga yopiq turdagi test, ochiq turdagi nazorat, moslikni topishga oid, ketmaktelikni to'g'ri joylashtirish, bo'sh qoldirilgan joyni to'ldirish va boshqa turlari kiradi), har-xil turdagi ijtimoiy so'rovlar tashkillashtirish, o'quvchilarning bilim darajasini monitoring qilish, sertifikatlar

(diplomlar) berish imkoniyati, elektron axborot resurslarini (elektron kutubxonalar) tashkillashtirish, elektron o'quv resurslarini eksport/import qilish imkoniyatlari, tizim foydalanuvchilarining (o'quvchilar, o'qituvchilar(tyutorlar), kurs yaratuvchi pedagoglarning) tizimga qachon, qancha vaqt davomida o'quv kontentlar bilan tanishganligi, qaysi IP adres orqali kirganligini (bu esa qaysi davlatdan tizimga kirganligini aniqlashga yordam beradi), brauzer va qaysi operatsion tizim orqali kirganligi, tizimda mavjud foydalanuvchilarning aktivligini maxsus grafiklar orqali monitoring qilish imkoniyati, o'qituvchi(tyutor) (yoki elektron kurs yaratuvchi pedagoglar) tomonidan elektron o'quv resurslarni yaratishi, Authoring toolslarda SCORM, TinCan yoki boshqa standartlar asosida yaratilgan elektron o'quv resurslarini yuklashi, o'quvchilarning boshqa o'quvchilar/o'qituvchilar bilan (Chat, Forum, videokonferensiya, umumiy elektron doskalar yoki tizimning ichki/tashqi xabarlar almashish moduli orqali) muloqatini tashkillashtirish, o'quv jarayonida bo'ladigan yangiliklarni barcha foydalanuvchilarga ommaviy xabar yuborib turuvchi modulning mavjudligi, iqtisodiy va marketingga oid operatsiyalarni boshqarish va boshqa imkoniyatlarni sanab o'tish mumkin.

Nazorat savollari:

1. Masofaviy ta'limni qanday tashkil qilinadi?
2. Masofaviy ta'limning tashkil etishda tahliliy yondashuv.
3. Masofaviy ta'lim tushunchasi fanga nechanchi yil kirib kelgan?
4. Masofaviy ta'lim va dasturlashtirilgan ta'limning farqi nimada?

3.3. Modulli o'qitish texnologiyalari

Modulli ta'lim dunyo tajribasida qo'llanilib kelayotgan (Buyuk Britaniya, Gollandiya, AQSh, Rossiya) ta'limning samarali shaklidir. Lekin uning didaktik ta'minoti to'liq ishlab chiqilmaganligi sababli keng tarqalmayapti. Modulli texnologiya umumlashgan universal tizim bo'lib, ta'lim-trabiya maqsadlarini amalga oshirishga xizmat qiladigan barcha optimal va mos texnologiyalarni o'z ichiga oladi.

Bu texnologiya quyidagi g'oya, prinsip va qoidalarni amalga oshiradi:

✓ o'quv materialini, uni o'zlashtirish uchun taklif va topshiriqlar bilan birgalikda yirik blokni qilib tashkil etish.

✓ o'quvchilar tomonidan o'quv materialini mustaqil ishlab chiqilishini mo'ljallash. 3.O'quv faoliyati algoritmi (modul deb nom

olgan o'quv metodik kompleks) va dastur (o'quv ishining ketma-ket topshiriq va bosqichlari) yordamida o'quvchilar faoliyatini boshqarish.

✓ o'qituvchi metodik tizimning ochiqdigi (o'quvchilarga darsda bajariladigan ishlar rejasi va materialni o'rganish dasturi oldindan aytib o'tiladi;

✓ materialni o'zlashtirish darajasi, uni o'rganish shakli, joyi va tempini o'quvchilar o'zlari tanlab olishlari mumkin;

✓ uyga vazifa ixtiyoriy;

✓ har bir o'quvchining samarali bilim olish faoliyati uchun sharoit yaratish;

✓ nazorat mezonini va mazmuniga o'quvchilarni perspektiv yo'naltirish;

✓ o'quvchiga va uning qobiliyatiga ishonch ko'rsatish;

✓ darsda, ish jarayonida erkin o'z-o'zini nazorat qilish;

✓ bahosiz operativ nazorat;

✓ yakuniy nazoratga qarab natijani baholash joriy natijalarning o'rtarifmetik hisobi emas;

✓ har bir o'quvchiga yakuniy natijani yaxshilash imkoniyatini berish;

✓ ijodiy faoliyatda o'z imkoniyatlarini amalga oshirish;

✓ o'quv jarayoni samaradorligini baholashda o'quvchilar ishtirok etadi.

Modul lotincha "modulus" so'zidan olingan bo'lib me'yor, o'lchov degan ma'noni anglatadi. Ta'limda modul o'rganilayotgan predmetni ma'lum qismlarga bo'lib, uni o'rganishning aniq tizimini yaratadi. O'quvchilarning o'qishini tashkil etish vositasi sifatida modullar tayyorlashning har xil usullari mavjud. Dasturi, mustaqil o'qishga o'rgatadigan o'quv qo'llanma sifatida o'quvchiga o'quv moduliga kiritilgan o'quv materialini blokini o'qish vaqtida doimiy foydalanish uchun berilsa ta'lim samaradorligi oshadi.

Bo'limni o'rganishdan oldin o'quvchilar bilan materialni o'rganish istiqbol rejasini muhokama qilinadi, mavzular ketma-ketligi, har bir mavzu bo'yicha darslar soni, dars shakllarini aniqlanadi. Har bir o'quvchi individual ish uchun modul qo'llanmasi yoki modulga kirgan didaktik materiallar paketini oladi, unga quyidagilar kiradi: Modul qo'llanmasidan o'quvchi uyida yoki sinfda o'zi mustaqil foydalanadi: ba'zi materiallar ustida uyida qo'shimcha oldinga o'tib ketadi. Talabaga modul bilan ishlash metodikasini

tushuntirib, eslatib turish lozim. Blok mazmunini o'rganishni asosiy konspektidan foydalanib ma'ruzadan boshlash lozim.

Boshidan berilgan bo'lim materialini o'rganishga undovchi muammoli vaziyat hosil qilinadi. So'ng materialni umumiy tarkibi, asosiy tushuncha, mantiqiy bog'lanishlar, qiyin joylar tushuntiriladi. Bunda o'qituvchilar o'zlaridagi asosiy konspekt bo'yicha o'tilayotgan darsni kuzatadilar.

O'quv jarayonini masofaviy yoki elektron shaklida tashkil etish uchun ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS (Learning Management Systems) ishlatiladi.

Nazorat savollari:

1. Modulli ta'lim texnologiyasining xususiyatlari.
2. Modulli texnologiyani amalga oshirishning asosiy g'oya, prinsip va qoidalari.
3. Modul nima va uni qanday shakllantirish kerak?
4. Sinf dars tizimida modulli ta'lim texnologiyasi adaptatsiyasi.

3.4. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash imkoniyatini beruvchi innovatsion ta'lim texnologiyalari.

Elektron ta'lim.

O'zbekiston milliy strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri ta'limdir. Bugungi kunda o'quv muassasalari uchun AKTni kiritish, AKT'asosida ta'lim sifatini oshirish, AKT sohasida kadr potensialini rivojlantirish, mutaxassislarni tayyorlash soha rivojining asosiy ustunidir¹¹. Ekspertlar bahosiga muvofiq, mamlakat o'quv muassasalarining ko'p soniga ega va AKT sohasida shaxsni muntazam ravishda tayyorlash bilan zarur bo'lgan mutaxassislarga ehtiyojini tez qondirish mumkin. Ammo respublika hozirgi paytda o'z rivojlanishining maqsadlariga erishish uchun AKTni samarali boshqarishda yetarli moliyaviy va inson resurslariga ega emas. Mavjud bo'lgan infrastrukturani ishlata oladigan, texnik ko'nikmalarga ega mutaxassislarning kamligi sezilib turadi.

Axborot miqdorining keng ko'lamda ortib borayotganligi ta'lim jarayonida yangidan-yangi talablar qo'yimoqda. Axborotlarni o'zlashtirish va ulardan ta'lim jarayonida yetarlicha hamda samarali foydalanish uchun qulay vositalardan foydalanishga zarurat tug'ilmoqda. Bugungi texnologiyada yuz berayotgan inqilobiy o'zgarishlar aynan axborotlardan ta'lim jarayonida yetarlicha foydalanishni ta'minlashda kompyuter va texnik vositalar, umuman olganda, AKT texnologiyalarini qo'llanishga olib keldi. Bugungi kunda ta'lim jarayoniga kompyuter va texnik vositalarning jadal kirib kelayotganligi ta'kiqlab o'tildi. Biroq, ulardan foydalanuvchilarning tayyorgarligi va kompetentligi hali lozim darajada emasligi tabiiy holdir. Mutaxassislarining islohotlar bilan mutanosibligi ta'minlanishini inobatga olish lozim.

«Elektron ta'lim» atamasi 1999 yildan beri mavjud. Ushbu atama bilan birga «onlayn-ta'lim» i «virtual ta'lim» atamaları paydo bo'lgan. Shu bilan birga elektron ta'lim asosidagi prinsiplar butun tarix davomida yaxshi hujjatlashtirilgan va elektron ta'lim XIX asrda beri mavjudligi to'g'risida dalillar mavjud.

Internet ishga tushishidan ancha oldin talabalarga ayrim fanlar yoki ko'nikmalar bo'yicha ta'limni taqdim etish uchun masofadan o'qitish tashkil etilgan.

1840 yillarda Isaak Pitman o'z o'quvchilarga yozishmalar bo'yicha stenografiyani o'rgatdi.

1924 yilda, birinchi marta matnli mashina ixtiro qilingan. Ushbu qurilma talabalarga o'z g'oyasini tekshirish imkonini beradi.

Keyin 1954 yilda Garvard universiteti professori Skinner maktablarga o'z o'quvchilarni o'qitishni boshqarish imkonini beradigan «trenajyor» atamasini kiritdi.

1960 yilda birinchi o'qituvchi kompyuter dasturi taklif etilgan. Dastlab u Illinoys shtati universitetidagi ta'lim oluvchi talabalar uchun ishlab chiqilgan, natijada butun soha maktablarida foydalanilgan.

Birinchi ye-Learning tizimi talabalargacha axborotni yetkazishga mo'ljallangan, lekin 70 yillarda elektron ta'lim interaktiv bo'ldi. Buyuk

¹¹ Information and communication technologies in education: UNESCO Institute for information technologies in education, 2013.

tushuntirib, eslatib turish lozim. Blok mazmunini o'rganishni asosiy konspektdan foydalanib ma'ruzadan boshlash lozim.

Boshidan berilgan bo'lim materialini o'rganishga undovchi muammoli vaziyat hosil qilinadi. So'ng materialni umumiy tarkibi, asosiy tushuncha, mantiqiy bog'lanishlar, qiyin joylar tushuntiriladi. Bunda o'qituvchilar o'zlaridagi asosiy konspekt bo'yicha o'tilayotgan darsni kuzatadilar.

O'quv jarayonini masofaviy yoki elektron shaklida tashkil etish uchun ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS (Learning Management Systems) ishlatiladi.

Nazorat savollari:

1. Modulli ta'lim texnologiyasining xususiyatlari.
2. Modulli texnologiyani amalga oshirishning asosiy g'oya, prinsip va qoidalari.
3. Modul nima va uni qanday shakllantirish kerar ?
4. Sinf dars tizimida modulli ta'lim texnologiyasi adaptatsiyasi.

3.4. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash imkoniyatini beruvchi innovatsion ta'lim texnologiyalari.

Elektron ta'lim.

O'zbekiston milliy strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri ta'limdir. Bugungi kunda o'quv muassasalari uchun AKTni kiritish, AKT'asosida ta'lim sifatini oshirish, AKT sohasida kadr potensialini rivojlantirish, mutaxassislarni tayyorlash soha rivojining asosiy ustunidir¹¹. Ekspertlar bahosiga muvofiq, mamlakat o'quv muassasalarining ko'p soniga ega va AKT sohasida shaxsni muntazam ravishda tayyorlash bilan zarur bo'lgan mutaxassislarga ehtiyojini tez qondirish mumkin. Ammo respublika hozirgi paytda o'z rivojlanishining maqsadlariga erishish uchun AKTni samarali boshqarishda yetarli moliyaviy va inson resurslariga ega emas. Mavjud bo'lgan infrastrukturani ishlata oladigan, texnik ko'nikmalarga ega mutaxassislarning kamligi sezilib turadi.

Axborot miqdorining keng ko'lamda ortib borayotganligi ta'lim jarayonida yangidan-yangi talablar qo'yimoqda. Axborotlarni o'zlashtirish va ulardan ta'lim jarayonida yetarlicha hamda samarali foydalanish uchun qulay vositalardan foydalanishga zarurat tug'ilmoqda. Bugungi texnologiyada yuz berayotgan inqilobiy o'zgarishlar aynan axborotlardan ta'lim jarayonida yetarlicha foydalanishni ta'minlashda kompyuter va texnik vositalar, umuman olganda, AKT texnologiyalarini qo'llanishga olib keldi. Bugungi kunda ta'lim jarayoniga kompyuter va texnik vositalarning jadal kirib kelayotganligi ta'kiblab o'tildi. Biroq, ulardan foydalanuvchilarning tayyorgarligi va kompetentligi hali lozim darajada emasligi tabiiy holdir. Mutaxassislarning islohotlar bilan mutanosibligi ta'minlanishini inobatga olish lozim.

«Elektron ta'lim» atamasi 1999 yildan beri mavjud. Ushbu atama bilan birga «onlayn-ta'lim» i «virtual ta'lim» atamalari paydo bo'lgan. Shu bilan birga elektron ta'lim asosidagi prinsiplar butun tarix davomida yaxshi hujjatlashtirilgan va elektron ta'lim XIX asrda beri mavjudligi to'g'risida dalillar mavjud.

Internet ishga tushishidan ancha oldin talabalarga ayrim fanlar yoki ko'nikmalar bo'yicha ta'limni taqdim etish uchun masofadan o'qitish tashkil etilgan.

1840 yillarda Isaak Pitman o'z o'quvchilarga yozishmalar bo'yicha stenografiyani o'rgatdi.

1924 yilda, birinchi marta matnli mashina ixtiro qilingan. Ushbu qurilma talabalarga o'z o'zini tekshirish imkonini beradi.

Keyin 1954 yilda Garvard universiteti professori Skinner maktablarga o'z o'quvchilarni o'qitishni boshqarish imkonini beradigan "trenajyor" atamasini kiritdi.

1960 yilda birinchi o'qituvchi kompyuter dasturi taklif etilgan. Dastlab u Illinoys shtati universitetidagi ta'lim oluvchi talabalar uchun ishlab chiqilgan, natijada butun soha maktablarida foydalanilgan.

Birinchi ye-Learning tizimi talabalargacha axborotni yetkazishga mo'ljallangan, lekin 70 yillarda elektron ta'lim interaktiv bo'ldi. Buyuk

¹¹ Information and communication technologies in education: UNESCO Institute for information technologies in education, 2013.

Britaniyada Ochiq Universitet elektron ta'limning afzal jihatlaridan foydalanishga intilmoqda. Ularning ta'lim tizimi, birinchi navbatda masofadan o'qitishga mo'ljallangan. Avval, o'quv materiallari pochtdan yuborilgan, shuningdek o'qituvchilar bilan elektron pochta bilan yozishmalar yuborilgan. Internet paydo bo'lishi bilan Ochiq universitet interaktiv ta'lim xizmatlarining keng spektrini taklif etgan.

Kompyuter va Internet paydo bo'lishi bilan XX asrning oxirida, elektron ta'lim instrumentlar va yetkazib berish usullari kengaytirilgan. 1980 yillarda birinchi MAS jismoniy shaxslarga uylarida shaxsiy kompyuterga ega bo'lish imkonini berdi, o'z navbatida alohida predmetlar to'g'risida bilish va alohida ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Keyin keyingi o'n yillikda onlayn-axborotning ko'p miqdoridan foydalana olish va elektron ta'lim uchun katta imkoniyatlarga ega bo'lish imkonini beradigan o'qitishning virtual muhiti rivojlana boshlandi.

Texnologik yutuqlar ta'lim muassasalarga masofadan o'qitish narxini kamaytirishga, shuningdek ta'limga keng auditoriyani taqdim etish uchun tejamkorlikka erishishga yordam berdi.

Elektron ta'limning innovatsion texnologiyalari.

Elektron ta'lim bevosita Internet tarmog'i imkoniyatlaridan foydalanib, Internet ta'lim tizimini shakllantirishga imkon beradi. Bunda quyidagilarni alohida ajratigan xolda, ta'limni rivojlanishidagi muxim omillar sifatida keltirish maqsadga muvofiqdir:

1. Mobile Learning. Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile "smart phones" makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turtki bo'ldi. Internet tarmog'iga ulangan va xisoblash imkoniyatlarga ega obil qurilmalar xattoki zamonaviy kompyuterlardan ommalashib ketdi.

2. Cloud computing. O'tgan bir necha yillar mabaynida bulutli hisoblash konsepsiyasi va virtuallashtirish tamoyili ancha taraqqiy etdi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida muxim texnologiyalardan biriga aylandi. Ko'plab tashkilotlar infrastrukturasi sarfni, boshqaruvga ketadigan vaqtni kamaytirish va takomillashgan virtual mashinalar uchun ketadigan xarajatlarni qisqartirish maqsadida bu yangi texnologiyani tadbiq etishni amalga oshirishga kirishdi. Bulutli hisoblashlar o'zida foydalanuvchilarga Internet tarmog'i ilovalaridan foydalanish uchun qulay muhitni mujassam etadi: ushbu nuqtai nazardan ulardan foydalanish dolzarbligi mamlakatning ijtimoiy – siyosiy faoliyatida, shu jumladan elektron

hukumatni joriy qilish va shakllantirish doirasida alohida axamiyat kasb etadi.

3. One-to-One computing. O'qitish joyida tashkillashtirilayotgan axborot muxiti tobora tinglovchiga yaqin va do'stona tarzda amalga oshirilmoqda. Bunda texnologiyalarga universal imkoniylik tamoyili ilg'or surilib, turli qurilma va moslamalardan turli vaziyatlarda qulay foydalanishni ta'minlab beradi (laptop, computer, smart phone, tablet, kabilar asosida shaffof sinf yaratilishi).

4. Ubiquitous learning. Xar vaqtda va xar yerda tamoyili ("anytime, anywhere") an'anaviy dars davomiyligini va tashkil etilishini takomillashtirilishini nazarda tutadi: virtual muxit orqali tinglovchi uchun "ubiquitous" – keng qamrovlilik imkoniyatlarini yaratib beradi.

5. Gaming. O'qitish jarayonida interfaol usullar, jumladan maqsadga yo'naltirilgan dastur va o'yinlarni kiritilishi tinglovchilarga nafaqat ta'lim metodikalarni boyitilishiga, balki ularning ijimoiy faollikka chorlovchi vositalar sifatida xizmat qiladi.

6. Personalized learning. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish tinglovchiga kerakli xajm va mazmundagi bilim olish va turli o'qitish usullarini kerakli yo'sinda qo'llanilishiga imkon beradi.

7. Redefinition of learning spaces. O'qitish makonini qayta kashf etish tamoyili tinglovchilarga xamkorlikda ishlash, fanlararo mutanosiblikni topish, tinglovchiga yo'naltirilgan va uning talablariga moslasha oladigan muxit yaratilishini nazarda tutadi.

8. Teacher-generated open content. O'qituvchi yaratgan ochiq kontent ta'lim tizimida o'qituvchi tomonidan shakllantirilgan. o'qitish resurslarini va moslashgan materiallarni yaratishni va ulardan keng miqyosda foydalanishni nazarda tutgan xolda, tinglovchiga biror bir kursning ma'lum qisminiyoxud mar'abani olishga imkon beradi.

9. Smart portfolio assessment. Baxolashning aqlli portfoliosi tamoyili pedagog uchun "formatlangan" baxolash tizimini taqdim etadi, qaysiki real vaqt ma'lumotlarni olgan xolda, tinglovchining bilim va ko'nikmalarini kerakli vaqt oraliq'i va bilimlar kesimida taxlil qilishni asoslab beradi.

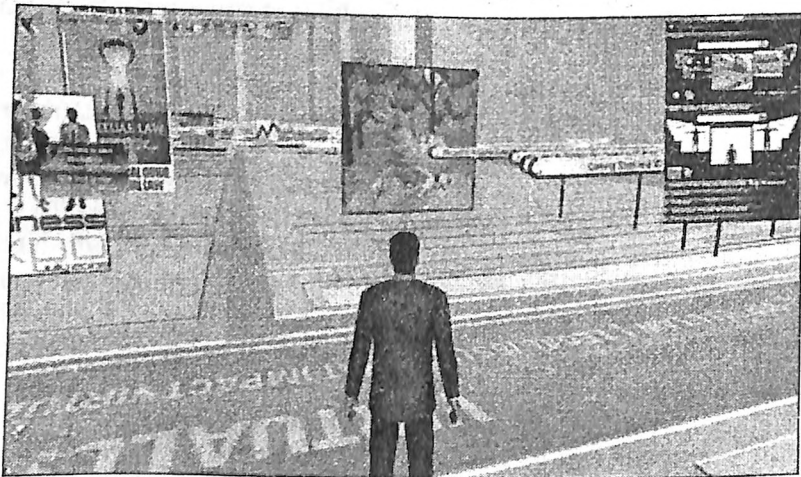
10. Teacher managers/mentors. Auditoriyadagi o'qituvchining roli "markaziy" shaxsdan "xamkor" shaxsga o'tishi: bunda o'qituvchi tomonidan berilayotgan yo'riqnomalar dars mobaynida yo'l boshlovchi rolida bo'lishini axamiyatli omil sifatida ta'kidlab beradi. Darsni va resurslarni to'g'ri taqsimlanishi, xamda sherikchilik muxitini kuchaytirishga imkon beradi.

Ko'rinib turibdiki, yuqorida keltirilgan barchalarida bevosita yoki bilvosita tariqada AKTlar, Internet va uning imkoniyatlari qo'llanilishi nazarda tutilgan; ularni bilish va muqobil foydalanish esa, o'z navbatda, pedagogda AKT kompetentligini shakllantirilishi asosi xisoblanadi.

3D Internet texnologiyasi.

Oxirgi yillarda ta'lim tizimida zamonaviy internet texnologiyalaridan foydalanishga, xususan multimediyaga asoslangan texnologiyalarga alohida etibor berilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur'atlarda rivojlanishi ta'lim tizimiga ham o'z ta'siri ko'rsatibgina qolmasdan, uni tashkillashtirishning asosiy instrumentiga aylanib qolmoqda. Misol qilib oladigan bo'lsak, eng tez rivojlangan va yuqori samara ko'rsatgan ta'lim texnologiyalari axborot kommunikatsiyalar asosida tashkillashtirilgandir. Masalan, Cloud Computing, Mobile Learning, Tablet Computing, Open Content Learning, Analytic Learning, Virtual and Remote Laboratories.

XXI asr ta'lim tizimi bevosita internet va multimedia texnologiyalari bilan bog'langan. Oxirgi o'n yillikda internet tarmog'ida juda yuqori samaradorlikka erishilgan bo'lsa, multimedia texnologiyalarining ham keskin rivojlanishi va internet bilan integrallashuvi uning imkoniyatini yanada boyitmoqda.

1-rasm. 3D Internet konsepsiyasi.

Kelajak tarmoqlarini qurish konsepsiyasining bugungi dolzarb masalalari ichida 3D Internet tarmog'ini qurish va uni xalq

xo'jaligining turli sohalarida qo'llash muhim o'rin tutadi(1-rasm). 3D Internet texnologiyasi sanoat, ishlab chiqarish, fan-texnikalar uchun, ularning yanada taraqqiy topishi uchun yangi bir davrni ochib beradi. Ulkan imkoniyatlar yaratadi. Dunyoning turli chetlaridagi rivojlanishlarning boshqa chetlariga tadbqiqini va samaradorligini virtual boshqarish imkoini beradi.

Shuni hisobga olgan holda, 3D Internet texnologiyasining ta'lim tizimida qo'llash va undan kutilgan natijalar to'g'risida yoritamiz.

3D Internet texnologiyasi internet va 3D grafika texnologiyalarining integratsiyalashuvi bo'lib, uning natijasida internet orqali interaktiv 3D kontent real vaqt rejimida veb xizmat ko'rinishida yuboriladi. Web 3.0 konsepsiyasi asosida rivojlantirilayotgan ushbu texnologiya internet yordamida virtual olam yaratish imkonini beradi. 3D Internet bir qator afzalliklarga ega:

- Tarmoq foydalanuvchilari virtual birlashtiriladi va boshqariladi;
- Masofa ahamiyat kasb etmaydi, hamma bir-biri bilan virtual yagona joyda, fazoda joylashadi;
- Kontent har bir foydalanuvchi o'zi boshqarishi mumkin;
- Istalgan tarmoq foydalanuvchi boshqa tarmoq foydalanuvchisiga bevosita interaktiv ta'sir o'tkazishi mumkin.

2-rasm. 3D Internet virtual ta'lim tizimi.

Ushbu texnologiyani tashkillashtirish uchun 3D kamera va yuqori tezlikli internet talab qilinadi.

Ushbu texnologiyani ta'limda qo'llash masofaviy ta'limdagi talaba va universitet o'rtasidagi to'siqni yo'qotish va dars jarayonini virtuallashtirish imkonini beradi. Dunyoning istalgan nuqtasida joylashgan talabalarni yagona ta'lim olish muhitiga birlashtirish va o'qituvchining ishlash samaradorligini oshirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Ushbu texnologiya asosida virtual multimedia ta'lim muhiti yaratiladi.

3D Internet texnologiyasi asosida virtual ta'lim tizimini tashkillashtirish quyidagi ta'lim va tadqiqot turlarini tashkillashtirish imkonini beradi:

-Dunyoning istalgan virtual universitetlariga a'zo bo'lish va dasrlarida qatnashish;

-Virtual masofaviy ta'lim;

-Virtual ekskursiyalar tashkillashtirish;

-Virtual tadqiqotlar olib borish;

-Virtual kitob va qo'llanmalar harid qilish;

-Virtual seminarlar va konferensiyalar tashkillashtirish;

-Virtual ishchi guruxlar tashkillashtirish va loyihalarni bajarish va

boshqalar.

Sanab o'tilganni tashkillashtirishning yagona vositasi sifatida 3D Internet texnologiyasi xizmat qiladi. Ta'kidlash joizki, ushbu xizmatlarni ta'minlovchi yagona intereaktiv, real vaqtli 3D multimedia tarmoq platformasi tashkillashtirish talab etiladi. Foydalanuvchi tomonda ham 3D kamerani o'z ichiga olgan ma'lum qurilmalar to'plami bo'lishi zarur.

3D Internet texnologiyasini qo'llash ta'lim tizimida qo'llash quyidagi yutuqlarni beradi:

-virtual masofaviy ta'limni tashkillashtirish;

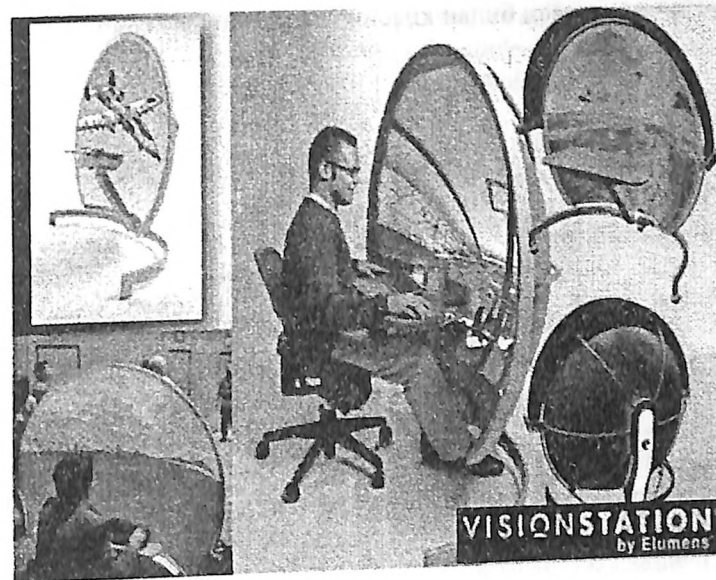
-ta'lim olish uchun ketadigan harajatlarni kamaytirish, yo'l harajatlarini qisqartirish;

-cheksiz talabalar auditoriyasini shakllantirish va butun dunyo bo'ylab onlayn darslar olib borish;

-virtual ilmiy tadqiqot ishlarini tashkillashtirish va ularga butun dunyo bo'ylab yetakchi olim va mutahassislarni jalb qilish;

-yangi ilmiy yangiliklarni interaktiv virtual kuzatish va takliflar bildirish;

-va albatta konferensiya va seminarlarda virtual ishtirok etish.

3-rasm. 3D Internet orqali virtual tadqiqotlar olib borish

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta'limda 3D Internet texnologiyasini qo'llash ta'lim sifatining yanada o'sishiga, zamonaviy ta'lim turlarining keskin rivojlanishiga, xalqning savodxonlik darajasining ortishiga va asosiysi davlatning yanada taraqqiy topishiga katta hissa qo'shadi.

Назорат саволлари:

1. Электрон таълим хусусиятларини санаб беринг.
2. Электрон таълим технологияларини тушунтириб беринг.
3. Мультимедиа таълим тизими деганда нимани тушунасиз?
4. 3D Internet технологияси деганда нимани тушунасиз?
5. 3D Internet технологиясининг таълимда қўлланилиши ва истикболлари нималардан иборат деб ҳисоблайсиз?

6. Виртуал таълим тизими деганда нимани тушунасиш?
 7. 3D Internet технологиясини қўллаш ютуқлари сифатида яна нималарни келтириш мумкин?
 8. Бошқа интернет таълим технологиялари ва уларнинг 3D Internet технологияси билан қиёсий таҳлилини келтиринг?

IZOHLI LU'GAT

O'zbekcha tushunchalar	Inglizcha tushunchalar
Algoritm-modul ta'limi tarkibiy bo'laklarining o'zaro joylashishi hamda texnologik jarayonni amalga oshirish ketma-ketligining avvaldan belgilangan tartib-qoidalari	Algorithm-rules initially established to realize an interposition of parts of module education and sequence of technological process
Aralash model-masofaviy ta'limning turli shakllari, bir necha shakllarning integratsiyasiga asoslangan model	Mixed model - model based on various forms distance learning and integration of some forms
Aralash o'qitish - onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shakli	Blended learning - a form of teaching based on a group learning under the supervision of a teacher using online study materials
"Assesment" texnologiyasi - talabalarining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami	"Assessment tychnology" - A set of assignments intended for comprehensive assessment of skill and competence level of students
Imitatsion o'yinlar - ishlab chiqarish korxonalari, isho'rinlari, firmalar, tashkilotlarda xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatni imitatsiyalash (taqlid qilish, ko'chirish) asosida talabalarni muayyan amaliy yoki kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga yo'naltiradigan o'yinlar	Imitation games - Activities aimed at effective preparing students for certain activities based on imitation of activity carried out by employees of organizations, companies, factories
Individual ta'lim - Ta'lim jarayonida o'qituvchining faqatgina bir nafar talaba bilan yoki talabaning ta'lim vositalari	Individual Education - Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperation

(adabiyotlar, kompyuter, televideniya, radio va b. axborot texnologiyalar) bilano'zaro hamkorligi asosida o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim	with a single student or educational means (literature, computer, television, radio, etc.) during educational process
Innovatsion ta'lim - Talabada yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish; o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalarni, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim	Innovative education - Education that allows to develop skills and qualities of a student
Innovatsiya - muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat	Innovation - an activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Interfaol ta'lim - talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarini o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim	Interactive education -the education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knowledge
Ishbilarmonlik o'yinlari - ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka va sifatlarini o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar	Business games - activities organized in order to master skills in running a certain activity, process or relationships and their effective and proper organization
"Keys-stadi" texnologiyas - muammoli vaziyat; talabalarda aniq, real yoki sun'iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini	"Case study" Technology - a technology that forms skills in searching for proper variants by analyzing created or authentic dilemma

toppish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya	(problematic situation) or problems
Loyiha metodi - o'quv jarayonini individuallashtirish, talabaning o'zini mustaqil namoyon qilishini rejalashtirish, o'z faoliyatini oqilona tashkillashtirish va nazorat qilish imkoniyatini beradigan ta'lim metodlari majmui	A method of project - a set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity
Loyiha ta'limi - ta'limiy xarakterdagi aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ta'lim	A study of project - education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational characteristics
Muammoli ta'lim - talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim	Problem education - education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Novatsiya - tizimdagi ayrim elementlarnigina o'zgartirishga xizmat qiluvchi faoliyat	Novation - an activity that serves to change certain elements in the system
Pedagogik muammo hal qilinishi zarur, biroq, hali yechish usuli noma'lum bo'lgan pedagogik xarakterdagi masala	Pedagogical problem - a pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution

(adabiyotlar, kompyuter, televideniya, radio va b.axborot texnologiyalar) bilano'zaro hamkorligi asosida o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim	with a single student or educational means (literature, computer, television, radio, etc.) during educational process
Innovatsion ta'lim - Talabada yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish; o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim	Innovative education - Education that allows to develop skills and qualities f a student
Innovatsiya - muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat	Innovation - an activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Interfaol ta'lim - talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarini o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim	Interactive education -the education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knowledge
Ishbilarmonlik o'yinlari - ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka va sifatlarini o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar	Business games - activities organized in order to master skills in running a certain activity, process or relationships and their effective and proper organization
"Keys-stadi" texnologiyas - muammoli vaziyat; talabalarda aniq, real yoki sun'iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini	"Case study" Technology - a technology that forms skills in searching for proper variants by analizing created or authentic dilemma

toppish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya	(problematic situation) or problems
Loyiha metodi - o'quv jarayonini individuallashtirish, talabaning o'zini mustaqil namoyon qilishini rejalashtirish, o'z faoliyatini oqilona tashkillashtirish va nazorat qilish imkoniyatini beradigan ta'lim metodlari majmui	A method of project - a set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity.
Loyiha ta'limi - ta'limiy xarakterdagi aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ta'lim	A study of project -education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a pla and aim that have educational characteristics
Muammoli ta'lim - talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim	Problem education - education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Novatsiya - tizimdagi ayrim elementlarnigina o'zgartirishga xizmat qiluvchi faoliyat	Novation - an activity that serves to change certain elements in the system
Pedagogik muammo hal qilinishi zarur, biroq, hali yechish usuli noma'lum bo'lgan pedagogik xarakterdagi masala	Pedagogical problem - a pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution

"Portfolio" avtobiografik xarakterga ega hujjatlar to'plami	Portfolio - a set of autobiographical Documents
Rivojlanish Shaxsning fiziologik hamda intellectual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon	Development A complicated process of qualitative and quantitative changes in individual's physiological and intellectual development
Rivojlantiruvchi ta'lim - talabalarning ichki imkoniyatlari rivojlantirish va ularni to'laro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan ta'lim	Developing Education - Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Rolli o'yinlar - ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holati, xatti-harakatlar mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan o'yinlar	Role-playing games activities that allow to explore the psychological state and actions of an individual when accomplishing the assignments and obligations
Ta'lim jarayonini loyihalashtirish - o'qituvchi tomonidan talabani muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkillashtirishdan to ommaviy baholashgacha bo'lgan mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyati	Projecting the educational process - a targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Ta'lim tizimini modernizatsiyalash - jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarini, jamiyat va davlatning malakali kadrlarga,	Modernization of educational system -improving or developing an existing mechanism in order to provide sustainable development of continuous

shaxsning esa sifatli ta'lim olish bo'lgan talabini qondirish yo'lida uzluksiz ta'lim tizimini barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida mavjud mexanizmning qayta ishlab chiqilishi yoki takomillashtirilishi	educational system that meets students' needs and interests as well as society's social, economic and cultural and country's skilled personal needs
Texnologik model (passport) - ta'lim yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirning asosiy ko'rsatkichlari va ularning texnologik tavsifini yorituvchi hujjat	Technological Model (passport) - A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Texnologik xarita - ta'lim jarayonni bajaruvchi yoki ma'lum ob'yektga texnik xizmat ko'rsatuvchi pedagoglarga taqdim etiladigan barcha zarur ma'lumotlar, ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan hujjat	Technological map - a document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object
Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim - talabani fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim	Student-centered Education - education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
Shaxsni rivojlantirish - individual vaqt nuqtaiy nazaridan jismoniy va ruhiy o'zgarishlarning sodir bo'lish jarayoni	Developing an individual - a process of occurring physical and psychological changes in an individual
Edvayzer - bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarining talabalar tomonidan	Advisor - an advisor who assists in an independent accomplishment of a

individual, mustaqil bajarilishi vaqtida metodik yordam beradigan maslahatchi	thesis, course projects by students
O'quv loyihasi - talablarning muammolarni izlash, tadqiqot qilish va yechish, natija (yechim)ni mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usuli; 2) nazariy bilimlar asosida amaliy topshiriqlarni yechishga qaratilgan o'quv harakati vositasi; 3) rivojlantirish, tarbiyalash, ta'lim berish, bilimlarni boyitish, mustahkamlash va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik vosita	Learning project - a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; 2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge; 3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi". Toshkent, 2017
2. Mirziyoyev Sh.M Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent : "O'zbekiston", 2016 yil.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. 2017.
4. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. Toshkent: "O'zbekiston", 2017 yil.
5. N. Sayidaxmedov, D. Mirzajonova. Pedagogik texnologiya ta'lim, zamonaviylik va ilmiylik. Kasb-xunar ta'limi N:1 2005 yil.
6. Farberman B.V., Musina R.G., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. Toshkent, 2002, 60-bet.
7. Ziyomuhamedov B., Abdullaeva Sh. Ilg'or pedagogik texnologiya, Toshkent, 2001, 7- bet.
8. Шамшиева Н.Н. Стратегия инновационного развития высших учебных заведений в условиях интеграции «вуз-производство». Монография. Т.: "Iqtisodiyot", 2016. С.156
9. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии в подготовке учителя. Ташкент, 2000.
10. Аллаёров И.А. Дидактические основы активного обучения управленческим дисциплинам. — Ташкент: Фан, 1994.
11. Бешалко В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.- М., 1995.
12. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari /O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakulteti tinglovchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. – T.: TDPU, 2004.
9. Yo'ldoshev J.G'., S. Usmonov Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: O'qituvchi, 2004.
10. Inoyatov U.I., Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Met. qo'll.

11. Muslimov N.A., M.Usmonboyeva, D.Inog'omova. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012. – 193 b.
12. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari – T.: 2006.
13. Кларин М.В. Инновационные модели учебного протсесса в современной зарубежной педагогике - М.,1994.
14. Albert R. S., Runco M.A. A History of Research on Creativity. – Cambridge: Cambridge University press, 1999. Pp. 16-31.
15. Bottino R.M., Forcheri P., Molfino M.T. Tyechnology Transfer in School: from Research to Innovation // British Journal of Educational Tyechnology. 1998. № 29 (2). Rr. 163-172.
16. Cropley A., Cropley, D. Using Assessment to Foster Creativity. – Singapore: World Scientific. 2007. Pp. 209-230.
17. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
18. Aho E. Creating an Innovative Europe: http://ec.europa.eu/invest-inresearch/pdf/download_en/aho_report.pdf.
19. -Ala-Mutka K. Social Computing: Study on the Use and Impacts of Collaborative Content, <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC47511.pdf>.
20. Ala-Mutka K., Punie Y., Redecker C. (2008a). Digital
- 21.The rise of the 3D INTERNET. Immersive Connected Experiences (ICE), 2013.
1. www.Web3d.org.
 2. www.Web3event.com.
 3. www.Intel.com.

KIRISH	3
1-BOB. TA'LIMNI TEXNOLOGIYALARI: MAQSAD VA VAZIFALARI	5
1.1. Ta'lim texnologiyalari faniga kirish	5
1.2. Ta'lim texnologiyalari tushunchasi va uning rivojlanish Tarixi	8
1.3. Ta'lim oluvchi shaxsi – ta'lim texnologiyasida ob'ekt va sub'ekt Sifatida	16
2-BOB. TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING ILMIIY NAZARIY ASOSLARI	22
2.1. Pedagogik texnologiya tushunchasi va unung ilmiy nazariy Asoslari	22
2.2. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim texnologiyalari	35
2.3. Muammoli ta'lim texnologiyasi	41
2.4. CASE texnologiyasi	52
2.5. O'yin texnologiyalari	61
2.6. Tabaqalashtirilgan va individual ta'lim texnologiyalari	68
2.7. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari	70
2.8. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi	73
2.9. Ta'limni jadallashtirish texnologiyalari	77
2.10. O'quv loyiha texnologiyasi	80
3-BOB. ELEKTRON AXBOROT TA'LIM MUHITIDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARI	88
3.1. Dasturlashtirilgan ta'lim	88
3.2. Masofaviy ta'lim texnologiyasi	98
3.3. Modulli ta'lim texnologiyasi	104
3.4. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash imkoniyatini beruvchi innovatsion ta'lim texnologiyalari	106
Izohli lug'ati	115
Adabiyotlar ro'yxati	121

ZARIPOVA DILNOZA ANVAROVNA

TA'LIM TEKNOLOGIYALARI

(O'quv qo'llanma)

Тошкент – «Aloqachi» – 2019

Муҳаррир: М. Миркомилов
Тех. муҳаррир: А. Тоғаев
Мусаввир: Б. Эсанов
Мусахҳиҳа: Ф. Тагаева
Компьютерда
саҳифаловчи: Ш. Тўхтамуродов

Нашр. лиц. ii № 176, 11.06. 2010.

Босишга руҳсат этилди 11.06.2019.

Бичими 60x84¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси.

Шартли босма табағи 8,25. Нашр босма табағи 7,75.

Адади 100. Буюртма № 99.

«Nihol print» ОК да чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Мухтор Ашрафий кўчаси, 99./101.